

LOOMING

Eesti

Kirjanike Liidu

kuukiri

12 *Detsember 1992*

T. S. Eliot Ahermaa Paul-Eerik Rummo tõlkes.

Irene Saali ja Kalju Saaberi luulet.

Muia Veetamme, Avo Susi ja Ülar Ploomi proosat.

Arthur Schopenhauer Koomilise teooriast.

Jüri Kivimäe 1492. Ajaloomõtisklus.

Eero Medijainen Kes rajas Balti liidu ja miks?

Anne Kalling Pilk taani kirjandusse.

Lise Bostrup Tõlkekirjanduse võimalikkusest.

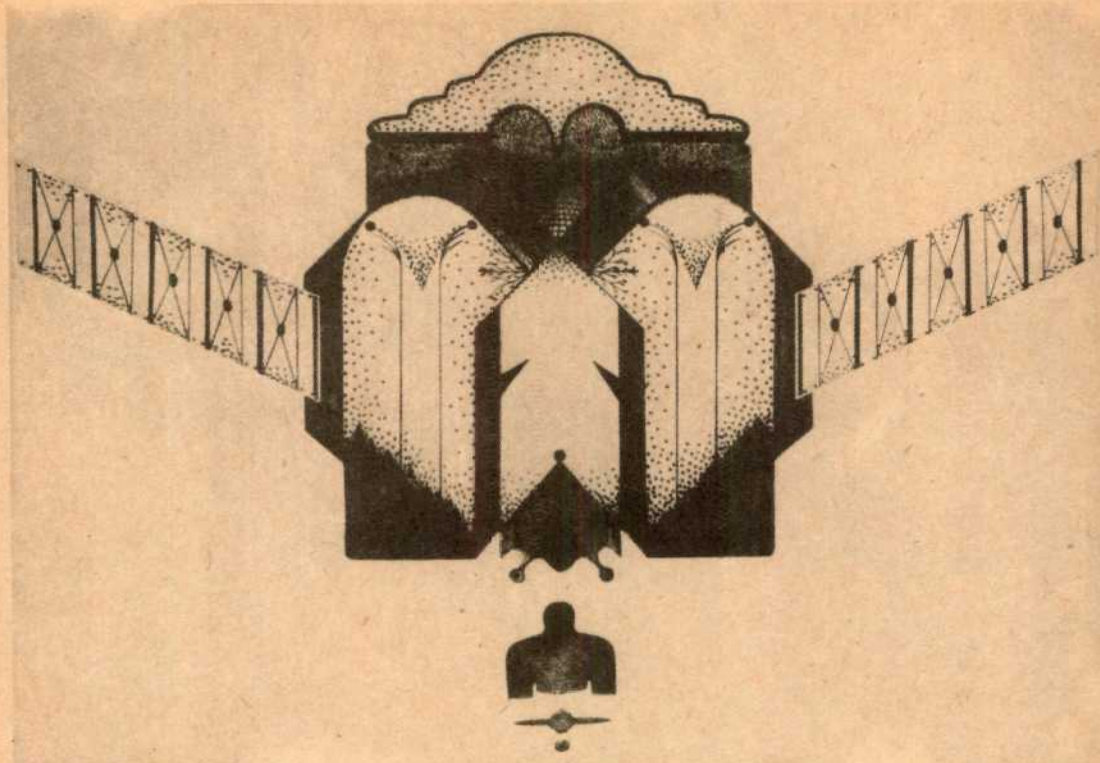
Riho Saard John Bunyan ja «Ristiinimese teekond».

Mait Raun Jäämägi. Arvustused ja ringvaade

Ilmub

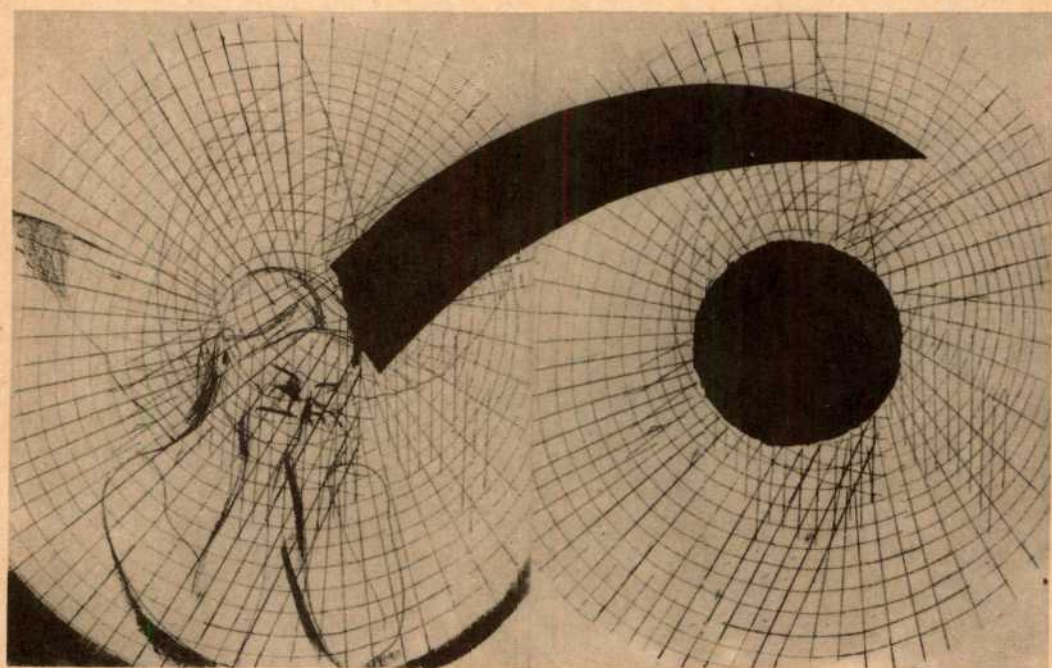
1923.

aastast



VELLO VINN. Lennuilm II

(Kuivnõel) 1992



EVI TIHEMETS. Kinnipüütud ingel

(Pehmelakk) 1991

LOOMING

12

1992

ILMUB 1923. AASTAST

EESTI KIRJANIKE LIIDU KUUKIRI

T. S. Eliot

Ahermaa

(The Waste Land, 1922)

«Nam Sibyllam quidem Cumis ego ipse oculis
meis vidi in ampulla pendere, et cum illi
pueri dicerent: Σίβυλλα τί θελείς; respondebat illa: ἀποθανεῖν θέλω.»

Ezra Poundile
il miglior fabbro.

I. Surnute matmine

Aprill on julmim kuu, ta sigitab
sireleid surnud maast, segab
mälestusi ja ihasid, ergutab
kevadvihmaga loide juuri.

Talv hoidis meid soojana, kattis
maa unustusküllase lumega, toitis
eluraasukest kuivanud mugulail.

Suvi üllatas meid, tulles vihmahooga
üle Starnbergersee, me ootasime sammaskäigus
ja jatkasime päikesepaistes teed Hofgartenisse,
jõime kohvi, ajasime tunnikese juttu. 10

Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch.

Ja kui lapsena olime külas ertshertsogil,
mu nõol, viis ta mu kelgutama
ja mina kartsin. Ta ütles: Marie,
Marie, hoia kõvasti kinni. Ja sõitsime alla mis tuhises.
Mägedes tunnend end vabana.

Peaaegu ööd läbi loen, ja talviti lähen lõunasse.

Mis juured krampuvad, mis oksad võrsuvad
siin selles kiviprügis? Inimlaps, sust pole
vastajat või mõistatajat, sest sa tunnend ainult
üht kujunditerusu virna, mida peksab päike.

Ja surnud puu ei anna varju, rohutirts ei lohtu,
kuiv kivi ei vee häält. Ainult
selle punase kalju külje all on varju,
(tule selle punase kalju varju), 20

ja ma näitan sulle midagi hoopis muud
kui sinu vari, mis hommikul sammub su kannul
või tõuseb õhtu eel sind tervitama;
ma näitan sulle hirmu peotäies tolmus.

30

*Frisch weht der Wind
Der Heimat zu
Mein Irisch Kind,
Wo weilest du?*

«Aasta eest sa kinkisid mulle hüatsinte esimest korda,
mind hüüti hüatsindipiigaks.»

— Kuid kui tulime tagasi, õhtul hilja, hüatsindiaiaast,
su käed täis ja su juuksed märjad, ei saanud
ma sõna suust ja mu silmad vedasid alt, ma ei olnud
ei elus ega surnud ega teadnud midagi,
vaadates valguse südamesse, vaikusse.
Oed' und leer das Meer.

40

Madame Sosostriis, kuulus selgeltnägija,
oli rängas nohus, sellegipoollest
on ta tuntud kui Euroopa targim naine
oma patuse kaardipakiga. Siin, ütles ta,
on teie kaart, uppunud Foiniikia Madrus
(tema silmad on nüüd pärlid. Vaadake!).
Siin on Belladonna, Kaljude Emand,
seisukordade emand.

50

Siin on kolme-saua-mees, ja siin on Ratas,
ja siin ühe silmaga kaupmees, ja see kaart,
mis on tühi, on miski, mida ta seljas tassib
ja mida minul on keelatud näha. Ma ei leia
Poodut. Kartke veesurma.

Ma näen rahvast ringlemas murdu mingis sõõris.
Täna teid. Kui näete armsat pr. Equitonet,
õelge talle, et toon horoskoobi ise ära:
tänapäeval peab olema väga ettevaatlik.

Ebatõeline Linn,

60

talvekoidiku pruuni udu all
voogas rahvast murdu üle London Bridge'i, nii palju,
ma polnud mõelnud, et surm on hukutanud nii palju.
Ohkeid, lühidaid ja harvu, hingati õhku
ja igaühe pilk oli ta jalge ees maas.
Voogas ülesmäge ja piki King William Streeti alla taas,
sinna, kus Saint Mary Woolnoth luges tunde,
lõpetuseks elutu üheksas lõök.

Seal nägin üht, keda tundsin, ja peatasin ta hüüdega: «Stetson!
Sina, kellega olime koos laevadel Mylae lahingus:

70

See korjus, mille mullu oma aeda istutasid —
on's kasvama see läinud? Tootab õisi?

Või on ehk äkk-külm peenart pitsitand?

Vaid Koer, too inimeste sõber, hoia eemal õuest,
et välja see ei kraabiks teda mullapõuest:

Jah, sina! hypocrite lecteur! — mon semblable, — mon frère!»

II. Malepartii

Tool, mil too naine istus, hõõgus kui poleerit
troon marmoril, sealsamas seisev peegel,
pronksviinapuisest rakistusest kantud,
kus tarje vahelt piilus kuld-Cupido 80
(ja teine silmi varjas tiivaga),
kordistas seitsmikkandelaabri leeke,
mis heitsid valgust lauale, kust vastu
sel tõusis sära naise harukordseist ehteist,
atlasseist laekaist ohtralt voogavaist.
Ning vandlist, värviklaasist pudelikes,
mis nimme korkimata, varitsesid
ta kummalised kunstlikud parfüümid,
et meeli hukutada lõhnul; tuuleõhk,
mis aknast sisse lipsas, segas neid, 90
ning, nuumatuna pikist küünlaleegest,
nad paiskusid kui suits kessoonidesse
ja uputasid selgejoonse lae.
Hiiglaslik triivpalk, vaske täis,
ruugelt ja roheliselt põles kiviraamis,
kus nukras helgis ujus nikerdet delfiin.
Antiikne laotus selle kohal koldesimss
kui aken metsapanoraami poole, kus
just uue kuju oli Philomela saanud,
barbaarsest vürstist jõhkralt raisat; nüüd 100
õõbiku igipuhast häälest täitus kõrb,
ja üha hüüdis ta, ja maailm vaenab üha,
«laks, laks, laks» vääritudisse kõrvusse.
Muid tohletanud ajakõnte
võis näha seintel; jõllitavalt kummus
neid ette, hoidmaks piirat ruumi vaos.
Trepil lohistati jalgu.
Tulepaistes, harjahaardes naise juus,
mis laotus hõõguvate täppidena,
lõõmahtas sõnadeks, siis pöörasusse vaibus. 110

«Mu närvid on täna puntras. Täiesti. Jää minu juurde.
Räägi minuga. Miks sa ei räägi kunagi. Räägi.
Mida sa praegu mõtled? Mida sa mõtled? Mida?
Ma ei tea kunagi, mida sa mõtled. Mõtle.»

Mõtlen, et oleme rottide rajal,
kuhu surnud kaotasid oma luud.

«Mis hääl see on?»

Tuul ukse alt.

«Mis hääl see nüüd on? Mida see tuul teeb?»

Ei midagi ikka ei midagi.

120

«Kas

sa ei tea midagi? Ei näe midagi? Kas sa ei mäleta midagi?»

Mäletan,
tema silmad on nüüd pärlid.
«Oled sa elus või ei? Kas su peas pole midagi?»

Vaid

Oo Oo Oo Oo see Shakespeheare'i ragtime —
see on nii elegantne
nii intelligentne

130

«Mis ma nüüd peale hakkan? Mida ma teen?
Jooksen välja, nagu ma olen, ja kõnnin tänaval,
juuksed lahti, niisama. Mida me teeme homme?
Mida me üldse teeme?»

Kuum vesi kell kümme.

Ja kui sajab, siis kinnine auto kell neli just.
Ja me teeme ühe malepartii,
muljudes lautuid silmi ja oodates koputust.

Kui Lili mees demopiti, siis ma ütlesin —
ilma keerutamata, ütlesin talle otse,

140

KIIRUSTAGE PALUN ME PANEME KINNI

Albert tuleb nüüd koju, tee ennast väheke kenamaks.
Ta küsib kohe, mis sa tegid selle rahaga, mis ta sulle andis,
et sa endale hambad muretseks. Ma olin ju ise juures.
Tõmba nad kõik suust välja, Lil, ja osta üks ilus komplekt,
nii ta ütles, ausõna, ma ei või sind vaadata.

Ja mina ka mitte, ütlesin mina, ja mõtle vaese Alberti peale,
ta oli neli aastat sõjas, ta tahab head olemist,
ja kui sina talle seda ei paku, siis leidub teisi, kes pakuvad.

Oh kas ikka tõesti, ütleb tema. Justament, ütlen mina.

150

Siis ma tean, keda tänada, ütleb tema ja vaatab otse mu silma sisse.

KIIRUSTAGE PALUN ME PANEME KINNI

Kui see jutt sulle ei meeldi, ütlesin, siis eks sa ise tea.

Küll teised oskavad otsustada, kui sina ei oska.

Aga kui Albert jalga laseb, siis tead, et sulle sai öeldud.

Ma ütlesin, häbi peaks sul olema nii vana välja näha.

(Ise on alles kolmkümmend üks.)

Mis ma teha saan, ütleb tema, hapu nägu ees,

see on neist pillidest, mis ma võtsin, et sellest lahti saada.

(Viis tükki tal juba on, ja väike George viis ta peaaegu hauda.)

160

Apteeker ütles, et see pole ohtlik, kuid mu olemine on ikka imelik.

Oled ikka üks paras loll, ütlesin.

Kui Albert sind sinnapaika ei jäta, läheb samas vaimus edasi, ütlesin,
mispärast sa mehele läksid, kui sa lapsi ei taha?

KIIRUSTAGE PALUN ME PANEME KINNI

Noh, see pühapäev, kui Albert koju jõudis, oli neil värsket suitsusinki
ja mindki kutsuti lõunale, et saaksin kah maigu suhu —

KIIRUSTAGE PALUN ME PANEME KINNI

KIIRUSTAGE PALUN ME PANEME KINNI

Ädööd, Bill. Ädööd, Lou. Ädööd, May. Ädööd.

170

Taa-taa. Ädööd. Ädööd.

Head ööd, leedid, head ööd, sulnid leedid, head ööd, head ööd.

III. Tulejutlus

Jõe telk on katki; viimased lehesõrmed
klammerduvad ja vajuivad märga kaldasse. Tuul
käib risti üle pruuni maa, kuulmatult. Nümfid on lahkunud.
Hää Thames, ohjelda vooge, kuni laulan veel.
Ei jõgi kanna tähti, tühje pudeleid, võileivapabereid,
ei siidtaskurätte, pappkarpe, suitsuotsi,
ei muid suveööde tunnistusi. Nümfid on lahkunud.
Ja nende sõbrad, city-juhtide logardeist pärijad; 180
lahkunud aadresse jätmata.
Lemani vete kaldal, seal ma istusin ja ka nutsin. . .
Hää Thames, ohjelda vooge, kuni laulan veel,
hää Thames, ohjelda vooge, mu lugu on lühike, kidas mu keel.
Kuid oma selja taga ma kuulen
luude rabinat, naeruhihitust külman tuulen.

Rott vargsi roomas üles läbi rohu,
ligane kõhupõhi vastu kallast,
kui ükskord õngitsesin tüütul kanalil
pikal talveõhtul gaasitorni taga 190
oma kuningvenna laevahukust mõeldes
ja oma kuningisa surmast selle eel.
Valgeist paljaist kehadest madalal märjal maal
ja luist, mis kitsasse madalasse kuiva ärklisse heidet,
kus neid rabistavad vaid rotid, ajast aega.
Kuid aeg-ajalt oma selja taga ma kuulen
mürisevaid mootoreid hoogsaid signaale andmas
ja Sweeney't kevadeti missis Porteri juurde kandmas.
O the moon shone bright on Mrs. Porter 200
And on her daughter
They wash their feet in soda water
Et O ces voix d'enfants, chantant dans la coupole!
Too piits too piits
Laks laks laks laks laks laks
Ropp vägitöö
Öö-pikk

Ebatõeline Linn
talvise keskpäeva pruuni udu all
mister Eugenides, Smyrna kaupmees,
habe ajamata, tasku täis rosinaid 210
C.i.f. London: paberid klaarid,
palus mind demiootses prantsuse keeles
pidulikule einele Cannon Street Hotelis
ja seejärel nädalalõpule Metropole'is.

Violetsel tunnil, kui silmad ja selg
tõusevad töölaua tagant, kui inimmasin ootab
nagu takso põksuv ootav,
mina, Teiresias, ehkki pime, põksuv kahe elu vahel,

vana mees närtsind naiserindadega, võin näha
violetsel tunnil, öhtutunnil, mis püüdleb 220
kodu poole ja kannab seilaja mereteelt koju,
masinakirjutajanna teeajaks koju, koristab
ta hommikused nõud, paneb tule koldesse, konservroad lauale.

Riskantselt üle aknaava laotub
päikse viimseis kiiris ta kuivav kombinee.
Sukke, jakke, tuhvleid, korsette on laotud
virna diivanile (öösel ta voodi on see).
Mina, Teiresias, vana mees närtsind nisadega,
tajusin seda pilti ja ennustasin, mis ees — 230
ootasin minagi loodetud võõrast. Mees,
noor ja vinnikas, saabubki,

väikse kinnisvara-agendi abi, mees madalast, näol
ta ainus jultund ilme, kannab seda nii veendunult
kui oma siidkaabut mõni Bradfordi miljonär.

Ta usub, et nüüd on just soodus hetk,
söök söödud, tüdruk tülpind, väsinvärki;
ja tõrjumata jääbki luureretk,
ehk küll ka mingist kirest pole märki.

Hoog sees, nõu klaar, käed oma tuntud teel
ei kohta vastuseisu, aga vastust 240
ei vajagi üks endas kindel meel,
kes tänuks peab ükskõikset minnalastust.

(Ja mul, Teiresiasel, pea kel hall,
see säng on ammu ette kannatatud;
mul, kes ma istund Teeba müüre all
ja kõndind seal, kus surmavald ja patud.)

Üks soosiv suudlus tagatipuks, ning
kaob oma teed, käed pikal — trepp on pime. . .

Pruut pöördub, pilk kord riivab peeglit, näib,
et ta ei märka, peig kas ülepea on 250
veel seal või läind; udune mõte käib
peast läbi: «Läks kuis läks, nüüd mööda sai, ja hea on.»
Kui saatan neitsi meeletusse veab,
siis pärast, uidates toas üksi ringi,
too hajameelse käega juukseid seab
ja torkab mängijale plaadi mingi.

«Vetel see muusika mu juurde vargsi kandus»
ja piki Strandi, Queen Victoria Streeti.
Oo Linn linn, vahetevahel, kui möödu
trahterist Lower Thames Streetil, kostab kõrvu 260
mandoliini mahe hala ukstel
ja nõudekolin, jutukõmin seest,
kus kalamehed peavad lõunat, samas Magnus Martyr
oma seinte peidus hoidmas keset päevakära
Joonia valge ja kulla seletamatut sära.

Õli ja tõrv
jõe ihul kui higi

pargaseid punased purjed valla pärituult pärivett triivib alla saatjaks raskete peelte krigin. Pargaste laineis palkide loks piki Greenwichi sirget taamal Isle of Dogs. Weialala leia Wallala leialala	270
Elizabeth ja Leicester laksuvad mõlad kullatud rõubaks vormitud ahter punakuldne umbvirve tantsiv kaldast kaldasse edelatuul samas allavett viis kellade kõlad valged kantsid Weialala leia Wallala leialala	280
	290

«Trammid ja tolmund puud.
Highbury mu sünnitas. Kew ja Richmondi süles
läksin hukka. Olin Richmondis kitsa süsta
põhjas selili ja tõstsin põlved üles.»

«Minu jalad on Moorgate'is, ja minu süda
mu jalgade all. Kui tegu sai läbi,
ta nuttis. Lubas «alustada uut elu».
Mina ei öelnud sõnagi. Ei tundnud põlgust, ei häbi.»

«Margate'i luiteil. 300
Ei oska ma kokku liita
eimiskit ja eimiskit.
Sõrmeküüned katki, käed mustad.
Mu rahvas alandlik rahvas kes ei oota
miskit.»

la la

Siis tulin Kartaagosse

Lõõm lõõm lõõm lõõm
Oo Issand Sina võtad mind kiskuda välja
Oo Issand Sina võtad 310

lõõm

IV. Veesurm

Phlebas Foiniiklane, kaks nädalat surnud,
unustas kajakakisa ja virved sügaval veel,
kasud ja kahjud.

Üks merealune hoovus
sosinal näppis puhtaks ta luud. Samas korra veel,
õõtsudes üles-alla, oma aastad ta läbis ja noore ea
ning kadus siis keerisesse.

Oo sina, kelle püüd —
ole pagan või juut — praegu käila on pärituult hoida,
mõtle Phlebasest, pikast ja nägusast nagu sa ise nüüd.

320

V. Mida lausus kõu

Pärast tõrvikupunerdust kulmudel higistel
pärast aedade härmast vaikust
pärast heitlust ja ahastust kurmudes kivistes
hõiskamisi ja karjeid
vangipõlve, paleed ja kevadise kõue
järelkõma kaugetes mägedes
tema kes oli elus on nüüd surnud
meie kes oleme elus nüüd oleme suremas
vaevades üsna vähestes.

330

Siin ei ole vett vaid ainult kalju
kalju kuid üldse mitte vett ja liivane rada
rada mis keerleb kõrgel mägede vahel
mis on ilma veeta kaljumäed
kui oleks vett me võiksime peatuda ja juua
kaljude keskel ei saa peatuda ega mõelda
higi on kuiv jalad liivas
kui oleks ainult vett kaljude keskel
surnud mägi laguhammastes suu mis ei saa sülitada
siin ei saa ei seista ei istuda ega külitada
mägedes pole isegi mitte vaikust
vaid kuiv aher vihmatu kõu
mägedes pole isegi mitte üksindust
vaid tusased punased näod mis irvitavad
ja urisevad lõhkikuivanud savimajade ustest

340

Kui oleks vett
ja mitte see kalju
kui oleks nii kalju
kui ka vesi
ja vesi
allikas
lomp keset kaljut
kui oleks vee häälgil ainult

350

mitte tsikaadi
ja kuiva rohu laul
vaid vee hää! üle kalju
kus erakrastas laulab männipuis
tsilk tsolk tsilk tsolk tsilk tsilk tsolk
kuid vett ei ole

Kes on see kolmas, kes ikka käib sinu kõrval?
Kui loen kokku, saan ainult sinu ja minu 360
kuid kui vaatan ette valgele rajale
on seal ikka keegi veel kes käib su kõrval
liuglevalt, pruuni peakotiga hõlsti mähkunult
ma ei tea kas mees või naine
— kuid kes see on kes käib teisel pool su kõrval?

Mis hää! see on kõrgel õhus
emalise nutulaulu müha
kes on need hordid, näod peakottide varjus
kõputuil lauskmal parvlemas, komistades
ragunend pinnasel, vaid madal horisont piiriks 370
Mis linn see on mägede kohal
mureneb moodustub jälle ja lendab violetssesse õhku
langevad tornid
Jeruusalemm Ateena Aleksandria
Viin London
ebatõeline

Üks naine kiskus oma pikad juuksed sirgu
ja viiuldas noil mustil keelil sosinaid
nahkhiiri lapsenõolisi sest virgus
lendlevaid vilinail ja ronivaid 380
alaspäi alla mustund seinä mööda
ja õhus rippus torne alaspäi
et hingekella lüües tunde mööda
ja hääli laulvaid kaevudes mis ammu kuivaks jäid.

Selles armetus kurmus mägede keskel
rohi kahvatus kuupaistes laulab
segipaisatud haudadel kabeli ümber,
seal on see tühi kabel, ainult tuule kodu.
Aknaid ei ole, uks kõlgub hingedel,
kuivad luud ei tee kurja kellelegi. 390
Kukk ainult seisis katuseharjal
kikerikii kikerikii
välguvalgel. Siis niiske iil
vihmatoov.

Ganga püsis madal, ja lortis lehed
ootasid vihma, sellal kui mustad pilved
kogunesid kaugel eemal Himavanti kohal.
Džungel küürutas, kõssitas vaikuses.
Siis kõneles kõu

DA

400

Datta: mis me oleme andnud?

Mu sõber, veri raputab mu südant
Ainsa loovutushetke kohutav julgus
mida ajatäis arukust ei suuda tagasi võtta
selle ja ainult selle kaudu me oleme olemas olnud
mida ei leita järelehüüetest meile
ega mälestustest heade ämblike drapeeringus
ega pitsatite alt mida kõhn kohtutäitur murrab
lahti meie tühjades tubades

DA

410

Dajadhvam: ma olen kuulnud võtit
pöördumas lukus korra ja ainult ühe korra
me mõtleme võtmest, igaüks omas vanglas
mõtlemas võtmest ja kõvendamas vanglat
ainult öö langedes eeterlikud kuuldused
äratavad hetkeks ellu murtud Coriolanuse

DA

Dāmjata: paat vastas
rõõmsalt käele, purjesid ja aere tundvale
meri oli rahulik, su süda oleks võtnud
kutse rõõmsalt vastu ja oma löögid kuuletand
suunavaile kätele

420

Ma istusin kaldal

ja õngitsesin, pöudne lauskmaa selja taga
saan ma vähemalt korda oma maad?
See London Bridge nüüd kukub koost kukub koost kukub koost

Poi s'ascose nel foco che gli affina

Quando fiam uti chelidon — Oh pääsuke pääsuke

Le Prince d'Aquitaine à la tour abolie

Need katked olen kuhjand oma varemete toeks

430

Jah, teen mis tellisite. Hieronym' on jälle hull.

Datta. Dajadhvam. Dāmjata.

Šānti šānti šānti

MÄRKMEID «AHERMAA» KOHTA

Mitte üksnes poeemi pealkiri, vaid ka selle kava ja suur osa sümboolikast on tekkinud Miss Jessie L. Westoni Graali-legendi käsitleva raamatu *From Ritual to Romance* (Cambridge [1920]) mõjul. Mu tänuvõlg on tõesti väga suur, ning Miss Westoni raamat võib heita poeemi raskeile kohtadele palju paremat valgust kui minu märkmed; soovitan seda (rääkimata raamatu enda äärmisest huvitavusest) igatühele, kes leiab, et poeemi niisugune läbivalgustamine väärib vaeva. Üldisemalt võlgnen tänu ka teisele antropoloogia-alasele tööle, sellele, mis on sügavalt mõjutanud kogu meie sugupõlve: mõtlen [James Frazeri teost] *The Golden Bough*; eriti olen kasutanud *Adonis*, *Attis*, *Osiris* mõlemat köidet. Kes on tutvunud nende teostega, tunneb poeemis pikemata ära teatavad vihjed vegetatsioonitseremooniaile.

[M o t o : Petronius, *Satiricon*, XLVII

«Olen oma silmaga näinud Sibyllat Cumaes klaaspudelis hõljumas, ja kui poisid temalt küsid: Sibylla, mis sul on?, vastas ta alati: ma tahan surra.»

Apollo kinkis Sibyllale tema soovi kohaselt surematuse, kuid Sibylla oli unustanud küsida ka igavest noorust.]

[P ü h e n d u s : Ezra Poundile, suuremale meistrile]

I. SURNUTE MATMINE

[12. «Ma pole üldse mitte venelane, pärinen Leedust, puhas sakslane.»]

20. Vrd.: Hesekiel 2, 1.

23. Vrd.: Koguja 12, 5.

[26. Vrd.: «Parzival»: «Ja seda kivi hüüavad inimesed Graaliks. . . Lastena kutsub Graal neid kõiki [enda juurde], tema varjus nad kasvavad ja kosuvad.»]

31—34. Vt.: [Wagner,] «Tristan ja Isolde», I, 5—8.

[«Värskest puhub tuul kodumaa poole, mu iiri laps, kus viibid?«]

42. Vt.: «Tristan ja Isolde», III, 24 [«Meri on paljas ja tühi.» — Vaatleja sõnad selle kohta, et Isolde laeva ei paista.]

46. Ma ei tunne täpselt taroki-kaardipaki ehitust ja ilmselt olen sellest oma vajadust mööda kõrvale kaldunud. Poodu, üks traditsioonilise kaardipaki osi, sobib mu kavatsustega kaheti: seostudes minu meelest Frazeri Poodud Jumalaga ning sellepärast, et seostan ta ise peakotti varjuva kujuga poeemi V osa lõigus jüngritest Emmause teel. Foiniikia Madrus ja Kaupmees ilmuvad tagapool, nagu ka rahvamurd, ja veesurm läheb täide IV osas. Kolme-saau-mehe (taroki-paki autentse liikme) seostan täiesti meelevaldselt Kalastajakuninga endaga.

[47. Foiniikia Madrus on üks viljakusjumala prototüüpe; ta heidetakse igal aastal merre, allegoriseerides suve surma. Taroki-kaarte kasutati mh. veetõusu ennustamiseks.]

[48. «Tema silmad on nüüd pärlid.» — Shakespeare, «Torm», I, 2]

60. Vrd.: Baudelaire:

«Fourmillante cité, cité pleine de rêves,
Où le spectre en plein jour raccroche le passant.»

[Les Sept Vieillards: «Mühisev linn, linn täis unelmaid, kus viirastus päise päeva ajal ahistab möödujat.»]

63. Vrd.: [Dante,] «Põrgu» III, 55—57:

si lunga tratta

di gente, ch'io non avrei mai creduto
che morte tanta n'avesse disfatta.

[«Nii pikk vool inimesi, et ma poleks kunagi uskunud,
et surm on hävitanud nõnda palju.»]

64. Vrd.: «Põrgu» IV, 25—27

Quivi, secondo che per ascoltare,
non avea piante ma' che di sospiri
che l'aura eterna facevan tremare.

[«Seal ei võinud kuulda muid kurtmisi kui ohked, mis panid igavese õhu värisema.»]

68. Ilming, mida olen sageli märganud.

74. Vrd.: Leinaik Websteri *White Devil*'is.

[But keep the wolfe far thence, that's foe of men,
For with his nails he'll dig them up again.

— «Kuid hoia hunt sealt eemal, see inimeste vaenlane, sest oma küüntega kraabiks ta jälle nad välja.»]

76. Vt.: Baudelaire, *Fleurs du Mal*, Proloog.

[«Silmakirjalik lugeja! — minusarnane, — mu vend!»]

II. MALEPARTII

77. Vrd: [Shakespeare,] «Antonijs ja Kleopatra», II, 2, 190 jj.

92. [kessoonid, originaalis:] *Laquearia*. Vt.: [Vergilius,] «Acneis», I, 726:

dependent lychni laquearibus aureis
incensi, et noctem flammis funalia vincunt.

[«... kuldsest kessoonlaest ripub süüdatud lampe ja tõrvikute leegid võidavad õõ.»]

98. Metsavaade. Vt.: Milton, «Kaotatud paradiis», IV, 140.

99. Vt.: Ovidius, *Metamorphoseon*, VI, Philomela.

100. Vrd.: III osa, 204.

[102. Vt.: John Keats, «Ood kreeka urnile.»]

115. Vrd.: III osa, 195.

118. Vrd.: Webster: «Is the wind in that door still?»

[«Kas tuul ikka veel puhub sealt uksest?»]

126. Vrd.: I osa, 37 ja 48.

138. Vrd.: malemäng Middletoni näidendis *Women beware Women* [kus ühes kõrvutistest tubadest parajasti võrgutatakse noort naist, samas kui teises mängitakse malet; mõlemad mängud arenevad paralleelselt ja sünkroonselt].

[173. Vt.: Hamlet, IV, 5: mõistuse kaotanud Ophelia hüvastijätt Helsingöri õukonnaga enne enese uputamist.]

III. TULEJUTLUS

176. Vt.: Spenser, *Prothalamion*.

[182. Vrd.: Psalmid, 137. Leman on Genfi järve varasemaid nimesid; poeem on osaliselt kirjutatud Lausanne'is. On ka viidatud arhailisele inglise sõnale *leman*, mis tähendab armukest.]

189—192. Otsene seos vigastatud ja võimetu Kalastajakuninga motiiviga Graali-legendist. Kalastajakuninga loss paikneb legendides alati jõe või mere ääres.]

192. Vrd.: [Shakespeare,] «Torm», I, 2.

196. Vrd.: Marvell, *To His Coy Mistress*:

[«But at my back I always hear
Time's winged chariot hurrying near.»]

[«Kuid oma selja taga kuulen ma üha Aja tiivulist kaarikut lähemale ruttamas.»]

197. Vrd.: Day, *Parliament of Bees*:

«When of the sudden, listening, you shall hear
A noise of horns and hunting, which shall bring
Actaeon to Diana in the spring
Where all shall see her naked skin. . . »

[«Kui äkitselt kuuled, teritades kõrvu, sarvede ja jahimeeste hääli, kes kevadel saadavad Aktaeonit Diana juurde, kus näevad kõik ta paljast ihu. . . »]

[198. Sweeney — Elioti loomingu korduvaid tegelasi, praktilise ja toimeka tänapäevamehe tüüp.]

199. Selle ballaadi algupära, kust need read on võetud, on mulle teadmata; sain selle Sydney'st, Austraaliast.

[«Oo, kuu paistis kirkalt pr. Porteri ja tema tütre peale, nad pesevad oma jalgu soodavees.»]

T. S. ELIOT

202. Vt.: Verlaine, *Parsifal*. [«Ja oo neid laste hääli laulmas templivõlvide all!» — Need laulud saadavad jalgepesu-tseremooniat, mis eelneb Kalastajakuninga elluärkamisele Parsifali sangarluse läbi ja tema maad painava needuse murdumisele.]

[209. Sütüria kaupmehed olid ühed nendest, kelle kaudu Graali-legendid ja -müsteeriumid levisid.]

210. Rosinaid koteeriti «cost, insurance and freight to London» [«hind, kindlustus ja vedu Londonini»] ning lastikiri jmt. pidi loovutatama ostjale pärast tasumist näitveksli järgi.

218. Teiresias, kuigi vaid vaatleja ning mitte «tegelane», on sellegipoolest poemi tähtsaim isik, kes ühendab kõik teised. Nii nagu ühesilmne kaupmees, rosinamüüja, sulandub Foiniikia Madrusesse, ning viimane omakorda ei seisa täiesti lahus Napoli printsist Ferdinandist [Shakespeare'i «Tormis»], nii on ka kõik naised üks naine ja kaks sugu kohtuvad Teiresiases. Poemi aine ongi tegelikult see, mida Teiresias näeb. Kogu vastav lõik Ovidiusest on antropoloogiliselt äärmiselt huvitav.

... Cum Iunone iocos et 'major vestra profecto est
Quam quae contingit maribus', dixisse, 'voluptas.'
Illa negat; placuit quae sit sententia docti
Quaerere Tiresiae: venus huic erat utraque nota.
Nam duo magnorum viridi cocuntia silva
Corpora serpentum baculi violaverat ictu
Deque viro factus, mirabile, femina septem
Egerat autumnos; octavo rursus eosdem
Vidit et 'est vestrae si tanta potentia plagae',
Dixit 'ut auctoris sortem in contraria mutet,
Nunc quoque vos feriam!' percussis anguibus isdem
Forma prior rediit geneticaque venit imago.
Arbiter hic igitur sumptus de lite iocosa
Dicta Iovis firmat; gravius Saturnia iusto
Nec pro materia fertur doluisse suique
Iudicis aeterna damnavit lumina nocte,
At pater omnipotens (neque enim licet inrita cuiquam
Facta dei fecisse deo) pro lumine adempto
Scire futura dedit poenamque levavit honore.

[Ovidius «Metamorfoosid» III, read 320—338; eelneb Semele lugu, Bacchuse sündimine:

(Sellal kui need sündmused saatuse seaduse järgi aset leidsid ja kui kaks korda sündinud Bacchuse häll oli väljaspool ohtu, siis, nagu räägitakse, olevat Jupiter nektari mõjul heas tujus heinud kõrvale tõsised asjad. . .)

. . . et Junoga vallatleda, ja ta olla õelnud: «Teie, naiste, lõbu on suurem kui see, mida tunnevad mehed.» Juno eitab. Otsustati küsida õpetatud Teiresias arvamust, sest sellele olid tuttavad mõlema sugupoole rõõmud. Nimelt oli ta metsas kepiga lõõnud kaht ühtivat madu ja sellest hetkest, oo imet, naiseks moondund ning jäänud naiseks, kuni seitse sügist mööda said. Kaheksandal sügisel nägi ta jälle madusid ja ütles: «Kui teie pihta antud lõõgil on selline jõud, et see lõõja soo teiseks muudab, siis lõõn ma teid uuesti.» Andnud lõõgi, sai ta tagasi oma esialgse kuju. Ja nüüd, saanud kohtumõistjaks selles naljatlevas riisus, kinnitab ta Jupiteri sõnu. Saturnia [Juno] olevat sellest otsusest tundnud suuremat tuska kui asi väärt ning määranud kohtumõistja silmad igavest ööd nägema. Kõikvõimas isa Jupiter aga (nimelt pole jumalail õigust teiste jumalate tegusid tühistada) andis Teiresiasemale kadunud silmanägemise hüvituseks võime teada tulevikku, kergendades selle auga tema karistust.

Proosatõlge Jaan Undilt]

221. See ehk pole nii täpne kui Sappho värsid, kuid ma mõtlesin rannakalurit, kes oma väikse lamadapõhjalise paadiga pöördub enne ööd tagasi kaldale.

[Vrd. ka vihjatud Sappho-motiivi kasutamist Jaan Kaplinski raamatus «Õhtu toob tagasi kõik».]

253. Vt.: Goldsmith, *The Vicar of Wakefield*, laul.

[Laulus, mida mahedalt parodeerivad «Ahermaa» värsid 249—256, öeldakse: kui naine on langenud oma meeletuse ohvriks ja unustanud meeste reetlikkuse, ei jää tal oma süü varjamiseks ja armukese südame väänutamiseks (*to wring*) muud teed kui surra.]

257. Vt.: «Torm», nagu eespool.

264. St. Magnus Martyri interjöö on minu meelest üks Wreni kauncimaid. Vt.: *The Proposed Demolition of Nineteen City Churches* (P. S. King & Son, Ltd.)

266. Siin algab kolme Thames'i-tütre laul. Nad kõnelevad järjestikku värssides 292—306. Vt.: [Wagner,] *Götterdämmerung*, III, 1: Reini-tütred.

279. Vt.: Froude, *Elizabeth*, I köide, ptk. 4, De Quadra kiri Hispaania Philipile: «Õhtupoolikul olime laeval, vaadates jõel peetavaid mänge. (Kuninganna) oli üks koos Lord Roberti ja minuga ahtritekil; nad hakkasid nalja heitma ja läksid nii kaugele, et Lord Robert lõpuks ütles minu juuresolekul: polevat mingit põhjust, miks nad ei võiks abielluda, kui kuninganna heaks arvaks.»

293. Vrd.: [Dante,] «Puhastustuli», V, 133:

«Ricorditi di me, che son la Pia;
Siena mi fe', disfecemi Maremma.»

[«Mäleta mind, kes ma olen la Pia; Siena andis mulle elu, Maremma võttis selle.»]

307. Vt.: Augustinus, «Pihtinused»: «Siis tulin Kartaagosse, kus kõlvatu armastuse katel kees kohinal kõikjal minu ümber.»

308. Buddha Tulejutluse [Aggivatšhagotta-sutta] (mis tähtsusetult vastab Mäejutlusele) täielik tekst, kust need sõnad on võetud, leidub ingliskeelses tõlkes kadunud Henry Clarke Warreni raamatus *Buddhism in Translation* (*Harvard Oriental Series*). Mr. Warren oli üks Lääne budismiuuringute suuri pioneere.

309. Taas Augustinuse «Pihtimustest». Nende ida ja lääne asketismi kahe esindaja seostamine poemi selle osa kulminatsioonina ei ole juhuslik.

IV. VEESURM

312. Phlebas — viljakusriituste uppunud jumal, ühtlasi kaupmees.]

V. MIDA LAUSUS KÕU

V osa algus kasutab kolme teemat: teekond Emmausesse, lähenemine Ohtlikule Kabelile (vt. Miss Westoni raamat) ja Ida-Euroopa praegune laostumine.

357. See on *Turdus aonalaschkae pallasii*, erakrastas, keda olen kuulnud Quebeci provintsis. Chapman ütleb (*Handbook of Birds of Eastern North America*): «... pesitseb eeskätt kõrvalistel metsaaladel ja varjulistes tihnikutes. . . Tema laulul pole erilist vaheldusrikkust ega ulatust, kuid tooni puhtuselt ja maheduselt ning modulatsiooni peenuselt pole sellele võrdset.» Tema «vett-tilkuv» laul on õigustatult kuulus. [Originaali *drip drop* on siinses tõlkes edasi antud väike-lehelinnu («vasarakõlksutaja», «lehmaltüpsjalinnu», *Phylloscopus collybita*) laulu imitatsiooni abil, mille kohta Mart Mäger («Linnud rahva keeles ja meeles». Tallinn, 1969, lk. 82) ütleb: «Kõrgel puuvõras taoks nagu väike kullasepavasar või kukuks suuri läbipaistvaid piisku üksteise järel... (Minu sõrendus.—P.-E. R.)]

360. Järgnevad värsid on inspireeritud ühe Antarktika-ekspeditsiooni aruandest (olen unustanud, millise, kuid küllap see oli üks Shackletoni retkedest): seal jutustati, kuidas uurijate rühma, kui nende jõud olid otsakorral, saatis pidev pettekujutelm, et neid on üks rohkem, kui loendamine näitas.

366—376. Vrd.: Hermann Hesse, *Blick ins Chaos*: «Schon ist halb Europa, schon ist zumindest der halbe Osten Europas auf dem Wege zum Chaos, fährt betrunken im heiligen Wahn am Abgrund entlang und singt dazu, singt betrunken und hymnisch wie Dmitri Karamasoff sang. Ueber diese Lieder lacht der Bürger beleidigt, der Heilige und Seher hört sie mit Tränen.» [«Juba on pool Euroopat, juba on vähemalt pool Ida-Euroopast teel kaosesse, kulgedes püha sõgeduse joores ku-

ristiku serval ja saates end lauluga, laudes joovastunult hümne, nagu laulis Dmitri Karamazov. Kodanlane naerab nende laulude üle haavunult, pühak ja nägija kuulab neid pisarsilmil.】

401. «Datta, dajadhvam, dāmjata» (Andke, olge kaastundlikud, ohjeldage end). Muistend Kõue tähendusest leidub «Brihadaranjakaupanišad'is», 5, 1. Tõlge on Deusseni raamatus *Sechzig Upanishads des Veda*, lk. 489.

407. Vrd.: Webster, *White Devil*, V, 6:

«... they'll remarry

Ere the worm pierce your winding-sheet, ere the spider

Make a thin curtain for your epitaphs.»

[«... nad abielluvad uuesti, enne kui vagel on läbi närinud teie surilina, enne kui ämblik on kudunud hõreda kardina teie hauakirja ette.»]

411. Vrd. [Dante,] «Pörgu», XXIII, 46:

«ed io senti chiavar l'uscio di sotto

all' orribile torre.»

Ka F. H. Bradley, *Appearance and Reality*, lk. 306:

«Mu välised aistingud kuuluvad mulle sama suurel määral kui mu mõtted või tunded. Mõlemal juhul toimib mu kogemus mu oma ringi sees, mis on väljastpoolt suletud; ja niisamuti on iga sfäär koos kõigi oma samataoliste elementidega läbitungimatu teistele, kes teda ümbritsevad... Lühidalt, terve maailm, vaadelduna kui eksistents, mis ilmutab end hinges, on jgäuhele eriline ja kuulub vaid sellele hingele.»

424. Vt.: Weston, *From Ritual to Romance*; peatükk Kalastajakuningast.

[426. Vabalt tsiteeritud värss traditsioonilisest inglise mängulaulust:

London Bridge is broken down,

Dance over my lady lee.]

427. Vt.: [Dante,] «Puhastustuli», XXVI, 148:

««Ara vos prec per aquella valor

que vos condus al som de l'escalina,

sovenha vos a temps de ma dolor.»

Poi s'ascose nel foco she li affina.»

[««Ja nüüd palun teid selle hea jõu nimel, mis juhib teid trepi kõrgeimale astmele, meenutage aja tulles minu valu.» Siis sukeldus ta jälle tulle, mis neid puhastab.»]

428. Vt.: *Pervigilium Veneris*. [Seda pealkirja — ööpidu Venuse auks — kannab üks hilis-rooma luuleteos Antonius Piuse ajast; eesti k. vt. «Venuse valvus», tlk. J. Kaplinski, «Rooma kirjanduse antoloogia», Tallinn. 1971, lk. 584—586. Selle lõppvärssse on tõlgendatud kui antiigi aimust oma peatselt hukust:

Illa cantat, nos tacemus; quando ver venit meum?

Quando fiam uti chelidon et tacere desinam?

— «Tema (ööbik) laulab, meie vaikime; millal saabub minu kevad? Millal saan pääsukese taoliseks ja lakkan vaikimast?»] Vrd.: Philomela II ja III osas.

429. Vt.: Gerard de Nerval, sonett *El Desdichado*.

[Je suis le ténébreux, — le veuf, — l'inconsolé,

Le prince d'Aquitaine a la tour abolie.

— «Olen morn, olen lesk, olen lohutamatu, Akvitaania hävinud torni vürst.»]

431. Vt.: Kyd, *Spanish Tragedy*. [IV, 1. Hieronymol palutakse kirjutada näidend ning ta nõustub seda tegema, lootes — samaselt Hamleti hiirelöksumotiiviga —, et saab sel teel paljastada oma poja tapja. Lause «Hieronymo on jälle hull» on draama alapealkiri.]

433. Šānti. Samasuguse kordusena kui siin on see tühe upanišadi lõpp. «Rahu, mis ületab arusaamise» on meie vaste sellele sõnale. [Linnart Mäll pakub *Šānti* — Elioti translitereeringus shantih — vasteks lihtsalt *rahu* ja ütleb, et «sellega lõpeb lugematu hulk sanskriti tekste».]

Tõlkinud ja kommentaare täiendanud PAUL-EERIK RUMMO

Euroopa modernismi tähtteosed on muutumas klassikaks selleski mõttes, et üksteise järel jõuavad nad auväärsesse ikka. Lõppeval aastal said seitsmekümneseks (arvestades esmailmumismisest) James Joyce'i «Ulysses» ja T. S. Elioti «The Waste Land». Otseku selle auks oleme teinud sammukese edasi kõige piinlikumate lünkade täitmisel maailmakirjanduse eestindamises: Märt Väljataga tõlkekatkeid «Ulyssesest» on pakkunud «Vikerkaar», siinjuures esitab allakirjutanu teadaolevalt esimese eestikeelse versiooni T. S. Elioti mitmes mõttes murrangulisest poemist — täienduseks Ants Orase tõlkeile Elioti peamiselt hilisemast luulest, Jaak Rähesoo koostatud ja tõlgitud esseevalimikule ning teatris ja raadios kahes eri tõlkes käibivale näidendile «Mõrv katedraalis» (tõlkinud vastavalt Anne Allpere ja Einar Kraut). Olukorras, kus meil on emakeelsena kättesaadav küll üsna palju sekundaarsemat, puuduvad aga nii mõnedki põhilised, kogu kirjanduslikku mõtlemist oluliselt muutnud teosed või isegi terved autorid, tulekski püüda keskenduda rohkem viimastele.

Uues Maailmas sündinud, noorena Vanasse Maailma naasnud ja viimaks Inglise emamaale jäänudki T. S. Eliot (1888—1965) sooritas tähendusrikka teekonna, ületades näriva kultuuripessimismi järjest suurema stüvenemise ja sulandumisega sellesama kultuuri traditsioonidesse. Närviline skeptik ja pettunud puritaan leidis konservatiivse elamis-, töötamis- ja õpetamisrahu klaassitsistina kirjanduses, rojalistina poliitikas ning anglikaanina usuliselt (võttes ka Briti koda-kondsuse) — kui meenutada tema tuntud enesemääratlust, mida ta ise hiljem küll hindas liiga lihtsustavaks. «The Waste Land» (1922) koos mõne enam-vähem samaaegse lühema luuleteosega tähistab üht olulisemat etappi sellel teel: seda, kus lootusetus lähenes meeletehetele või juba muutuski selleks. Hilisema suhtes on suure lugupidamise kõrval (mh. Nobeli auhind 1948) olnud ka palju kahtlust ja kriitikat: kas see ikka oligi lunastus, võibolla hoopis põgenemine. (Muidugi esindab see kriitika rohkem ideoloogilist ja psühholoogilist lähenemist kirjandusele; autonoomsete kirjandusteostena — ja kirjanduse autonoomsust rõhutas Eliot ise ikka ja alati — on Elioti ühtesid teoseid teistele raske eelistada.)

Siinse poemi pealkiri on eesti teatmeteostes ja metakirjanduses esinenud kui «Kõnnumaa», «Tühimaa», «Tühermaa», «Raiskmaa», võibolla veel kuidagi. Hindan neist eriti kõrgelt *tühermaad*, üht seda laadi andekat neologismi, mis oleks nagu alati olemas olnud. Siiski lisan omalt poolt veel ühe võimaluse, mis minu arust vastab täpsmini teose alus- ja tuumloole, Graali-legendile Kalastaja-kuningast, kes oli ise needuse läbi kaotanud armastusvõime ja viljakuse ning toonud nõnda samasuguse õnnetuse ka oma maale.

T. S. Eliot on varustanud oma tsitaatide, vihjete ja parafraside-rohke poemi suure kommentaariumiga. Mida sinne tõlkija on sellele omalt poolt lisanud, on võetud nurksulgudesse.

Tõlgenduste leidmisel olen kasutanud mitut abivahendit, neist on tähtsamad George Williamsoni (1958), Peter Ackroydi (1984) ja Calvin Bedienti (1986) raamatud, samuti olen tuttav Lauri Viljase ja Kai Laitise saatesõnade ja kommentaaridega T. S. Elioti luuletuste soomekeelsele väljaandele (1949; 1988). Olen tänulik Jaak Rähesoole teemakohaste vestluste eest ja Linnart Mällile, kes selgitas uuemaid seisukohti poemis kasutatud Ida allikate suhtes ning õpetas vastavate mõistete ja nimede eestipärast nüüdistranskriptsiooni.

Olgu veel öeldud, et mida tuttavamaks teosega sain, seda rohkem hakkas sisekõrvus kaasa kumise kaudseid sarnasusi meie oma luulega: Suitsuga mingil viisil, Talvikuga, Alveriga («Pärast pikka pöuda»). See tegi kuidagi sooja tunde kogu selle vältimatult kõleda või kõheda õhustiku juures, mis kandub suuremast jaost meie aastasaja tõsisemast ja väärtuslikumast kunstist ning kogu vähemväärtuslikust, olgu taotlused millised tahes.

November 1992.

P.-E. R.

Kohtumine libaskäijaga

Elu on läinud nii, et nüüd vanas eas olen jäänud nõnda üksi ja abituks, et olen otsinud peavarju vanurite varjupaigast.

Mul on siin omaette tuba. Pisut palatlik, aga ilus laud, kapp ja mugav tugitool aitavad teha teda koduseks. Ka lilled on mu aknal, kust muide avaneb lõpmata ilus väljavaade varjupaiga parki — noorukesele tammele, kaskedele ja õhtul laternaist hõbedaseks valgustatud pärnadele.

Toast välja ma ei saa. Kui, siis ainult väga lähedale ja kepi toel või mõne abivalmis kaaselaniku käevangus.

Mul ei ole siin halb olla. Ma ei kurda millegi üle. Millekski? Minu saatus ei ole ju erandlik. Siin on ligi sada inimest, kes jagavad minuga sama saatust. Mõni neist külastab mind vahel. Jutustab oma elust. Kurdab, et omaksed ei käi vaatamas, või röömustab, kui keegi on käinud.

Üldiselt aga puutun ma kokku vähestega. Ainult nendega, kes tulevad mu tuppa. Neilgi on olnud selline saatus, mis on toonud neid siia. Igaühel küll isemoodi. Enamikul ikka varjukülgedega, sest me oleme üle elanud sõjad, revolutsioonid, vangistused ja küüditamised.

Üks neist on haige vana mees, kes on läbi teinud sõja ning palju muid vintsutusi. Olnud usklik ja usust taganeja, parteilane ja parteist väljaheidetu, kommunist ja kommunismi teostamises pettunu.

Ta on hella hingega. Valmis oma võimete kohaselt iga abivajajat aitama. Aga oma hellust hoiab ta vaka all. Ja tõmbub, kui teda tänatakse või talle muidu hea sõna öeldakse, turri nagu siil, kui see okkad püsti ajab.

Teine on naine, samuti vana ja haige, kelle lapsepõlvkodu on olnud Peipsi-taguses eesti külas, kust eestlased pärast Eesti Vabariigi loomist ära küüditati. Ta meenutab väga valusalt seda lapsepõlvkodu. Isa vangistamist. Ja Leningradi, kus ta siis kommunistlikust noorsooühingust välja heideti — isa tõttu. Jutustab, et uskus kommunismi siiralt ja nuttis väljaheitmise pärast meeletult.

Muidugi on siin neidki, kel ei ole väga halvasti läinud. Kes on elanud oma elu töökalt, õnnestumistega, edutamistega. Ühesõnaga — tavaliselt, isegi hästi. Ometi on nad vanas eas siin, perest ja üldisest elust lahus. Nendega on minu kokkupuuted vähesed. Ma ei käi üldsaalis söömas, vaid söön oma toas. Seetõttu olen alati üksi. Ainult koristajad-hooldajad käivad mu juures paar korda päevas. Mõnega neist on mul tekkinud mõnus kontakt. Eriti niisuguste inimestega, kes ei tööta siin niivõrd palga pärast kui halastusest. Näiteks keegi Mai, kes oma helge loomuga on nagu varjupaiga hea vaim. Mõnel aga ei kuule sa teretki. Need on tihti vahelduvad, juhuslikud inimesed, kes peavad siin töötamist hädaabitööks. Aga on joodikuidki või teisiti väärastunud.

Nii elan ma oma nelja seinaga peaaegu erakuna — päevade viisi, päevade viisi. Iga paari kuu takka tuleb mõni külastaja, kuid see mu üksildust ei peleta, pigem toonitab veel enam.

Võib-olla kõige selle pärast on mu seltsilisteks saanud kujutlused. Mõtterännakud. Eriti öösel, kui uni ära läheb ja enam tagasi ei tulegi. Kuid ka päeval, mil istun tundide viisi tugitoolis midagi tegemata, sest mu vasak käsi, nagu kogu mu vasak pool, on halvatud. Vahin aknast välja või seiran vilkuvat küünalt, mida vahel õhtuhämaruses põletan.

Juhtub, et neil tundidel kohtun kujutluses oma lähedastega. Nad tulevad mu juurde minevikust, ja mida kaugemalt, seda sagedamini. Õigupoolest ei tule nad minu juurde

mu üksildasse tupp, vaid mina olen see, kes rändab nende juurde, nende miljöösse. Kuulen nende kõnelusi, jälgin nende toimetusi ja elan kaasa nende elu. On, nagu irduks mu hing ihust ja lehviks läbi aegade ning paikade, muutes olematuks muutunu taas olemasolevaks.

Viimasel ajal olen sageli kokku saanud väikese tüdrukuga. Esimest korda nägin teda õitsva kartulipõllu ääres. Ta tuli koos oma vanaemaga. Vanaemal oli käes korv värskete kartulitega, tema aga tatsas vanaema kõrval ja hoidis oma tillukese käega korvisangast kinni. Kartulipõllu kõrval oli kesalapp, kus sõid lambad. Kui jõuti lammasteni, võttis oinas äkki hoogu, hüppas ja andis tüdrukukesele säärase matsu, et see käpuli lendas.

Tüdruk ehmus nii kangesti, et ei taibanud kohe karjudagi. Vanaema aga käratas: «Kurjavaimu oinas! Lapse kallale!» Pani korvi maha ning kihutas oina ja lambad kaugemale. Siis tõstis tüdruku sülle ja trööstis: «Ära nuta! Ma puhun peale ja enne sinu pulmi lähevad nii ehmatus kui ka valu üle. Oinale aga tuleb tema mihkkipäev ja küllap ta saab oma pahateo eest paraja palga.»

Seejärel kohtasin sedasama inimeschakatist Habaja mõisas. Veel enne Esimest maailmasõda. Tema isa oli nüüd Habaja mõisa piimamees ja pere elas mõisa moonamajas. Minagi olin seal — ulmas muidugi — ja läksin koos temaga naabrite tupp, kuhu ema oli teda saatnud.

Tüdruk sisenes võõrasse tupp koputamata ja jäi ukse kõrvale sõnatult seisma.

«Noh, värvuke, mis head siis sinul kuulub?» küsis naabrinaine.

«Ema palus puutulpi,» vastas tüdruk.

«Misasja?»

«Puutulpi.»

«Mis asi see on?»

«Puutulp on puutulp!» kinnitas tüdruk tõsiselt.

«Ütle kulp, siis annan,» lausus naabrinaine muhedalt muiates.

«Tulp!»

«Suur tüdruk, varsti nelja-aastane, aga ei saa k-tähte välja öeldud. Ütle kaa. Kulp. Siis saad.»

«Ma ei tahagi seda tulpi, kui sa sedasi tiusad,» pahvatas tüdruk näost tulipunaseks minnes ja jooksis uksest välja.

«Oota nüüd, pimeloom!» hüüdis naabrinaine talle järele, tema aga oli juba oma tupp lipsanud. Seal küsis ema: «Noh, kus kulp on?» Tüdruk surus selja vastu ust, ajas lõua trotslikult ette ja vaikus.

«Oh sind sitavarest! Aja tühja asjale, karga ise kannule,» pahandas ema.

Siis tuli naabrinaine ja tõi kulbi. Ja siis naersid nad emaga mõlemad lapse üle, seletades tükk aega tema k-tähe-viperust.

Tüdruk aga poetas enese isa-ema süngi otsa taha ja kükitas maha. Sinna ta minust jäi, lõug kahe pihu vahel ja silmad veekalkvel. Ta oli sügavalt solvunud, kuigi ei teadnud veel, mis see solvumine õigupoolest on.

Kui ma temaga jälle kohtusin, oli ta ükski toas. Mitte küll päris ükski, sest koos temaga oli seal ka ta väike õde, kes magas jalastega kätkis.

Seekord oli ema ise läinud naabri juurde. Ning enne tüdrukut õpetanud:

«Sa vaata, kui tita ärkab ja tihkuma hakkab, siis kiiguta teda, et ta uuesti magama jääks.»

Tüdruk vaataski titat. Vaatas üksisilmi. Kohendas koguni ta tekki. Ei tea, kas tuli see tekikohendamisest või sai uni täis, aga tita ärkas ja hakkas nihelema. Tüdruk pani kohe kiigu käima. Kuid niheleja ootas ilmselt ema käsi ja pistis tihkuma. Kiik liikus järjest kiiremini. Tita tihkumine muutus valjuks nutuks. Nüüd võttis tüdruk jõu ja mõistuse kokku ja hakkas kätki jalast tallates titat kiigutama nii, et kätki kolksus ühelt jalaselt teiselt. Ise laulis ta, nagu oli ema kuulnud laulmas:

«Tussu-tussu! Ää-äh! Tussu-tussu, ää-äh!»

Aga tita juba lausa kisendas. Tüdruk ehmus. Mida teha? Ta vaatas toas otsivalt ringi. «Padi!» tuli talle hea mõte. Ta läks ja võttis isa-ema süngist padja ja sättis selle kisendajale peale. Nüüd ometi kostis tita kisa summutatult. Tüdruk pani kätki vaiksemalt kiikuma ja laulis jälle: «Tussu! Tussu! Tussu, tussu!»

Siis tuli ema jooksupalu, kahmas kätkest padja, viskas süngi ja võttis karjuva imiku sülle. Alles seejärel käratas:

«Issand jumal! Kus hullul aru peas! Tapab lapse ära.»

«Ma tahtsin, et ta magama jääts. Tiidutasin tüll, nadu sa tästisid, ja laulsin tussu-tussu, nadu sina laulad,» kogeles tüdruk. «Aga tema muudtui tisedas.»

«Või tussu-tussu! Katsu, et sa kaod mu silmist, va mõrtsukas!»

Tüdruk puges jälle süngi otsa taha ja hakkas tihkuma, korrates sosinal: «Mõrtsutas... Mõrtsutas...» Ta ei teadnud selle sõna tähendust. Aga et see midagi halba on, see oli selge.

Sama päeva õhtul juhtus sel inimeschakatisel veel üks pahandus. Isa tuli töölt koju ning oli järjekordselt purjus. Muidu vaikne mees, muutus ta purjus peaga väga jutukaks ja seltsi otsivaks. Kiitles, et on pärisperemehe poeg ja omaette härra, keda mõisavalitseja ei tohi moonakaks pidada ja moonakana kohelda. Pole ju piimamees kuskil moonakas.

Sel õhtul hakkas ta, nagu peaaegu alati, kui purjus oli, tüdrukut enese juurde kutsu-

ma.

«Tule, tüdruk, oma isa juurde!»

«Ei tule. Isa on purjus.»

«Mis sa ajad. Tule, tule ja anna isale musi.»

«Ei tule. Ei anna. Isa haiseb.»

«Kas sa kuuled! Või isa haiseb. Kas sul häbi ei ole? Tule siia, ütlen ma sulle, või ma võtan püksirihma ja vaatan järele...»

«Jäta laps rahule!» keelas ema. «Muidugi haised. Viinast nagu sokk. Ilmast-ilma lakku täis, ja siis lapsi kiusama!»

«Need on mu omad lapsed. Mina olen härra ja võin nendega teha, mida tahan.»

«Need on minu lapsed ka, ja mina ei lase neile liiga teha. Tule sööma ja ära praali. Toit on laual. Jahtub ära.»

Tüdruk aga puges jälle oma tavalisse peidukohta.

«Mis sa ennast peidad, tule sööma,» kutsus ema. «Muidu sööb isa kõik ära.»

Viimane lause vihastas joojaks muutunud isa hirmsasti. Ta kargas püsti ja kisendas: «Kuradi kurat!», viskas noa, millega oli kartulit koorinud, aknasse ja tormas toast välja.

Tüdruk kohkus sedavõrd, et puhkes nutma ega tulnudki sööma. Ka ema keelitamise peale mitte. Kõigele lisaks hakkas karjuma kätkest ülesärganud imik, kellele ema rahustuseks pistis rinna suhu.

Nii jäi õhtusöökk selleks korraks pooleli kõigil peale imiku. See rahunes, ema pani ta kätkest tagasi ja hakkas klaasitükke koristama.

Järgmisel õhtul ei hakanud mu mõtted hulguteid käima. Vajusin sügavasse unne. Päeval olin ühe abivalmis kaasvanuri toetusel väljas jalutanud ja väga ära väsinud. Kesköö paiku aga äratas mind ukse kriuksumine. Meie korrusel uksi ei lukustata. Jäin kuulama ja süütasin öölambi. Uksest tuli sisse väga vana naine, öösärgi väel ja paljajalu. Tema tuhk-

hallid juuksed olid sassis ja nägu kuidagi kodukäijalik, alahuul imelikult torus.

Naine sisenes vaevavalisel, lohiseval sammul ja tuli otse mu süngi juurde.

«Kes te olete?» küsisin. Ta ei vastanud. Jäi mu süngi ette sõnatult seisma ja silmitses mind uurivalt.

«Mida te vajate? Otsite kedagi?»

Ta tegi peetumust väljendava käeliigutuse ja sõnas pudinal:

«Otsin ilusat inimest.»

«Ei ole siin ilusat inimest,» ütlesin. Tõusin, võtsin tal käe alt kinni ja viisin ta uksest välja. Kus tema tuba asub, seda ma hetkel ei teadnud, seetõttu jätsin ta koridori, otsin-guid jätkama. Tuppa tagasi tulnud, lukustasin ukse. Uni oli läinud. Jätsin lambi põlema ja lebasin voodis lahtisi silmi.

Kui palju nägusid on vanadusel, mõtlesin. Ning nägu võib olla inetust inetum ja see-juures ometi ilus. Just nagu sellel vanal naisel, kelle tegid kauniks ta sõnad. Ma oleksin pidanud talle ütleva, et tema ise ongi see ilus inimene, keda ta otsib. Ja tõesti, me peame ise olema ilusad, vähemalt sisimas, et ilu otsida ja seda leida.

Hiljem meenus mulle, et olin oma õist külalist ka varem koridoris kohanud, et tema tuba asub siinsamas lähedal ja et tema mõistus on mannetuks jäänud. Ometi oskas see mannetu mõistusega vanake inimest otsida, pealegi ilusat.

Meil siin on neid mitu, kelle mõistus pole enam nii, nagu peab, vaid äraspidi. Nad elavad ebareaalsuses, kuid alluvad seejuures reaalsusele, sest nende eest hoolitsejad käi-tuvad nendega reaalselt. See on paratamatus. Mul pole neist kahju. Vähemalt mitte nii kahju kui füüsilise puudega inimestest. Nad ju ise ei mõista oma seisundit ega kannata selle all, vaid on koguni omamoodi õndsad. Vahetevahel panevad nad oma paar hilpu kompsu ja valmistuvad kojuminekuks. Tähendab, et kodu, kui see sul on olnud, jääb si-nusse alatiseks.

Jah, meie korrus on kurb korrus. Siin on neid, kelle mõistus enam ei jaga, on ka neid, kes on peaaegu elavad laibad, lamatistega halvatud, kes kunagi voodist ei tõuse. Ülemis-tel korrustel aga on veel kõbusaidki vanureid, kes varjupaiga lõunaküljel harivad peen-raid ning hooldavad põõsaid ja õunapuid. Kuid need on vähemuses. Enamikule meie elanikest on suureks sõbraks kepp. Selle sõbra toetuseta ei käi nad kuskil. Jah, ja sageli, sageli külastab meie maja surm. Aga mina oma irdminas külastan aina lapsi. Ja viimasel ajal ikka sedasama väikest tüdrukut.

Nüüd on see tüdruk vanaisa ja vanaema juures maal, Tõrapalal. Ta on kuus aastat vana, ja mitte enam tüdruk, vaid plika, nagu teda ta poisiohtu onud kutsuvad.

Tema isa ja ema on vahepeal linna kolinud, ka õde, kes pole enam sugugi tita. Ainult tema on vanaisa talus. Ja seal on tal väga hea olla, kuigi onud teda vahetevahel narrivad. Ja ka tema ülemise hamba, mis millegipärast oli hakanud liikuma, tõmbasid onud krutski kombel välja. Nad panid talle tugeva linase niidi hamba ümber, õeldes, et seovad selle kinni nõnda, et hammas enam ei liigu. Niidi teise otsa sidusid poisid uksele külge, se-letades plikale, et sedaviisi jääb hammas kõige kindlamalt kinni. Plika laskis kõigel sün-dida, sest usaldas onusid, eriti oma vanemat onu Sassut, ja jäi rahulikult ootama, millal hammas on kõvasti kinni. Siis aga võttis noorem onu tal äkki ümbert ja tõmbas ta uksest järsult eemale. Ja hammas tuli hoopis suust ära ja jäi uksele külge niidi otsa rippuma.

Kuid vanaisa ja vanaema olid tema vastu väga head. Hellitasid teda. Isčėranis hellitas teda vanaema, kelle kaisus ta magas ja kes talle õhtupalveid õpetas. Näiteks selle:

Mind tiiva alla võta,
oh, Jeesus, hästi kata
kui kanapojukest.
Kui Kurat tahab neelda,
siis lase inglit keelda:
«Mu laps sa jäta rahule!»

Nüüd oli linnast tulnud kiri, milles paluti tüdruk linna tagasi tuua.

Vanaema tuli lahkujat väljamäeni saatma. Tee peal pühkis ta pearäti nurgaga silmi, häbelikult pahandades: «Va prügiraibe! Muudkui tükib silma!»

Kui vanaema hakkas tagasi minema, läksid ka tüdrukul silmad märjaks ja ta ütles: «Ei tea, kas me teineteist enam elus näeme. Sina oled vana. Võid ära surra. Ja mind viiakse linn-inn-anna. Mine tea, mis minust seal saab. Võib-olla hobusevaras, nagu poisid räägivad.»

Täna on meie majas haruldane sünnipäev. Üks hoolealune, endine ooperilauljanna — meie Liina, nagu teda hellitavalt hüütakse, — sai saja nelja aastaseks. Mindki viidi talle õnne soovima.

Ta on eluime — terve, kõbus. Tellib praegugi veel «Sirpi». Loeb vist koguni ilma prillita. Juhtub vahel, et silmaläätsed muutuvad kõrges vanaduses uuesti kumeraks.

Meie varjupaigas on ta olnud juba aastaid. Varemalt harinud siin ka aeda ja teinud muidki tegusid. Praegu ta majast enam väljas ei käi. Aga koridoris kõnnib kenasti. Tihti istub seal koos ühe pimedaga, ka väga vana mehega ja aina jutustab.

Eks tal olegi, mida jutustada — terve sajand peas, 1905. aasta sündmustest alates.

Kõige meelsamini räägib ta muidugi teatrist. Tal on ju seal paljusid mäletada — Benno Hansenit, Karl Otsa, Paul Pinnat, Aarne Viisimaad, Ida Aav-Lood ja teisi, teisi...

Teda käis õnnitlemas ka praeguse «Estonia» rahvas. Tõi suure lillekorvi, soovis head teist sajandit ja hüüdis estoonlaste traditsioonilise kriuh ja tsiuh. Oli palju lilli ja suur-suur tort, oli laulu ja elavat ning lõbusat saginat. Liina aga istus tugitoolis nagu pruut, kena kleit seljas ja paled — uskuge või mitte! — roosatamas.

Jah, nii see elu on. Päeval pühitsen kaaselaniku sünnipäeva, öösel valvan unetult ja koh-tun oma ulmauidetel mulle lähedaseks saanud tüdrukuga.

Nüüd on ta juba kaheksa-aastane. Elab Roobul tädi juures, kes oma mehega, endise kõrtsmikuga, on seal poe aitadepealses korteris aplaagris.

On varane kevad. Tema ja poelapsed, kaks temast pisut vanemat tüdrukut, seisavad trepil ja uudistavad poe ümber kogunenud rahvast. Inimesi on palju, mehi ja naisi. Ja Kuivajõe poolt tuleb neid aina juurde. Kõik on ülevas tujus, käratsevad ja naeravad. Hüüavad läbiseigi: «Vabadus! Vabadus! Revolutsioon! Kerenski! Kolla on troonilt tõu-gatud!»

Siis koondub see rahvahulk rongkäiguks, mis suundub mööda teed Kose aleviku poole. Minnakse marssides ja lauldes: «Kauem raudu me kanda ei taha! Ike kaelast ja köidikud käest!» Lapsed jäävad poetrepil järele vaatama.

«Mis see revolutsioon on?» küsib minu tüdruk.

«Ei mina ka tea. Mäss vist,» vastab noorem poetüdruk.

«Revolutsioon on vabadus. Kõik on nüüd vaba,» õiendab vanem tähtsalt.

«Kas vanaema juurde minemine ka?»

«Küllap vist.»

«Aga kes see Kolla on?»

«Kolla on keiser. Vene keiser.»

«Aga miks teda tõugati?»

«Vabaduse pärast, noh. Troonilt.»

«Ja kuhu ta tõugati? Kas auku?»

«Loll! Aga võib-olla ka auku, kui tast muidu jagu ei saadud,» kiidab vanem poetü-druk.

Minu tüdruk läks tuppa ja esitas kõik need küsimused tädile, kes polnud rahvahulga-kaasa läinud. Ka tädi ei osanud või ei hoolinud talle lähemat seletust anda, vaid ütles: «Ah see! See kõik on üks suur segadus, millest veel ei tea, mis sellest välja tuleb. Võib-olla jälle verevalamine ja peksumine nagu viiendal aastal.»

Sama aasta sügisel oli minu tüdruk aga juba Uuearul.

Ta vanaema oli koos oma noorema pojaga ja tüdruku isaga, kes Esimese maailmasõ-ja invaliidina sõjagaasist rikutud kopsudega ei saanud enam linnas elada, kolinud pärast vanaisa surma Tõrapalalt Uuearule. Siin oli neil suurest Tõrapala talust (kuhu nüüd oli asunud vanaisa venna pere) palju väiksem kandikoht. Rendi tasumiseks tehti kolm päeva nädalas mõisale tööd.

Oli jälle revolutsiooniaeg. Piiteris olid komanud «Aurora» paugud ja nende kaja oli kostnud siiagi.

Aga seekord lauldi:

«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!»

Ega räägitud enam Kolla hukkamisest ja Kerenskist, vaid Leninist ja Kingissepast.

Vanaema keskmine poeg Sassu oli sõjast koju tulnud ja ajas nüüd siinse mõisa ülevõtmise asju, ise alles soldatimundris, paeltega pagunid peal. Parun istus elevaatoris vangis, tema pere oli linna pagunud.

Ka tol õhtul asutas Sassu mõisa minema. Pidi algama mõisa varade arvelevõtmine ja Sassul kui rohkem koolis käinud inimesel tuli selle juures kirjatöömehetajaks olla. Ta läks mõisa koos naabriga, kes kuulus mingisse komiteesse. Naabrimees oli hobusega ning oli ka oma 16-aastase poja kaasa võtnud.

Minu tüdruku vanaema, isa, noorem onu ja muidugi tüdruk ise ootasid neid poole ööni. Eriti ärevalt ootas onu Sassu tagasitulekut tüdruk, sest vanem onu oli talle kuidagi iseäranis lähedane. Rääkis temaga kui omasugusega ja andis talle oma sõdurikastist raamatuid lugeda. Tüdruk oli väga varakult lugema hakanud, luges lausa haiglase innuga ja just täiskasvanute raamatuid, sest lasteraamatuid talle ei ostetud.

Sassu jõudis koju hilisööl. Oli tõsine ja kuidagi endast ära. Pärimise peale seletas, et mõisas oli olnud palju tööd ja sagimist. Teomehed ja nende naised hakanud sakste kraami endale kahmima. Tema ja mõned teisedki olid küll keelanud, et ka selles asjas peab kord majas olema, et enne tuleb kõik üles kirjutada. Iseäranis kuri oli olnud valitseja, kes varanduse ülevõtmisel esindas mõisahärrat. Ka naabripoiss Villu võtnud puhvetist mõned portselantassid ja toppinud põue. Valitseja näinud seda ja käskinud kõik tagasi panna. Villu aga polnud käsust väljagi teinud. Ajanud lõua põlastavalt ette ja pööranud mõisavalitsejale selja.

Lõpuks saadud kord jalule seada lubamisega, et mõisavaranduste jagamine tuleb niikuinii, ainult korra järgi ja hiljem, kui kõik on kirjas.

«Kui hakkasime koju sõitma ja olime mõisa õuest juba välja jõudnud,» seletas Sassu, «siis tulistati meile järele. Mitu korda. Võib-olla minu pärast, sest ega paruni poolehoidjad mind salli. Aga võib-olla tõesti Villu pärast. Üks kuul tabas Villut pähe ja ta suri teel.»

«Villu surnud!» kokkus vanaema. «Ja paari tassi pärast! Ta ju peaaegu laps alles!»

«Jah,» vastas Sassu, «aga ärge te sellest kellelegi rääkige! Naabrimees palus. Ta ei taha, et asjaloost teada saadakse ja Villut hakatakse marodööriks nimetama, nagu valitseja tema kohta ütles. Naabrimees otsustas kõigest vaikida ja matustel öelda, et Villu külmetas ja suri kopsupõletikku.»

See oli minu tüdruku esimene kokkupuutumine surmaga. Ta oli sellest nii hingepõhjani vapustatud, et ei pugunud isegi vanaema kaissu, vaid ronis ta selja taha.

Ka meie varjupaigas olid jälle matused. Suri üks endine baleriin, keda ma muide varemast ajast isiklikult tundsin. Seepärast komberdasin kepi najal matustelegi.

Matusetalitus peeti meie hallis, kus oli palju rohelust ja lilli. Halli keskele pikale lauale paigutatud sarga päitsis oli suur lühter kolme leinalindis küünlaga. Sarga ümber lilled ja pärjad, ka sargas lilli.

Lahkunu oli olnud väga sümpaatne ja erandlikult tagasihoidlik ning kaaslaste poolt armastatud. Teda oli viimsele teekonnale saatma tulnud peaaegu kogu meie varjupaiga rahvas ja rohkesti estooneksi. Üks «Estonia» solist mängis viiulil «Ave Mariat», teatrist oli ka kõneleja. Enne puusärgi sulgemist tegid matusetalitusest osavõtjad auringi ümber sarga ja jätsid lahkunuga jumalaga.

Tema surm tuli ootamatult. Olles puusast vigane, komistas ta trepil nii õnnetult, et sai peatrauma ja suri haiglas paari päeva pärast. Kestku ta mälestus nii tema siinsetes kui ka endistes kaaslastes!

Kas selle matuse pärast, aga mulle meenus üks teine matus, ja ikka seoses minu tüdrukuga.

Oli 1918. aasta sügis. Saksa okupatsiooni aeg. Tüdruk elas linnas ema juures ja käis koolis. Alles esimest talve, kuigi oli juba kümneaastane. Sõja ja revolutsioonide tõttu oli ta koolimincku algus veninud.

Aritmeetika tund oli just lõppenud. Rõõmus, et oli saanud hea hinde, jooksis tüdruk koos teiste lastega klassist välja. Koridoris ootas teda ema, haaras tal käest kinni ja lausus: «Mine kohe õpetaja juurde ja palu ennast kolmeks päevaks koolist vabaks. Me sõidame veel täna maale matustele.»

«Isa!» käis mõttesähvatus läbi tüdruku pea. Isa oli ju sõjast tagasi tulnud kopsuhaigena ja kõhis alati. Ja emalt enamat pärimata kiirustas ta õpetajate tuppa ning teatas: «Mu isa on surnud. Ma pean kohe matustele sõitma.»

Koduteel selgus, et surnud polnud isa, vaid onu Sassu.

«Kuidas Sassu!» karjatas tüdruk jahmunult. «Ei! Ei! Sassu ei tohi olla surnud! Sassu oli minu vastu nii hea... ja... ja armas mulle!»

Alles nüüd puhkes ta nutma.

Matustele sõideti rongiga, loomavagunis ja saksakeelsete lubadega, mis ema oli mu-retsenud. Kaasas oli ka tüdruku näpupass — paberileheke näpujäljega, mida nõuti Saksa okupatsiooni ajal isegi kümneaastastelt.

Raudteejaamast tuli neil minna ligi kümme versta mööda ligedat kruusamaanteed. See kulges läbi hilissügiselt raudjate heinamaade ja metsatukkade, kus lehtpuud olid juba täiesti raagus. Ilm oli sombune ja röske nagu vett täis käsn. Külased maantee lähedal ei olnud. Ainult paar-kolm peenema moega maja kobaras koos jõeäärsel põndakul. Jõgi lookles teega rööbiti, vesi tinaselt tume ja tusane.

Ema ja tütar kõndisid vaikides. Tüdruk ei nutnud enam, sammus endassetõmbunult.

Äkki sattus ta pilk ühe maja otsa juures kasvavale tammele.

«Näe, sel veel lehed küljes,» nentis tüdruk endamisi. Ja temasse immitses arglik lootus, et võib-olla on ka onu Sassu siiski alles elus. Ehk oli surmasõnumi tooja eksinud. Selle lootuseraasu toel ütles ta äkki endale: kui ma nende majade juures näen kedagi, siis pole surnud Sassu, vaid... ei, mitte keegi.

Ja tüdruk vaatas nüüd erilise hoolega majakobara poole. Kuid need majad olid kas suvekodud või muidu hoopis elaniketa. Tüdruk nuuksatas pettunult.

Äkki lendas ühe maja katusele musta-valgekirju harakas ja kukkus seal kädistama.

Tüdruku süda võpatas. Jah, vanaema uskus samuti endeid. Ütles, et need lähevad kindlasti täide. Ning tüdruk hakkas otsekohe reipamalt sammuma.

Kui maanteelt Uuearu poole viivale rohtunud rajale pöörduti, oli juba päris hämar. Rada läbi madala metsaheinamaa oli väga vesine.

Korruga tulid tüdrukule meelde saapad ta jalas, koolisaapad, tema ainukesed. Need olid olnud vanaema pikkade teravate ninadega tsariaegsed saapad, mis tüdruku jalas olid välja näinud nagu laevad. Vanaema oli lubanud need talle, oma lapselapsele, sest poest polnud saapaid saada. Siis oligi Sassu tulnud mõttele, et tüdruku isa võiks saabaste teravad ninad maha lõigata, ajada saabastele väiksemad liistud sisse ja õmmelda siis ninad pigitraadiga ümaraks.

«Sassu abiga saadud saapad, ja mina lõhun nad nüüd siin vee sees ära,» leidis tüdruk ja puges sedamaid pöõsa taha saapaid jalast võtma.

«Kuhu sa jäid? Mis sa seal jahmerdad?» küsis ema.

«Ei midagi. Õiendan, mis mul vaja.»

Tüdruk peitis märjad saapad palitupõue ja läks edasi villaste sukkade väel.

Kui nad päralt jõudsid, oli juba täiesti pime. Nad kobistasid koojas, mille põrandal olid kuuseoksad, ja isa tegi neile ukse lahti. Nad astusid rehetuppa, sinna tulid kohe ka vanaema ja väike õde. Vanaemal oli käes omatehtud rasvaküünel ja ta valgustas sellega nii tulijaid kui ka tuba. Ka siin olid teravalt lõhnavad kuuseoksad põrandal.

«Kus siis onu Sassu on?» olid tüdruku esimesed sõnad.

«Eks ikka rõial, kus mujal,» vastas vanaema nutma hakates. «Ega surnut saa toas hoida.»

Kui üleriideid hakati maha võtma, märkas vanaema, et tüdruk on paljais sukkis, ja kukkus nuttu unustades hädaldama:

«Jumala Jessuke, tahad sina ka hauda minna? Miks sa siis saapad jalast ära oled võtnud?»

«Ma ei tahtnud neid lõrtsida,» kostis tüdruk.

Seepeale lükkas vanaema ta ahju äärde redelipulgale istuma, kiskus tal sukad ära ja hakkas külmast punetavaid jalgu kerise kohal soojendatud takuse rätikuga hõõruma. Lõpuks tõmbas ta neile otsa oma paksud villased kapukad.

Siis mindi kambrisse ja seal õhtulauda seades jutustas vanaema, kuidas see onu Sassuga oli juhtunud.

Sassu oli olnud ühes metsatalus sakslaste eest peidus. Kodus olid aga onu Eedi, tüdruku isa ja väike tüdruk haigeks jäänud. Sellesse uude koledasse haigusesse, mis nüüd igal pool möllab. Sassu oli sõjaväes velsker olnud, ja nõnda oli vanaema läinud teda koju kutsuma, et ehk ta oskab aidata. Sassu tulnud koju, otsinud oma soldatikastist häid rohtusid ja haiged paranenudki. Seejärel aga jäänud Sassu ise haigeks, ja kõige raskemini. Häid rohtusid enam polnud ja nõnda ta surnudki.

Kui söök lauale sai, kutsuti ka tüdruk sööma. Kõik maitseisid sülti ja ahjus soojas hoiatud kartuleid, isegi vanaema, kuigi nuutsatuste ja nutu saatel. Ainult tüdruk ei võtnud suutäitki. Üksnes sonkis talle ettetõstetud sülditükki.

«Küllap Sassu keha oli sõjas nõrgaks jäänud,» ohkas vanaema ja rääkis siis, et enne surma ajanud Sassu imelikku juttu — kas jampsi või tõde, kes sest aru sai —, et varsti tulevat meil oma riik, vabariik, kus kõik ülemused on eestlased ja nii koolides kui ka ametiasutustes maksab ainult eesti keel.

Sel ajal rahvas üldiselt veel ei teadnud, et oma riik — Eesti Vabariik — oli juba veebruaris välja kuulutatud.

Siis kaldus laua ümber istujate jutt matustele.

Tüdruk näpitses veel pisut oma sülditüki kallal, siis aga poetas enese laua äärest ära, läks soemüüri taha vanaema sāngi ja kiskus end seal kāgarasse.

«Aga vanaema on ju alati rāākinud, et ended lähevad täide!» kordas ta sosinal. Samas meenus talle, et vanaema oli rāākinud ka seda, et haraka kādistamine maja lähedal tähendab halba. Ning alles nüüd taipas ta, et oli toimunud midagi ülimalt ebaõiglast, millest tema iialgi, mitte iialgi üle ei saa. Ning alles nüüd puhkes ta tõsiselt nutma. Toppis kleidisaba suhu ja nuttis nii ahastavalt, et kogu ta habras olemus oli üleni nutt.

Jārgmisel pāeval viidi Sassu puusārgis juba Kosele. Enne teeasumist tehti puusārk veel kord lahti, sest tādī ja tādimees, kes ka matusele olid tulnud, tahtsid surnuga ikka kodus jumalaga jätta.

Sassu oli oma nāgu, aga see nāgu oli külm, kauge ning isemoodi vōõras.

Kosele mindi kahe hobusega. Ühel puusārk, tüdruku isa ja onu Eedi. Teisel tādī ja tādimees.

Kui matuselised koju tagasi jõudsid, seletasid nad, et see uus haigus, mida hüütakse hispaania haiguseks, on hirmsat lõikust pidanud. Kose kirikus olnud korraga üle kolmekümne puusārgi.

Kui ma oma tüdrukut järgmisel korral kohtasin, saatis ta ära onu Eedit, kes läks vabatahtlikuna Vabadussõtta.

Tüdruk seisis raudteejaama perroonil ja tema onu oli juba vagunis. Üldine meeleolu oli nii lahkujatel kui ka saatjatel ülev, ainult tüdruk nuttis.

«Keda siis sina saatmas oled, et nii haledasti nutad?» küsis temalt üks ohvitser, kes sõttaminejate lahkumist korraldas.

«Onu,» vastas tüdruk.

«Ainult onu, aga nutad nii haledasti! Su onu läheb sõtta ju heameelega. Ta läheb võitlema selle eest, et me vabaks jääksime.»

«Miks ma ei peaks nutma,» vastas tüdruk. «Minu üks onu suri juba sõja pärast, isa jäi sandiks. Ja nüüd läheb veel see onu sõtta surema.»

«Ta tuleb tagasi võitjana,» trööstis ohvitser.

Aga tüdruk seisis nuttes perroonil rongi lahkumiseni. Ka koduteel nuttis ta. Oli ta ju kuulnud, et ka selles sõjas olid väga paljud surma saanud, kuigi sellesse sõtta mindi vabatahtlikult.

Sõda aga kestis. Ema, kes käis Toompeal sõdurite toitlustuspunktis kartuleid koorimas ja kokka abistamas, teadis rääkida, et venelased on sõjaga juba Vetlas ja Kehra lähedal. Pole siis imet, et meie sõjaväkke minnakse nii massiliselt ja vabatahtlikult ning et ka soomlasi on meile appi tulnud. Ei tahetud ju hiljuti väljakuulutatud vabariiki kaotada ei venelastele ega sakslastele — landesveerile, kes ka omalt poolt oli pealetungi alustanud.

Tüdruk oma lapsearuga ei mõistnud, mis see vabariik õieti on. Aga seda ta teadis, et elu on vilets. Leiba anti tšekiga, veerand naela päevas inimese kohta, ja see leib oli nii aganane, et pista või põlema, nagu rahvas lõõpis. Ema käis oma viimaste paremate hilpude vastu maalt toitu vahetamas. Kuid koolis räägiti, et lõpuks ometi on eestlastel olemas oma riik, ja oldi selle üle uhke. Õpetaja seletas, et kui me sõja võidame, siis läheb elu paremaks. Saame küllaldaselt leiba ja kõike muud vajalikku.

Kuid tüdruk oli ikka väga mures onu Eedi pärast ja samuti vanaema, isa ja väikese õe pärast, sest Vetla ei olnud Uuearust kuigi kaugel. Koos vanaema ja isaga elas maal ka tema väike õde, kes sinna oli viidud juba siis, kui isa oli alles sõjas, ja sinna vanaema lapseks jäetudki. Isa aga käis vahel linnas teda ja ema vaatamas. Kord tõi ta neile puid ja küttis ahju nii kuumaks, et pidi tulema tulekahju. Siis rääkis isa ka seda, et oli ise käinud Kehra jõe silda valvamas, et venelased seda õhku ei laseks.

Mu praeguses kodus tehti mulle meelehärmi. Kaduma läks soomlasest sõbra toodud kohvipakk ja mu ilus tass. Kes need ära võttis, seda ma ei tea ega oska kedagi kahtlustada. Kohvist mul polegi nii kahju kui tassist, mis oli mu 80. sünnipäeva kingitus ja mulle väga armas. Vähemalt oli tassi äravõtja ilumeelne inimene, sest mul oli kapis ju ka teisi tasse.

Jah, suures kollektiivis, eriti säärases poolsuletus, nagu on varjupaik, juhtub mõndagi. Asjade äravõtmisi, üksteise kahtlustamist, salaviha ja koguni avalikku vihakandmist. Pole ju hulka ühendavat tööd ja ühiseid huvisid.

Mina, nagu ütlesin, ei kahtlusta kedagi. Võib-olla pääses kogemata uksest sisse mõni päris selle töö mees. Praegu on igal pool kitsikus ja vargaid palju.

Peaasi aga on, et sinu enda kohta ei öeldaks, kui sa kord lahkunud oled: «Hea, et raipest lahti saadi!»

Aeg seisab paigal, aga aastad järgnevad üksteisele. Muudavad sind vanemaks ja targemaks või aruvaesemaks, kuidas kedagi.

Seekord kohtasin oma mälutüdrukut juba teismelisena ta linnakodus, külmas ja hämaras vaheseinaga keldritoas.

Ema vana kootud jakk õlgadel, seisis tüdruk vaheseina taga akna all taburetil püsti ja luges aknalaua rinnutades oma paksu raamatut. See raamat rääkis Rooma keisrist Julianus Taganejast ja kristlasneiu Arsinoast ning oli päritud onu Sassu sõdurikastist. Raamat oli talle kohati raskevõitu, aga müstiliselt kütkestav ja meeldis talle väga. Tüdruk oli seda palju kordi lugenud ning luges ikka ja jälle.

Eriti meeldivatel lehekülgedel kujutles ta enese loetu keskele. Nägi otse ilmsi tarka ja õilsat Julianust. Enese mõtles ta Arsinoaks ja kõndis Julianuse kõrval päikesest sillerdavas mürdisalus.

Nõnda lugedes ja unistades kadus ajataju. Õues oli juba pimedaks läinud. Tänavanurgal nende akna kohal süüdati gaasilatern. Polnud vajagi lampi süüdata ja petrooli raisata. Ema hoidis seda kangesti kokku.

Jõudnud kõige köitvamale kohale, kuulis tüdruk ukse kräuksatust. Ema tuli koju. Tüdruk kokkus. Lõi raamatu kinni ja ronis taburetilt maha.

Ema, kelle tööjärg oli seekord sadamas söelaevas, viskas kaasatoodud söekamaka pliidi ette.

«Noh, ahi ei kõegi. Tuba külm nagu hundilaut. Kuidas ma ennast siin pesen? Kus sa oled?»

«Siin.» Tüdruk ilmus vaheuksele.

«Miks sa ahju ära pole kütnud? Puud ja süüde ju ahjus valmis. Ainult tuli tikuga otsa panna,» pahandas ema.

«Ma kohe panen,» pomises tüdruk.

«Paned...» osatas ema. «Nüüd saan ma seda isegi tehtud. Kasi risust mu silma alt!»

Ema võttis riulilt tikud, süütas ahjus puude vahele seatud tohu ja läitis ka seinal rippuva petrooleumilambi.

«Mina küll ei tea, mis sinuga peale hakata. Millekski sinust asja ei ole! Mida sa siin tegid?» ütles ta pahaselt.

«Lugesin,» kogeles tüdruk.

«Lugesid! Jälle lugesid! Loed enda lolliks või? Muud ei teegi, kui loeb ja sirgeldab.»

Ema kooris tahmased tööriided seljast ja viskas need kõõgi eesriide taha puukastile. «Anna mu jakk siia. Ega ma ennast enne pesta saa, kui vesi soojeneb.»

Valge määrdunud aluskuue väel oli ema tüdruku meelest lausa hirmuäratav. Nägu higisegusest tahmast must, valged silmad ja hambad veidralt valendamas, nägi ta välja nagu tont. Võtnud jaki õlgadele, tõmbas ta ahjust ühe põleva tuki pliidi alla, pani sellele kivisöekamaka peale ja seadis veetrumli hakkama. Ka seda tehes sõitles ta tüdarta, kes seisis kohmetult tema läheduses, julgemata sõnagi lausuda, sest tundis, et on süüdlane, kes on unustanud oma kohustused.

Ema oli täna üldse rohkem tujust ära kui tavaliselt, ta liigutused olid järsud ja närvilised.

«Kus kamm on?» küsis ta, pearätti laubale kleepuvatelt juustelt ära võttes.

«Tagatoas. Kammikotis. Ma kohe toon.»

«Pole mul su toomist vaja. Ma saan ise. Kasi ainult jalust.»

Ema läks tüdarta kõrvale lükates tagatuppa. Kammikott rippus seal kahe akna vahel seinal. Kammi kobades märkas ta aknalaua raamatut.

«Ah siin see raamatunärakas ongi,» sattus ta äkki raevu. «Ma viskan ta kuradi ahju!» Ning ta haaraski raamatu kätte, tuli mühinal eestuppa ja viskas selle küdevasse ahju.

Tüdruku suu avanes õhku ahmima. Siis poetas tüdruk enese tagatuppa, surus seal lõua aknalauale ja jäi üksisilmi vahtima laternatuld.

Sama aasta kevadel kohtasin ma oma uncretkede tüdrukut Poola surnuaial. Oli kord Tallinnas ka selline surnuaed. Koolikott kaenlas, jalutas ta haudade vahel. Uuris ristidelt aastaarve ja võõrapäraseid nimesid. Võttis siis istet ühe mahajäetud kalmu juures pingil, pani koolikoti enda kõrvale ja hakkas, lõug pihkude vahel, end rütmiliselt kõigutama. Mõtles. Ja tal oli, mida mõelda. Sest juba kolmandat päeva puudus ta koolist ja hulkus siin surnuaial. Siin oli hea vaikne. Keegi ei osutanud talle tähelepanu ega pärinud, miks ta koolis ei käi.

Kooli aga ei saanud ta juba kolmandat päeva minna seepärast, et seal oli juhtunud... Jah, mis seal õieti oli juhtunud, seda ta nüüd kalmistupingil istudes arutaski juba oma sajanat korda tagantjärele, meelde tuletades, kuidas see lugu täpp-täpilt oli.

Emakeeletunnis luges õpetaja, ilusa punaka kähärpeaga noormees, keda tüdruk silmanurgast imetleda armastas, neile ette jutu kahest hobusest ja käskis sellest siis ümberjutustuse kirjutada.

Tüdruk võttis oma emakeelevihiku ja kokkus seda lahti tches. Ta oli vihikust kaks lehte mõtlematult täis joonistanud!

Mida nüüd teha? Sellele õpetajale ta oma joonistusi küll näidata ei julgenud. Ta võttis ja tõmbas täisjoonistatud lehed lihtsalt vihikust välja.

Õpetaja aga käis pinkide vahel ringi. Tüdruku pingi juures seisatas ta pikemalt.

Tüdruk läks näost punaseks juba üksi sellest, et õpetaja tema juurde seisma jäi. Ta käsi hakkas värisevama.

Õpetaja küsis: «Mis räpakas vihik sul on?» ja võttis vihiku enda kätte. «Nojah, kaks lehte välja rebitud. Niisuguseid ma oma tunnis kasutada ei luba. Kui palju sul kirjutatud on? Peaaegu valmis, ja päris hea,» vaatas õpetaja vihiku üle. «Nüüd aga võtad selle koju kaasa ja kirjutad korralikku vihikusse ümber. Homme esitad mulle. Selge?»

Oligi kõik.

Kodus hakkas ema kurjustama, kui ta uue vihiku ostmiseks raha küsis. Oli ta ju alles eelmisel päeval matemaatikavihiku ostnud ja ka emakeelevihik oli hiljuti ostetud.

«Sa sööd neid vihikuid nagu leiba. Ega ma ise raha tee!» ütles ema ja läks raha andmata toast välja. Hiljem ei sõandanud tüdruk enam emalt raha küsida. Ja kooli ta ka ilma uue emakeelevihikuta minna ei julgenud.

Nõnda hulgubki ta juba kolmandat päeva siin surnuaial. Tuleb hommikul kodunt välja, nagu läheks kooli, ja tuleb siia. Siin meeldib talle. Hauad on küll võõramaiste nime-dega, kuid meenutavad ühte hingelähedast kalmu vaikselt maakalmistul. Ja ilm on juba kevadiselt päikesepaisteline. Puudel ja põõsastel pakatamas pungad. Mäeveerul paiseleheõisigi.

Kõik juhtunu jälle kord mõtteis ritta seadnud, võtab ta ohtes koolikotist oma õnnetu emakeelevihiku ja hakkab sellesse haua päitsis olevat sammaldunud marmorristi joonistama. Varsti on vihik riste ja hauakünkaid täis. Mis edasi saab, seda tüdruk ei mõtle, ainult joonistab.

Lõpuks paneb ta vihiku koolikotti tagasi, tõuseb ja läheb paiseleheõisi korjama. Kogub neid peotäie ja jagab laiali tema meehest kõige mahajätumataile kalmudele.

Kui päike hakkab lõunast üle nihkuma, nopib ta veel paiseleheõisi — emale. Siis läheb koju.

Pimedas koridoris kohendab tüdruk oma lillekimbukest ja astub siis südame värisedes tuppa.

Toas, söögikapi ääres, istub ema vastas emakeeleõpetaja.

Tüdruk tardub. Õpetaja vaatab teda vaikides. Ema aga pärib, nutt kurgus:

«Kust sina siis nüüd oma aruga tulud?»

«Poola surnuaialt,» vastab tüdruk, püüdmata midagi muud välja mõelda.

«Mis sa seal tegid?»

«Joonistasin.»

«Kui joonistasid, eks siis näita välja, mida tegid,» sõnab õpetaja omakorda.

Tüdruk paneb hetkeks silmad kinni, poetab siis oma lillekimbu kõõgilauale, võtab koolikotist vihiku ning ulatab õpetajale. See silmitseb joonistusi natuke aega vaikides ja lausub seejärel heatahtlikult:

«Need on sul ju päris kenad. Kuid joonistusteks peab olema joonistusvihik. Kas sul ei ole?»

Seepeale võtab õpetaja taskust rahakoti ja ütleb:

«Ma annan sulle vihikute raha. Aga homme tule ilusasti kooli.»

«Teie!» karjatas tüdruk. «Ennem ma suren, kui teilt raha võtan!»

Ja tüdruk jookseb tagatuppa. Ka ema tõrjub pakutu tagasi.

Kui õpetaja on lahkunud, tuleb ka ema tagatuppa. Nähes tüdrukut aknaaluse laua all kükitavat, ütleb ta:

«Sa häbematune võlts, teed minulegi häbi õpetaja ees! Tulevast nädalast sa enam kooli ei lähe. Lähed maale tädi juurde karjaseks.»

«Aga kool ju kestab veel!» iitsatab tüdruk.

«Kestku! Sinul on kooliga lõpp. Mis sa sest koolist saad? Sassu käis koolis, aga suri ikkagi ära. Tädil on karjast vaja. Saad süüa ja mõne riidehilbu ka.»

Meie varjupaigas oli «Ellerheina» kontsert. Meile esines selle koori üks vanem rühm.

Lust ja rõõm oli kuulata neid noori kauneis rõivais neiukesi.

Eriti ülevaks muutus meeoleolu saalis, kui lauldi «Püha ööd», mida kutsuti kaasa laulma meid, vanu. Ühiselt laulsime ka «Mu isamaa armas», ja nõnda südamest tulevalt, et nii mitmelgi olid silmad pisarais.

Jah, nii me elu siin läheb. On kontserte, loenguid, näidatakse filme... On muidugi ka matuseid, ja tihti-tihti.

Söögikorrad kipuvad nädalast nädalasse kesisemaks, toad külmemaks, aga see on tingitud meie taasalustava vabariigi üldisest olukorrast ja seega paratamatu. Üldiselt aga läheb meil kõik, nagu minema peab.

Päris põdurad tuuakse ülemistelt korrustelt alumistele — õdedele ja arstidele lähemale. Arstid pole meil ainult arstid, vaid ka sõbrad. Nad ei ravi ainult meie haigusi, vaid ka hingi. Kuulavad meie kõnelusi igasugustest muredest ja rõõmudest, kui neid on.

Minu ööd aga on ikka tihti unetud ja ma veedan neid oma tüdrukuga.

Seekord on ta väikese mütsipoe tagaruumis — töötoas. Istub suure, igasuguseid detaile täis laua ääres ja krousub jänesnahksele muhvile siidpaelast rosetti. Samas toas on ka meister, kes puust peavormil vormib meeste karvamütsi. Nad töötavad vaikides.

Tüdruk, kes pole enam koolilaps, vaid kutset õppiv ja iseseisva elu lävel seisev noor neiu, teeb oma tööd innukalt. Roseti valmistamine meeldib talle, sest sellega saab kujundada igasuguseid pähetulevaid lilli. See pole nii igav kui muhvi äärte rüüsimine. Rosett muhvi voodril on ju looming.

Siis tuleb poeruumist töötuppa perenaine — vanem juuditar.

«Kas saad oma krousimisega valmis?» pöördub ta tüdruku poole.

«Varsti,» vastab tüdruk. «Ma teen siia veel kena roseti.»

«Mis roseti? Näita!»

Ja perenaine tõmbab muhvi tüdruku käest ära.

«Milleks nii palju paela raisata! Mul ei ole kunstikauplus, mul on harilik mütsipood. Minu jänesnahast muhvi ostjatele käib harilik rüüs küll. Mida lihtsam, seda odavam see neile on ja kasulikum mulle, sest paela läheb vähem. Ja ma tahan öelda, et sa oled vist ise ka seda paela enda jaoks kulutanud rohkem, kui muhvide peale on ette nähtud.»

«Proua! Kuidas te võite!» kogeleb tüdruk jahmunult. «Mina ei näppa. Rosette olen teinud, aga näpanud ei ole.»

«Kes sind usub. Talitad omapead, peidad selle taha vargust ja hakkad veel vastu ka. Milleks ma sind õpilaseks pean! Kopikat ma ju selle eest ei näe. Jumalamuidu õpetan.»

«Mida?» nähvab tüdruk. «Rüüside krookimist! Seda oskasin ma juba viieaastaselt.»

«Ah nüüd hakkad vastu ka?»

«Hakkan. Ja enam ma neid rüüse ei kroogi. Sellest minutist peale. Saate aru!»

Tüdruk viskab poolelioleva muhvi lauale. Tõuseb. Haarab nagist oma kehva kampsi ja paelaga kokkutõmmatud kotikese ning väljub sõnagi lausumata esmalt töötoast ja siis ka poest.

Nüüd on minu tüdruk Lindamäel. Lebab teisel pool raudtara kantsi serval sirelipõõsa varjus. Lebab kõhuli, ees avatud kõvade kaantega klade ja selle vahel piltpostkaart, mida ta süvenenult silmitsseb. Postkaardil on järv, järve ääres üksik puu, mille all istub noor naine. Pildil allkiri: *Ferne Gedanken*.

Postkaarti tükk aega uurinud, võtab tüdruk enda kõrval olevast riidekotist pastellpliiaatsite karbi ja hakkab pilti kaardilt klassesse joonistama. Pliiaatsid on ainult kuus, nendega on raske varjundeid tabada. Kuid tüdruk püüab hoolega.

Kui pilt juba hakkab postkaardil olevaga sarnanema, jääb tüdruk seda vaatama. Õotamatult haarab ta musta pliiatsi ja sodib oma joonistuse ära. «Ei ole minust, käpardist, asja!» ohkab ta kuuldavalt.

Seejuures tõuseb ta istukile. Haarak põlvede ümbert kätega kinni ja jääb pilku kaugemale suunates vahtima.

Tal on piklik ja pisut sarnakas, tumedate ning hästi tihedate kaarjate kulmudega nägu. Juuksed on kulmudest heledamad ja tagant paelaga poolpatsi seotud. Kaugele vaatavad silmad on piklikud, ja kui tüdruk pilgu alla parki pöörab, siis päris pilukil.

Niimoodi tuiutanud, ilme pettunud ja kurb, ohkab ta sügavast südamest, surub silmad täiesti kinni ja sosistab:

«Ah, saaks maale, Põhjaka rabasse, hüppaks seal laukasse!»

Siis aga ajab enese sirgu, surub hambad risti ja pomiseb:

«Pole häda. Kui ei istu see, istub miski muu. Ega ma ikka nii hädavares olegi, kui mind peetakse.»

Seejärel võttis tüdruk kotist paberisse mähitud leivatükid, mille vahel olid ahjukilud, ja hakkas sööma. Pärast pühkis sõrmed paberinutsakuga puhtaks, tõmbas koti kurrupaelad kokku ja tõusis püsti. Oma ea kohta oli ta üsna pikk ja juba neilulike ümarustega. Kuid tema riietus — napp halliruuduline seelik ja sinivalgetriibuline alt vööga pluus — muutis ta koomiliselt lapseliseks nagu verisulis kukepoja.

Ringutanud ja seelikut kohendanud, ronis tüdruk üle raudtara. Teel märkas ta, et Toompea poolt läheneb keegi mees. See seisatas. Tüdruk riivas teda pilguga ja pöördus kiiresti Harjumäe poole.

«Oota, mis sa seal!» hüüdis mees.

Tüdruk pistis jooksu. Ta jooksis ühe hingega Harjumäe sõiduteele, sealt edasi treppidest alla ja peatus alles turu ääres, et siis käies edasi minna.

Turg oli juba ammu lõppenud, ainult paar väga hilinenud turunaist tassisid oma kaubakaste «Estonia» keldrisse.

Tüdruk silmitses «Estonia» all olevate riidekaupluste vaateaknaid. Siis heitis pilgu kellale kaalumaja seinal ja pomises:

«Alles viie lähedal! Millal ta ometi ükskord kuus saab, et võiks koju minna.»

Kaupluste vaateaknad ei köitnud teda kauaks, varsti pöördus ta puiestikku. Seal seisatas arupidavalt. Augustitaevasse olid kogunenud hallikad pilvesalgud.

Hakkas vihma tibusama.

«Pagan, teeb veel märjaks ka!» pahandas tüdruk. Natuke aru pidanud, jooksis ta Tartu maanteele. Kino «Modern» juures tüdruk seisatas, ja veendunud, et uks on juba avatud, läks kino kassaruumi.

«Oh oleks siin mõni film Konrad Veidtiga! Saaks vähemalt vitriinistki tema pilte näha.»

Kuid kinos parajasti jooksev film ei olnud Konrad Veidtiga, oli hoopis Henni Porteniga. See näitlejanna tüdrukule eriti ei meeldinud, kuid ta hakkas siiski vitriine uudistama. Kinno ta niikuinii minna ei saanud — polnud raha.

Varase aja tõttu ei olnud piletikassa ees veel kuigi palju rahvast. Mõni üksik inimene tuli, ostis pileti ja läks kinossaali. Seanss polnud veel alanud.

Äkki tüdruk ehmus. Kinno tuli tema ema. Viisakalt riides, peas sügavalt silmille tõmmatud pruunikas õlgkübar.

Tüdruk pöördus kiiresti vitriini poole. Ent ema oli teda juba märganud.

«Mis sina siin teed?» küsis ta joonelt tüdruku juurde tulles. «Kas töökojas lõppes töö otsa, et sa siin oled?»

«Ei.»

«Miks sa siis seal pole?»

«Ma ei olegi enam seal.»

«Kuidas ei ole? Mis juttu sa ajad?»

«Ma tulin sealt ära.»

«Täna?»

«Juba nädala eest.»
 «Issand jumal, juba jälle! Ja kus sa siis selle aja oled olnud?»
 «Veskimäel. Rocca-al-Mares. Siin-seal, kus juhtus.»
 «Miks sa varem sellest mulle ei rääkinud?»
 «Ma ei tahtnud sind pahandada. Kartsin, et hakkad riidlema. Lihtsalt ei julgenud.»
 «Ja täna julged? Ei karda riidlemist?»
 «Täna sa tabasid mind teolt. Ja sa tead, et ma võin vaikida, kuid valetada mitte.»
 Ema vaatas tüdruku huuli närvides.
 «Miks sind lahti lasti?»
 «Ma hakkasin prouale vastu.»
 «Mina küll ei tea, mis sinuga peale pean hakkama! Püksirätsepa juurest lasti sind lahti. Nüüd mütsitegija juurest jälle. Kuidas sa siis niisugune juhm oled, et mitte milligagi hakkama ei saa! Mingit ametit sa ju õppima pead. Ega ma sind eluaja jõua toita!»
 «Ma ei taha rätsepaks ega mütsitegijaks. Ma tahan kooli. Tahan õppida, saada haridust. Harituna võin ma ükskõik mis tööd teha.»
 «Tead,» jätkas ema mõtlikult, «ma panen sind majaperenaise juurde koduabiliseks. Tema laseks su pärast lõunat vabaks. Siis võiksid õhtukoolis käia. Perenaine kord juba küsis sind. Nõus?»
 «Nõus! Nõus, nõus muidugi! Ema, sa oled hea!»
 «Ära hakka vesistama. Lähme parem pilti vaatama.»
 Ja ema läks ning võttis kassast kaks piletit.
 «Tule, pilt vist hakkabki peale.»
 Ja mõlemad kadusid kinossaali ukse taha.

Jah, aeg seisab paigal ja aastad lähevad, segunedes sul mõttes. Kogu elu sündmused on sinus talle nagu tarkvara arvutis ja kerkivad sealt esile ning veikleavad su silme ees kui klaasikillud kaleidoskoobis.

Kõik need uneretked, mida ma siin kohtumisteks nimetan, on siiani olnud seoses ühe lapsega. See tüdruk lihtsalt ilmub minu juurde oma tähtsamatel eluepisoodidel, ja ma jälgin neid temaga koos nagu filmi.

Mida muud ongi mul teha siin nelja seina vahel? Ei ole enam sammumist rännuteedel. Ometi kutsuvad need tunased rännuteed mind ikka veel. Seepärast siis...

Ah, mis ma oigan! Ma pole ju päris ükski. Mulle on tekkinud sõbrad ka siin, varjupaigas. Kaks lähedast sõpra koguni.

Üks mu sõber on minust üle kümne aasta noorem naine. Pikk, sirge ja hea rühiga. Näost sile ja rõõsk nagu topeltmoonis õis. Ka naerulohukesed on tal veel põskedes. Juuksed on eriliselt valged nagu sulahõbedast ja alati kohevas soengus.

See naine on väga elav ja tegev. Korraldab siin väikesi koosviibimisi ja muid üritusi. Ühesõnaga — alles täit elu elav inimene, kuigi kurdab vahel ka ihuhädasid.

Ihuhädasid tal muidugi on, aga hing on nii terve, et nakatab teisi.

Meie, kõige vanemate vastu on ta ülitähelepanelik ja abivalmis.

Miks ta siin varjupaigas elab, sellest pole juttu olnud. Muidu väga jutukas ja erudeeritud, on ta enesest kõneldes kinnine.

Meie sõbralik vahekord sai alguse sellest, et ta tõi mulle kirju kimbu astreid ja küsis, kas võib mulle veidi seltsiks olla. Ta olevat tähele pannud, et ma olen väga üksik ja liikumises piiratud. Tema võiks minuga vahetevahel jalutada. Ka õue võiksime koos minna, sest õueõhk teeb head.

Nõnda see algas ja nõnda ma jalutangi temaga nii palju ja nii kaua, kui jõud lubab.

Me vestleme palju, räägime kirjandusest ja poliitikast. Vaidleme. Ta süttib kiiresti ja kisub ka mind kaasa. Vaidluses ta alla anda ei taha. Ja kui tal mingi idee tekib, püüab saavutada, et teinegi sellest kinni haaraks. Ent kõik see juhtub ülimast heatahtlikkusest. Ta arvab, et saab teist inimest niimoodi ergutada, elu elama ahvatleda.

Üks tema voores või nõrkus on aiandus ja lilled. Lilledega tegeleb ta nii toas kui ka varjupaiga pargis.

Tema tõttu on ka minu toas nüüd alati lilled.

Lisaks peab ta alati silmas mu riidetust. Tahab, et see oleks korralik, kaunis ja teataval määral moodsed.

Ta ise on äärmiselt kenasti ja maitsekalt rõivastatud. Üldse on ta korralikkuse ja esinduslikkuse etalon, nii käitumiselt kui ka välisuselt. Eriti ilusad on ta soengud.

Mu teine sõber on minust mitu aastat vanem, kuid tervem ja reipam kui mina. Temaigi on enesest nõdremate vastu väga abivalmis, aga kuidagi teisiti, nagu muu seas. Rühilt on temagi veel sirge, alati väga korralikult riides, puhas ja ikka värskelt tehtud soenguga.

See naine on vähese jutuga. Nägemine on tal kehv, nii et lugemisel kasutab ta luupi. Aga kui palju sa luubiga ikka loed! Seetõttu räägime omavahel vähe poliitikast ja maailma asjadest. Rohkem räägin mina, tema vaikib ja kuulab. Ta oskab kuulata niiviisi, et on mõnus talle jutustada. Kui ta aga satub ise jutusoonetele, siis on mõnus teda ka kuulata. Mitte kunagi ei räägi ta teistest, sest teistest rääkimine tähendab tema meelest tagarääkimist. Enamasti kõneleb ta oma noorusel, mis möödus Peterburi lähedal eesti külas, ja kooliaastaist Herzeni-nimelises instituudis, mille ta on lõpetanud.

Eriti haaravalt jutustab too vana naine oma esimesest noorusarmastusest, mis tema enda tõttu küll pärisarmastuseks ei saanudki, kuid saatis teda aastaid ja torgib veel praegugi, mil ta on ligi üheksakümnene, nagu roosiokas südames.

Tema noorusmälestused on hellad. Nõnda hellad, et puudutavad ka kuulaja südant.

Nõnda ma siis seltsin nende kahe nii vastandliku naisega. Ma ei tea, kumb neist on mulle lähedasem. Mõlemaga on hea olla ja mõlemal on küllalt tähtis osa mu praeguses elus, mil mulle on jäänud vaid mõtterännakud ja mälestuste heietamine.

Selle vanema naise mälestuste radadel olen ma alati suure rõõmuga kaasas käinud.

Hiljuti oli meil siin luuleõhtu. Selle korraldas mu noorem sõber, suur luuleharrastaja. Õhtu korraldamise üheks põhjuseks oli see, et meie hulgas on ka päris luuletaja. Mitte väga vana, kuid siiski poolemeelne naine, kes kaasinimeste ja maailmaga enam vaimset kontakti ei leia. Ta on väga leebe ja heatahtlik, väliselt korralik ja puhas. Ütleb igatühele, kes temaga suhtleb, nii oma hooldajaile kui ka teistele, kes ta teele satuvad:

«Sa oled hea inimene, armas inimene, tark, ilus...»

Inetust ta nagu ei näegi. Vähemalt ei tunnista selle nägemist. Nõnda on ta nagu karjast eksinud lambake või nagu lapsuke, kelle kohta saab tõeks sõna: Laske lapsukesed minu juurde tulla, sest nende päralt on taevariik.

Oma tuba peab ta oma koduks, olgugi et ta tuba pole kuigi mugav. Ja selles kodus peetakse teda luku taga, sest ta on paar korda majast väljunud ning siis sihitult ekselnud.

Ta on huvitava, keerulise ja üsnagi kurva saatusega. Üle elanud sõja ning omaste kaotuse sunnitöölaagrites, rasked armudraamad ja ka oma loomingu mitte just õiglase hindamise. Küllap on kõige kõrgem teda säästa tahtnud säärase saatuse mäletamise taagast. Nüüd ei tunne ta ära isegi oma lapsi.

Meie luuleõhtu oli huvitav. Luuletusi lugesid kirjandushuvilised hoolealused. Lugesid, kuidas keegi. Mõned isegi väga hästi ja emotsionaalselt.

Ka luuletaja enda oli poeg kohale toonud. Selle pojaga on tal mingi alateadvuslik side, ta on temaga alati nõus kaasa minema. Luuleõhtul istus ta kogu aeg rahulikult, kuid ei taibanud sedagi, et loetakse tema värssse. Tähendab, ta on luuletamisega unustanud. Tema luule esitamisele reageeris kuulajaskond aplausiga, kusjuures ta ise plaksutas innukalt kaasa. Lilled võttis ta ka vastu ja igale kättele ütles: «Sa oled hea inimene, armas inimene!»

Imelik, et tema, kes elus on kogenud nii palju halba ja kurja, näeb nüüd kõigis head. Ju on ta ise olnud ja on nüüdki veel hea. Sest ainult hea oskab teises hea üles leida.

Kas selle luuleõhtu mõjul või pakitseva jala pärast, aga eelmisel ööl ma peaaegu ei maganud. Vahtisin aknast paistvat kuud ja tegin oma irdminaga kaasa järjekordse mõttestäpp. Muidugi oma tüdruk, nüüd juba noore neiu seltsis.

Nagu ema oli talle lubanud, oli mu tüdruk vahepeal käinud õhtukoolis ja olnud majaperenaise juures koduabiliseks. Sellelt kohalt oli ta aga lahkunud, tulnud lihtsalt ära, jätnud isegi trepisesemise pooleli, sest perenaine oli teda süüdistanud poole naela suhkru varguses. Nõnda oli tal läinud ka koolitalv kaduma, sest juhuslikud töötasid ema seltsis sadamas olid nii pika päevaga, et polnud enam võimalik õhtuti koolis käia.

Majanduskriis kestis ikka veel ja kõike nappis. Ema oli tahtnud teda saata maale, vanaema, isa ja õe juurde. Aga sealgi oli leiba kasinalt. Seepärast ei tahtnud tüdruk sinna minna, tundes, et muutub seal kontvõõraks.

Nõnda võttis ta nõuks otsida üles üks kooliõde Virtsu lähedal. Kooliõde oli pärit jõukast talust ning teda mitu korda külla kutsunud.

Virtsu otsustas ta minna jalgsi. Oli ju juuni lõpp, ilm pikemat aega suviselt ilus.

Teele asus ta Paldiski maanteed mööda. Kleidiväel, väike kampsun õlgadel ja pleekinud koolimüts peas.

Kleiditaskus oli tal raamatust väljarebitud Eesti kaart ja mõned margad raha. Linna ääres sõitis talle järele kahe hobusega mustlasvanker. Mustlased liikusid aeglaselt ja tegid tema kohta omavahel märkusi. Viimaks küsis üks mustlasnaine:

«Kuhu neiuke ruttab?»

Neiuke kostis, et kaugele.

«Kui lähed kaugele, siis tule istu peale ja hoi a jõudu kokku, muidu on su jalad varsti väsinud. Või põlgad sa mustlasi?» ütles nüüd vana mustlane, kes hoidis ohje.

«Ei põlga. Miks ma neid põlgama peaksin?»

«No siis istu peale ja näita, et ei põlga.»

Tüdruk tundis seiklushimu tärkavat, roniski mustlasvankrile.

Teel seletas ta mustlastele, et talle nende elu koguni meeldib, sest selles on palju romantikat. Ka said mustlased temalt kuulda, et ta sihtpunktiks on Virtsu.

«Ja ikka jala ja üksipäini?»

«Jaa. Üksi ongi huvitav, näed palju ja oled kambakohustustest vaba.»

Teeristil, kus üks teharu pööras Keila-Joa poole, ütlesid mustlased, et kui ta tahab minna mere äärde, siis ronigu siin maha. Nemad lähevad otse edasi.

Tüdruk tänas mustlasi sõidu eest, need hüüdsid talle kooris head teed ja lasksid hobused traavima.

Heatujulisena edasi sammudes pistis tüdruk käe taskusse ja leidis kohkudes, et taskus on ainult maakaart. Seal polnud enam ei taskurätikut ega raha, mis ta selleks teekonnaks emalt oli saanud. Tema külje vastas nihelnud mustlaslapsed olid osanud tasku märkamata tühjendada.

Esimesel hetkel oli tüdruk nõrdunud, siis aga võttis temas maad imetus, et küll need mustlased on ikka osavad. Ja vabad. Nii vabad, et peavad varastamistki vabaduse avalduseks.

Jõudnud Türisalu pangale, läks tüdruk päris kalda äärde. Siin laius meri ta ees hoopis avatumalt kui Kadriorus või Pirital. Siledana nagu peegel. Ja silmapiir oli nii kauge ning tabamatu, et sulas taevaga kokku.

«Mis on meri?» küsis ta eneselt ja vastas viivu pärast: «Looduse ainulaadne, kõige ülevam, kõige võimsam osa!» Ja mis on merega võrreldes tema ise? Kübeme kübemeke-ne! Aga ometi on temagi looduse osa ja omaenese minana niisama ainulaadne.

Siis läks ta jälle teele, hakates sammuma Keila-Joa poole.

Ka sellel teel sõitis talle järele vanker. Kaarik. Kaarikus istus saksamoodi riides vanem mees. Temagi peatas tüdrukuga kohakuti jõudes oma sõiduki ja päris, kuhu minek.

«Virtsu.»

«Kuhu? Siitkaudu? Jalgsi?»

«Jalgsi. Ja mere äärt mööda, sest mulle meeldib meri ja aega mul on.»

«Aga millal te sedasi Virtsu jõuate? Ja kus ööbite?»

«Ei tea. Küll jumal juhatab, kui magamisaeg kätte jõuab.»

«Ah sedasi! Siis tänaseks ööks juhatab jumal teile öömaja meil. Ma ei ela siit kaugel. Olen Karjaküla peremees, kui sellest kohast kuulnud olete. Käisin Kakumäel. Karjaküla kaudu tuleb teil väike ring sisse, aga see ei tähenda teie pika teekonnaga võrreldes midagi.»

Öömajale kutsuja oli nii sõbralikult sümpaatne, et tüdruk võttis ta kutse vastu. Päev oligi juba kaldunud õhtusse, öömaja otsimine seisis niikuinii ees.

Oma sõidutajalt kuulis tüdruk, et temagi oli noorpõlves teinud jalgsimatku, sest nii näeb kõige lähemalt loodust, inimesi ja elu.

Karjaküla oli väike karjamõis, mida eestlasest omaniku tõttu polnud võõrandatud. Seal oli omal ajal viibinud ka Eduard Vilde. Tema istutatud puud näidati tüdrukule kohe kui kultuurimälestusmärki. Peremees oma kahe poja ja perenaisest teenijaga kohtlesid teda kui oodatud külalist ja kostitasid õhtulauas hea-paremaga. Öö magas ta omaette toas sulgeteki all.

Unumise eel mõtles tüdruk, et küll on see elu imelik. Aina vastuolud. Alles varastasid mustlased su viimase varanatukese, siin majas aga külvatakse sind heatahtlikkusega üle. Ja ometi pole ta oma praegustele võõrustajatele sellest äpardusest rääkinudki! Hommikul pakuti talle lõpuks veel vanni. Ja kui ta viimaks minema hakkas, anti kaasa suur pakk maitsvaid võileibu.

Nüüd läks ta Keila-Joa poole tagasi, kogu aeg kuulatades, kas kõrvu ei kosta joa kohinat.

Tee ääres kasvas suur vana tamm. Tüdruk seisatas tamme all, pani oma toidupaki rohule maha ja hakkas laiali sirutatud kätega puu jämedust mõõtma.

Ja kui ta selle puu ümbert kinni haaras — ümbermõõdu võtmisel tuli seda teha kolm korda —, siis tajus ta äkki, et see olevikuvii kestab just niikaua, kui ta puu ümbert kinni hoiab. Nagu ta käed puu ümbert vabastab ja teele tagasi astub, nii kaugeneb äsjatajutud olevik ja ongi juba minevik.

Terve päeva veetis ta Keila-Joal. Küll kalda peal, küll kalda all. Uudistas Keila-Joa endiste isandate kalme metsistunud parkmetsas. Käis lossikirikus, mille uks oli avatud. Vaatles juga sõnatu imetlusega, tajudes, et langemine kõrgusest on niisama võimas kui tõus kõrgusesse.

Õhtu eel hakkas tüdruk astuma Paldiski poole, öömajale jäi lukustamata kalurionni kalda all. Magas merelõhnalisel võrguhunnikul. Mere hääli oli väga vaikne ja tüdrukule nagu tuttav. Ta oli sedasama kuulnud, nii tundus talle, joa kohinas ja ühes Sergei Rahmaninovi prelüüdis. Just joa võimsust imetledes oli talle meenunud, et Rahmaninov oli Keila-Joal külas olnud ja siin selle prelüüdi kirjutanudki.

Hommikul tõusis ta juba enne päikesetõusu, sest kartis, et kalurid leiavad ta ja hakkavad noomima.

Paldiskisse jõudis ta juba enne keskhommikut. Millegipärast ei veedelnud see linn teda ja ta lahkus sealt pikemalt peatumata.

Mööda mere äärt ikka lääne poole liikudes nägi ta jälle mustlasi. Nood olid laagris, askeldasid lõkke ümber ega teinud temast väljagi. Möödudes heitis tüdruk neile mitte just sõbraliku pilgu ega seisatanud neid vaatama.

Varsti jäi ühele poole teed meri ja teisele poole lage väli. See lillatas liivateest ja kolendas madarast või kukeharjast.

Tüdruk peatus. Kui ilus on meie maa! Kui ilus iga lapikene temast, kui õigesti vaatad, mõtles ta. Meri oli vaikne ja siniroheline, teepervel punasid maasikad või muulukad, tüdruk ei teinud vahet. Noppis mõne ja pani suhu. Marjadel oli päikese maik.

Jõudnud teeristile, kus üks teeharu pöördus vasakule, võttis tüdruk taskust kaardi ja hakkas seda uurima. Tuli välja, et see tee läks Kloostri poole. Otsetee aga viis Nõvale ja sealt edasi Noarootsi. Ring paistis tüdrukule liiga suur olevat ja ta võttis nõuks edasi minna Kloostri, Risti ja Lihula kaudu.

Ka see tee oli ilus. Oli lagedat ja oli metsa. Niisuguseid männikuid, kus kõrged mastipuud särasid päikese käes nagu kuldsed sambad.

Hea oli astuda. Oli niisugune tunne, nagu oleksid loodud ainult astumiseks. Nagu pöder, kelle elu ongi ainult astumine ja magamine, kui astumisest väsitakse.

Õhtu eel jõudis ta Kloostrisse. Imetles ja uuris Padise kloostri varemeid ja kujutles, kuidas seal kord olid elanud inimesed, kes olid omaks võtnud asketismi, pööranud selja armastusele, elu jätkamisele. Selliste asjade arutamiseks oli ta juba küllalt arenenud ja palju lugenud.

Õhtul hakkas tüdruk Risti poole minema, otsustades seekord liikuda terve öö.

Ühest metsatukast möödumisel tuli talle vastu noorepoolne mees. Vastutulija teretas teda ja tundis huvi, kuhu ta nii hilja üksinda läheb.

Mees oli sõbraliku moega ja usaldust äratav ning tüdruk seletas talle, et on matkaja, kes oma vabast ajast õpib kodumaad tundma. Ei tea, kuidas talle need suurelised sõnad suhu tulid.

Õomajale tuleks ta meeeldi, kuid tema raha varastati teel ja nüüd pole tal võimalik õomaja cest tasuda.

«Mis tasust te räägite! Ega te kaubajuut ole, kellelt tasu võetakse. Ma ju ise kutsun teid. Tulge aga tulge! Meie talu on siin lähedal. Ega meil midagi uhket pakkuda olegi. Oleme asunikud. Maja alles hiljuti ehitatud. Aga lauda peal on meil juba paar saadu värsked heinu. Seal peaks mõnus magada olema.»

Talupere puhkas juba. Peremees viis tüdruku tahahääli rääkides avarasse kööki, pakkus laua ääres pingil istet ja pani ette leiba, toobiga piima ja kausiga külmi keedetud räämi.

«Sööge kõht täis. Ma lähen otsin magamisriided ja viin teid siis lakka.»

Varsti tuli mees tagasi teki, padja ja voodilinaga.

Laudalakas oli jumalik olemine. Heinad lõhnasid suvesoojusest ja kõikidest aasaanididest. Alt laudast kostis puhkivat hingamist ja tasast metallikõlminat. Tüdruk jäi varsti magama ja nägi unes, et on alles väike ja magab Tõrapalal vanaema kaisus.

Ta magas hommikul kaua. Nii kaua, et teda tuldi äratama. Äratajaks polnud õhtul kohatud mees, vaid noor lopsakavõitu naine.

«No kas külalisel uni täis ei saagi? Meie hakkame juba keskhommikule.»

Tüdruk tõusis istukile, kohendas kleiti, mis tal oli magades seljas olnud, ja kinnitas vabandavalt, et tuleb kohe.

«Kas võtan asemeriided ka kaasa?» küsis ta naiselt. See lõi keelates käega: «Las jääda. Küll ma pärast ise. Võib-olla tuleb peremees siia peale lõunat leiba luusse laskma.»

Köögis oli hommikulaud juba kaetud. Praetud pekk munadega ja kohv nagu päris külalisele kohe.

«Kas tahate enne söömist silmi pesta?» küsis naine.

«Tahaksin küll, aga ma ei taha tüli teha.»

«Mis tüli see! Veekauss on pingil, seep seal kõrval, rätik ripub seinal. Ma ise lähen vaatan, kas meie väike peremees on üles ärganud.»

Ja ta kadus kõrvaltuppa.

Tüdruk pesi end kiiresti, kuivatas laia pitsiga linase käterätiga ja silis pihuga oma magamisest sassis juukseid.

Perenaine tuli tagasi, mõnekuine laps süles.

«Miks te juukseid käega silite? Kas teil kammi ei ole?»

«Ei,» tunnistas tüdruk häbelikult. «Mustlased varastasid teel ära.»

«Jumalukene! Endal juuksed paksud nagu tihnik, kuidas nendega ilma kammita saab. Oodake, ma kohe toon.»

Ja ta läks kõrvaltuppa, kust tuli kiiresti tagasi parajas suuruses harvavõitu kammiga.

«Võtke! Ja päriseks. Naisterahval peab ikka kamm olema. Tema juuksed, eriti nii ilusad nagu teil, peavad korras olema.»

Tüdruk asus pead kammima. Naine kussutas last, kes ema kätel tasakesi lalises.

«Ilus laps,» ütles tüdruk. «Poiss või tüdruk?»

«Poiss! Ikka poiss! Noor peremees.»

«Ja kui vana?»

«Kahekuune juba, aga alles ristimata. Pole aega saanud kirikusse minna. Nääps teine, aga juba oskab naeratada. Ehk naeratab teilegi!»

Ta tõstis lapse hüpatades tüdruku lähedale. Ja tõepoolest, lapse hambutu suu läks nii imeliselt naerule, et tüdruk neelatas.

«Te olete hea inimene. Teile ta naeratab. Paljude ees aga tõmbab moka kõveraks. Pühapäeval ehk lähemegi teda ristima. Kui te lähemal elaksite, kutsuksime ristiemaks.»

«Mis talle nimeks saab?»

«Peeter. Vanaisa järgi.»

Siis tuli kööki ka peremees ja asuti sööma. Stüies hoidis perenaine last süles. Kui poiss tihkuma hakkas, avas ema pluusi ja pani lopsaka rinna pruuni nibu talle suhu, sõnades: «Saad, saad! Ega sinugi suu seinapragu ole!»

Kui tüdruk pärast sööki tänulikult minekule asutas, vabandas ta veel kord, et söögi ja öömaja eest tasumata jätab.

«Mis te sest tasust nii palju räägite!» noomis peremees. «Mis luksust meil teile pakuda oli. Me veel algajad. Peret vähe. Meie kolmekesi ja karjapoiss. Head teed teile!»

«Head teed jah! Astuge teinekordki sisse, kui juhtute mööda minema!» lausus ka perenaine.

Imelik asi, aga tüdrukul aina vedas küüdiga. Vaevalt oli ta jõudnud paar kilomeetrit minna, kui ühelt külavaheteelt keeras maanteele hobuvanker, peal riidega kaetud piklik kast. Kastil istus kaks meest, jalad ühel ühele, teisel teisele poole ripakil. Üks oli vana, teine päris poisiohtu. Vanker logistas aeglaselt ja viimaks pidas tüdrukuga koguni sammu.

Natukese aja pärast küsis vanamees:

«Kuhu üliõpilasepreili põrutab?»

Luitunud-beeži sametmütsi pärast pidas taat teda üliõpilaseks! Nad hakkasid juttu ajama ja varsti kutsus taat teda vankrile. Tüdruk istuski piklikule kastile vanamehe ja poisi vahele. Vanamees nimetas teda ikka üliõpilaseks. Ta vaidles küll vastu, aga taat jäi kindlaks:

«Ära aja tagasi. Ega ma loll ole, et ära ei tunne! Üliõpilased ju käivad suvel mööda maad ringi, igasugu laule ja teab mida otsimas.»

Tüdruk ei hoolinud enam vastu vaielda.

Vanamees andis hobusele piitsa ja läks lahti niisugune sõit, et kast kolises.

Risti aleviku lähedale jõudes sõnas vanamees:

«Sul, üliõpilane, on terased silmad, sa vaata, kas kirikutorni luuk on lahti.»

Tüdruk tunnistas kirikutorni ja arvas, et ei ole.

«Poiss!» kamandas vanamees seejärel noorukit. «Jookse ette ja vaata, kas on tukkuma jäänud, hakaku lööma.»

Poiss hüppas vankrilt maha ja pistis jooksu. Taat hobust enam taga ei sundinud, las kis õige aeglaselt lonkida.

Lõpuks hakkas kirikukell paukuma.

«Miks ta pidi kella lööma?» küsis tüdruk.

«Eks ikka surnu pärast.»

«Aga kus see surnu siis on?»

«Siin meie istumise all kastis või au pärast puusärgis.»

Tüdruk oli nagu puuga pähe saanud, kuid vankrilt maha ka ei hüpanud. Oli selleks liiga oimetu.

Vanamees rahustas teda:

«Mis sa tühja pärast nii jahmunud oled! Va vallavaene. Vahimees löi kirstu moodi kasti kokku ja mind poisiga acti küüti. Kui sa surnut ei karda, siis tule nüüd matusele ka. Meil läheb sinu abi vaja. See eit on palja peaga, aga komme ei luba vana naist palja peaga matta. Teeme nii: mina ostan Risti poest sitsrätiku, sina aga pane see talle pähe. Sa ju ülikoolis surnutega tegelema harjunud.»

Tüdruk pidas hetke aru. Kui kummaline seiklus! Ta otsustas surnuaeda minna.

Valmiskaevatud haua juures tehti puusärk lahti ja tüdruk seadis kogu oma vaimujõudu kokku võttes peaaegu muumiataolisele koolnule vanamehe ostetud rätiku pähe. Matuselistsiks olid peale nende veel hauakaevaja ja kirikutornist allaroninud kellamees. Ei hauakõnet, ei laulu. Ainult vanataat pomises endamisi issameiet.

Tüdruk seisis haua juures, kuni see kinni aeti, ja kordas sosinal vanaemalt õpitud matuselaulu:

Mu elu Kristus ise.
Mul kasuks tuleb surm.
Ta võtab hingekeese,
siis õndsalt lahkun ma.

«Sina, üliõpilane, mine nüüd oma teed, ja meie pöörame otsad koju tagasi,» sõnas vanamees viimaks.

Päev oli juba õhtus, kui tüdruk Koloverre jõudis. See, et lossis asub halvale teele satunud poiste koloonia, oli talle teada, aga et loss on kui tõeline kindlus piiratud vallikraaviga, mille sillal kõrgub massiivne värav, oli üllatuseks ja tekitas romantilist õhinat. Et värav oli lahti, otsustas ta minna ja lossis õomaja paluda.

Siseõuel loopisid mõned poisid palli. Kui teda märgati, katkes pallimäng ja kostsid küsimused:

«Kas tulid külla? Kellele? Meie oleme korrapidajad, teised poisid on veel põllul porgandeid rohimas.»

Tüdruk ütles, et tahab näha kasvatajat või juhatajat.

«Ah juhatajat! Meie mõtlesime, et mõnda poissi... Täna pole küll külastamispäev, aga...»

Õuele tulnud noormees osutus kasvatajaks. Tüdruk rääkis talle oma soovi ära. Ütles, et on jalgsimatkaja ning sellest ajaloolisest lossist väga huvitatud.

Kasvataja käskis nende ümber kogunenud poistel kõõki abiks minna ja viis tüdruku juhataja korterisse.

Juhataja oli nõus talle õomaja andma ja juhataja abikaasa, sümpaatne, üle keskea naine, võttis ta kohe oma hoolde.

Õhtust sõi tüdruk juhataja lauas.

Pärast õhtusõõki mindi õuele, kus poisid istusid lõkke ümber. Neid oli seal mõnikümmend, kõik 12—15-aastased nudipead ja ühtemoodi riides. Ka nende näoilme paistis ühesugune olevat. Naerda nad vist ei oskagi, arvas tüdruk. Aina teevad grimasse ja irvitavad.

Juhataja tutvustas teda poistele kui matkajat, kes võib neilegi oma teekonnast jutustada.

Tüdruk võttis julguse kokku ja rääkis kõigist oma seiklustest — alates mustlaste ja lõpetades surnumatjatega. Algul poisid nihelesid ja tegid vahemärkusi, siis aga jäid kuulama ja elasid koguni kaasa. Nüüd olid nende näod ilusad ja avalad nagu kõikidel lastel, kui nad on millestki huvitatud.

Ühes kohas tee ääres voogas alles valvakasroheline, kuid juba äraõitsenud rukkipoold. Ja selle põllu kohal hõljus päikese käes imeliselt virvendav õhkõrn vine. Põllu servas teepervel kasvas nooruke pihlakas. Seal jäi tüdruk seisma ja hingas sügavalt sisse rukkipoollu omapärast lõhna. Talle meenus, et vanaema oli kord Tõrapalal samasuguse rukkipoollu ääres seisatanud ja õelnud:

«Küll tänavu on jumal ilusa rukki kasvatanud!»

Jumal? Kes on see jumal ja kus ta asub? Seda küsimust oli tüdruk endale sageli esitanud. Ema polnud tal usklik, kuid vanaema oli, ja ajas teda leeri. Aga tema ei läinud, sest ei sallinud mingisuguseid kombetäitmisi. Koolis, kus usuõpetus polnud kohustuslik aine,

ei olnud ta seda ametlikult õppinud, kuigi oli viibinud tundides, sest talle meeldis õpetajale ususse puutuvaid küsimusi esitada.

Kõik kasvab ja valmib kindla korra järgi. Kelle läbi? Kelle suunamisel? Nõnda juurdeles seisis ta tükk aega näoga vastu päikest, silmad suletud. Tal oli äkki tunne, nagu silitaks lapsingel vanaema pühapildilt oma tiivaga ta põski. Korraga jõudis ta eneses veendumusele, et päike ongi see, mis kõike kasvatab, korraldab ja elus hoiab. Ilma päikeseta poleks mitte midagi. Tähendab — päike ongi jumal. Tema on kasvatanud selle põllu, selle pihlaka, millest kasvavad uued pihlakad, ja... Ja kogu maailm on temast sündinud! Lennanud tulekera kombel tema sülest laotusse ja tema hooglemisi kaasa hoogeldes saanud meie jaoks — planeet Maaks. Jah, pole muud jumalat kui päike.

Edasi astus tüdruk väga kindlal sammul, otse õndsalikult, sest enda arvates oli talle nüüd selgunud midagi põhilist.

Ta käis kogu pika päeva kordagi peatumata, hommikuse söömaga. Maanteelt Kõllale pöörduvat teed ta teadis, kooliõde oli talle kord plaani joonistanud.

Pärale jõudis ta poole öö ajal. Pere magas. Isegi koer ei tulnud kuudist välja.

Mida teha? Nõutuna jalutas tüdruk elumaja otsa, kus oli peenral palju lilli ja lõhnas suur jasmiinipõõsas.

Oi! Ärkliitoe aken on valge! Tähendab, kooliõde ei maga veel. Aga kuidas teda sealt kätte saada? Hüüda? Siis ajab ta ju terve pere üles!

Jalgtee liivas leidis väikesi kivikesi, tüdruk kogus neid pihku ja hakkas ükshaaval vastu akent viskama. Veidi aja pärast lükati aken lahti ja kooliõde küsis, kes seal on.

Varsti oli tüdruk üleval toas. Ja kooliõde, rõõmus tema tuleku üle, kostitas teda värske leiva, mee ning rõõsa koorega. Kooliõde oli kirja kirjutanud, seepärast ei olnud jõudnud voodisse heita. Päeval polnud kirjajirjutamiseks aega, kibe heinategu oli käsil.

Kooliõde isa ja ema ning temast mõni aasta vanem vend suhtusid tüdrukusse lahkelt. Ütlesid, et ta on teretulnud. Aitab, kui oskab, loogu võtta. Ja juba järgmisel päeval kutsuti ta heinamaale kaasa.

Kõlla talu heinamaa oli puisniit. Loog krõbisevalt kuiv ja lõhnav. Ja päike paistis, nagu oli paistnud juba terve nädala.

Neile kahele oli juhtunud parajasti teistest eemal olev loosabake. Seal riisudes jõudis tüdruk temas ikka veel peituva lapsemeelega jälle veendumusele, et päike on jumal, ja on kuivatanud selle lillerikka loo just tema jaoks. Ja eneselegi ootamatult laskus ta riisunud sületäiele äkki põlvili, ristas käed rehavarre ümber ja sosistas:

«Armas päike, kui sa tõesti oled jumal, siis tee, et ma õige töö leiaksin!»

«Helde taevast!» hüüdis kooliõde. «Kas sul hakkas paha või?»

«Ei ole midagi. Nuusutasin ainult lähedalt päikese kuivatatud heina.»

Ta tõusis püsti ja riisus edasi, minnes loojärjega teiste riisujate poole.

Kõlla talu oli suur päristalu, avarate heinamaade ja laiade põldudega. Isegi oma veski oli talul. Töötégijaidki leidis — peale oma pere üks teenijatüdruk, karjane ja perekonnaga sulane, kes elas omaette majas.

Kooliõde tegi tüdrukule ettepaneku, et jäägu ta nüüd nende juurde kaucmaks. Kas või sügiseni. On temale seltsiks ja aitab ka majapidamises. Ja annab nõu veimevaka suhtes, sest temal tulevad ju sügisel pulmad.

Tüdruk ei kostnud selle peale midagi.

Õösel ei saanud ta und. Mõtles kogu aja tööotsimisest ja koolist.

Talle tuli selgesti meelde üks eesti keele tund. Õpetaja andis neile tagasi kodukirjandi vihikuid. Tema vihiku oli õpetaja jätanud kõige viimaseks. Ja ütelnud, et sellele kirjandile ta hinnet ei pane, sest see pole oma töö, vaid on kuskilt maha kirjutatud.

Tüdruk oli hirmsasti solvunud ja puhkes nagu laps nutma. Ta oli seda kirjandit, mille pealkirjaks oli «Sügis», oma elamuste ja kujutluste põhjal suure kaasaclamisega kirjutanud. Seda ei saanud ta ka õpetajale ütle mata jätta.

Õpetaja vangutas kahtlevalt pead, aga lausus:

«Kui te selle tõesti omast peast kirjutasite, siis on teil kirjutamiseks annet.»

Tüdrukü solvumistunnet see ei vähendanud. Kuidas võidi teda petmises kahtlustada! Kuid ka mingi helge virvendus jäi õpetaja sõnadest võbisema ta hinge.

Siis meenus talle üks koolipidu, kus ta oli esinenud.

Lauluõpetaja oli tal soovitanud seal laulda. Oli soovitanud laulugi — Artur Kapi «Metsateel», sest hääl oli tal madal ja selleks lauluks sobiv. Tema aga esines hoopis vanaemalt õpitud rahvalauluga «Läksin mina nurme lina kitkma», saades kauakestva aplausi osaliseks.

Veel tuli talle meelde, kuidas ta õhtualgkooli endise õpilaseks oli kooli juubeliaktusel tervituskõnega esinenud. See oli olnud allegooriline jutt rukkipoollust, millel talv kasvuhoo pidurdab, aga mille kevad — õhtualgkool — uuesti ning täielikult võrsuama paneb. Mõned kuulajad olid isegi silmi pühkinud...

Tähendab — temas on midagi, mille kaudu teiste inimestega ühiseks tundeks, ühiseks elamuseks ühineda.

Seda tuleb arendada. Tuleb õppida, et osata seda õigel ajal ja õiges kohas rakendada. Talle on vaja kooliharidust! Mitte selleks, et saavutada head töökohta või kõrget positsiooni. Ei, harituna võiks ta töötada kas või sadamas, nagu on seal käinud koos emaga vahel ka seni. Harituna leiaks ta sealgi oma töökaaslastes üles selle kõige parema. Oleks võimeline neidki harima. Sest tema ideaaliks on, et kõik inimesed oleksid küllaldaselt haritud. Ka kõige raskema füüsilise töö tegijad.

Nõnda terve öö juurelnud, jõudis ta otsusele, et ei saa enam kauemaks siia jääda. Ja hommikul teatas ta kooliõele, et läheb juba homme Tallinna tagasi.

«Ma pean tööd saama. Muidu ei suuda ma ka sel sügisel kooliskäimist jätkata.»

«Ja nii järsku? Kas usud siis, et leiad? Oled ju küll otsinud.»

«Usun, et leian. Nüüd leian. Sina ole hea ja laena mulle sõiduraha, et ma saaksin Virtsust laevaga tagasi kiiremini kui jalgsi.»

«Sa oled ikka päris laps. Kust sulle nüüd see kindel usk?»

«Jumalalt. Minu jumalalt.»

Tüdruk jäi oma otsusele kindlaks. Sai kooliõelt raha ja sõitis laevaga tagasi.

See oli tema esimene merereis. Ja ilm oli ikka ilus, otseku tema rännaku jaoks tellitud.

Õhtupoolikul, kui Tallinna tornid juba paistsid ja päike veerema kaldus, helkis päikesse vastas meres pikk-pikk kuldne rada. Nii ahvatlevalt kutsuv, et hüppa või vette ja mine seda mööda päikesee poole.

Kui tüdruk, hirm ja trots hinges, koju jõudis, sõnas ema tõsise pahameelega:

«Tohoh pime! Juba tagasi. Ma mõtlesin, et jääd sinna vähemalt kuuks ajaks. Oleksid seal talus aidanud tööd teha. Aga mida sa siin peale hakkad? Järad minu leiba ja longid linnas ringi.»

«Ma ju pean tööd otsima. Lihtsalt pean. Sa tead küll, mispärast.»

«Ikka see kool! Jäta juba kord oma hullus! Ma ütlen sulle! Mine maale teenijatüdrukuks, selleks ikka ehk saab!»

Emal porises mis ta porises, aga tõi ikkagi lauale kartulitel hautatud tursa ja hakkas pärima, kuidas elu kooliõele juures oli.

Tüdruk uinus alles vastu hommikut. Öö läbi ta aina mõles, kuhu jälle minna paluma, ennast alandama.

Järgmisel päeval uuris ta ajalehti. Üksnes kohaotsimised, ei ainustki pakkumist. Aga siiski:

«Otsitakse noort korralikku neidu üksiku härra juurde.»

«Litsiks!» sosistas tüdruk ja kortsutas lehe kokku.

Õhtupoolikul käis ta poest leiba ja suhkrut ostmas. Pood asus Pääsukese tänava nurgal, «Unioni» saapavabriku kõrval.

Poest väljudes nägi ta töölt lahkuvaid saapavabriku töölisi. Nende tööpäev lõppes kell neli pärastlõunal.

«Mis oleks, kui ma veel kord «Unionis» prooviksin?» mõtles ta endamisi ja otsustas, et läheb sinna kohe homme.

Õhtul tuli ema sadamast õige hilja. Ta oli olnud viljalaevas ja teinud ületunde.

«Järgmisesse laeva, kui ise sinna saan, võtan ma su kaasa.»

«Hea küll. Aga see on ajutine töö. Mina tahan alatist.»

«Tahad! Mis loeb sinu tahtmine?»

«Nüüd loeb. Usu, ema. Ma ise usun, ja kindlasti. See rännak, mis ma tegin, andis mulle usu.»

«Eks sa siis usu, aga laeva tuled ikkagi, olgu see või söelaev!»

«Tulen. Aga päristööd otsin ometi.»

Järgmisel päeval seadis tüdruk varakult sammud «Unioni» kontorisse.

Kontorist väljus parajasti noorepoolne härrasmees. Tüdruk kõnetas teda tõtlikult, palus vabandust, ütles, et otsib tööd ja tahaks teada, kuhu ja kelle poole tuleks tal pöörduda.

Mees mõötis teda pilguga.

«Hästi. Tulge minuga kaasa, kuulame järele, mis tööd te vajate ja kes te olete.»

Nad läksid kontori üldruumist läbi ühte väiksemasse tuppa. Mees pakkus talle istet ja tema jutustas ühe hingetõmbega, et tahab lõpetada õhtukooli ja vajab seetõttu tööd, millest vabaneks juba kella neljaks.

«Kas te saksa keelt valdate? Meie direktor on sakslane.»

«Mitte täielikult. Mul on ju keskkool alles pooleli.»

«See on natuke halb, aga vaatame. Jätke oma aadress. Ehk selgub, kas ja kus teile tööd leidub. Siis kirjutame.»

«Aadress!» hüüdis tüdruk nutuselt. «Selle olen ma juba kümnesse kohta jätnud!»

«Eks jätke siis üheteistkümnendasse kohta ka. See on võib-olla õnnelikum number.»

Nelja päeva pärast sai tüdruk «Unioni» vabriku paberil kutse: tulgu läbi rääkima.

Esimene lumi. Öö jooksul on maa valgeks muutunud ja päeval sajab aina juurde. Räätsakad lendlevad nagu parv pisitillukesi valgeid liblikaid. Vaiksel-vaiksel. On hea neid vaadata ja on kerge seejuures hingata.

Tahaksin nii väga minna õue ja lasta neil liblikail laskuda paljastele kätele, näole... Tunda, et viimaks ometi on saabunud tänavuselegi sünkhallile sügisele lõpp ja aastale puhkeae ning rahu.

Aga ei ole minust õueminejat ega isegi toast väljujat. Mu vasak, halvatud jalg on üleni paistes ja sunnib mind sängis lebama. Nõnda näen ma seda lumeliblikate valget lendu ainult aknast.

Leban juba mitmendat päeva. Arst, asjatundlik ja südamlilik naine, on proovinud küll kompresside, küll salvide ja tablettidega, kuid paistetust ei alane ega lase mind tõusta muuks kui söögilaua äärde minekuks.

Raadiot vahel kuulan, eriti uudistesaaateid ja kella kahest algavat kolmveerandtundi.

Maailm möllab. Riigid lagunevad ja sünnivad. Paljud verevalamistes.

Riikide sündimine, püüe ennast määrata on oma mina maksmapanek. Pole isendit, kes ei tahaks endale oma jalgealust, paika oma perele. Ja kui pere paisub suureks, siis vajatakse suuremat piirkonda ning see võetakse teistelt verevalamise ja jõuga.

Nii ma oma vana peaga aruvaegusest siin filosoferin. Ja vaen meie taassündinud riigi asjus. Eesti riik on praegu tõepoolest nagu vastsündinu, kelle kaelakandjaks kasvatamise pärast peab igäüks südant valutades vaeva nägema. Arutan neid asju ka oma noorema sõbraga, kes loeb palju ajalehti ja käib vahel koosolekutelgi. Üldiselt aga olen ikka üksik ning mõtisklen omaette.

Mu mõlemad siinsed sõbrad käivad mind vaatamas, aga neil on ka muud tegevust ja teisi seltsivajajaid. Nad saavad ju liikuda ja elust vähemalt meie varjupaiga piirides aktiivselt osa võtta.

Neil päevil pole ma mälu retkedel käinudki. Hoopis mind on tulnud kohtama. Siia, minu tuppa. Ja õige paljude aastate tagant, kaugetest paikadest.

Näiteks täna tuli mu juurde üks naine. Istus mu sāngi ette toolile ja vaatas vaikides koos minuga esimest lumesadu, mis õhtuhāmaras oli jäänud peenekūbemeliseks. Tema vanust ei sõanda ma määrata, sest see muutus jutustamise ajal mitu korda. Vālimus jāi tal aga enam-vāhem ūhesuguseks. Ilus ta polnud, kuid omapārane. Pisut mongoliidse nāoga. Aga kulmud olid hāsti kumera ja kōrge kaarega. Loomulikud, mitte kujundatud. Ka soeng oli tal loomulik — juuksed olid lopsakad ja langesid vabalt.

Ākki ūtles see naine:

«Kas esimese lume pārast vōi muidu, aga mul tuli praegu tahtmine jutustada teile oma esimesest. Mitte esimesest lumest, vaid sellest, mis algas ūhel sumedal sūdasuve õhtul.

Mul oli vabrikust puhkus. Olin Nōmmel ja suvitasin koos sõbratariga ūhes ārkliitoas, mille aken oli pāikeseloojangu poole. Olime end juba diivanile magama sāttinud, kui kuulsime akna all kāo kukkumist.

Tōusin ja vaatasin aknast vālja. Tānaval seisis mu sõbratari vend, kellega mōne pāeva eest olin tuttavaks saanud. Tema see kukkuja oli olnudki.

Nāhes mind avatud aknal, ūtles ta:

«Mis te, tūdrukud, magate nii ilusal õhtul! Tulge vālja jalutama.»

Sōbratar mūhatas, et tema on unine ega lāhe tāna enam kuskile.

Teatasin seda ūuesolijale.

«Tulge siis teiegi, kui tema on sāārane unimūts! Ōhtu on nii ilus, et patt on sellest mitte osa saada,» kutsus noormees.

Kōhklesin viivu, siis ūtlesin, et olen nōus. Tōmbasin ōsārgile, milleks parajasti oli vana, kāisteta markisettkleit, kerge suvemantli peale, rihmikud paljaste jalgade otsa ja lāksin.

Sammusime ūle lageda pallimānguplatsi Glehni lossi poole.

Mustamāe mändide all oli mustlaste laager. Mustlased istusid lõkke ūmber ja laulsid hingeminevaid laule.

«Kui romantiline!» ōhkasin. «Kui tore oleks istuda niimoodi lõkke āāres. Laulda, mōtlemata homsele tōöpāevale, ema pārimistele, ūldse kōigele argisele. Tōusta lõkke āārest, kui tuleb tahtmine, ja minna, minna. Minna, kuhu jalad viivad. Ilma eesmärgita. Vabalt! Nagu looja loodud metsloom — hunt, pōder... Libapōder.»

«See on teil ainult jutt. Lūūritsev jutt,» lausus mu kaaslane. «Aga kui keegi teid praegu kutsuks: tulge, lāhme. Lāhme, kuhu jalad viivad, siis poleks teist, mu libapōder, kuskile minejat.»

«Miks te nii arvate? Mind pole ju keegi veel kutsunud.»

«Aga kui mina kutsun?»

«Siis ma ka tulen.»

«Praegu kohe?»

«Jaa. Praegu kohe.»

Ja me lāksimegi. Algul mōōda Mustamāe kallast, siis turbaveoraudteed pidi Vāāna poole.

Olin teda varemalt ainult paar korda kohanud. Teadsin, et ta on kunstnik, on Ants Laikmaa juures õppinud, teeb pilte ja mūūtab neid, siin-seal pakkumas kāies. Teadsin ka, et ta māngib viiulit. Et ta lonkas, haletsesin teda alateadlikult veidi.

Esiialgu ei vahetanud me sõnagi, ainult astusime. Siis kūsis ta:

«Te armastate laulu. Aga missugune muusika, ma mōtlen pill, teile meeldib?»

«Orel,» vastasin nāpisōnaliselt.

«Aga viiul?»

«Pole viga, kuulan meelevēdi, kuid minu pill on orel.»

Kui Vāāna jõusime, hakkas juba koitma, aga me polnud vāsinud. Romantiline elēvus oli meis nii suur, et ei lasknud vāsimust tunda. Seepārast pōōrdusime Vāānast kohe mere poole.

Minekust me nüüd enam ei rääkinud, otsekui oleksime peljanud seda teemat. Ainult siis, kui läksime Vääna jõe äärt mööda läbi Vääna mõisa kunagise parkmetsa, kus olid veel säilinud rohtunud kõnniteed, küsisin oma kaaslaselt, kuidas talle mets meeldib.

«Meeldib küll, aga ainult selline, kus on kõnniteed sees nagu siin,» vastas ta.

«Mina aga armastan metsikut metsa ja veel rohkem raba.»

«Raba?» naeris tema. «Nojah, te olete ju libapöder. Kuid mina armastan linna ja minu paleus on Pariis. Kas tulete minuga Pariisi?»

«Eks näe. Kui jalad meid nii kaugele viivad.»

Me tõusime Türisalu pangale ja läksime mööda mereäärt Paldiskini. Meri vähemalt meeldis meile mõlemale ühtemoodi.

Paldiskis ostis tema, sest tal oli raha kaasas, mulle sitskleidi, mille tõmbasin oma improviseeritud öösärgi peale. Paldiskist läksime — ikka mööda randa, Noarootsi sisse arvatud —, Haapsalusse, Haapsalust Virtsu. Seal praamiga üle mere ja edasi Kuressaarde.

Õõbisime heinaküünides. Toitu ostsime taludest ja asulates muidugi poest.

Alles kolmandal ööl juhtus ühes värskheinalises küünis see, mis pidi juhtuma. Juhtus otsekui iseenesest, mingi erilise suure tundeta, nagu loomulik jätk meie teekonnale. Lihtsalt mees- ja naispool said kokku. Ometi tundsin ma tol hommikul, et nüüd olen teine. Mitte enam päris mina ise... Kas halvem või parem, see jäi selgusetuks. Häbi mul ei olnud, kuid tükk aega ei sõandanud ma oma kaaslasele silma vaadata. Siiski jäi sellest hinge midagi vääritut, mis pole lõplikult kadunud tänaseni.

Kuressaares elasime mõne nädala ühe tema sugulase verandal. Tema maalis papi peale merepilte ja mina käisin neid nimekatele inimestele müütamas.

Kuressaarest läksime veel laevaga Riiga ja seal tagasi Tallinna — perekonnaseisumetisse.

Kõik see sündis kolmekümnendate aastate alguses. Maailm oli veel rahulik. Ainult pruunsärklased Saksamaal olid kisa tõstnud, et nende eluruum on kitsas, ja kimbutasid juute.

Elama asusime Nõmmele. Töökoha olin ma muidugi kaotanud, kuid uut otsima ei hakanud, tahtsin vaba olla. Äraelamise võimaldas see, et mu mees tegi pilte ja mina neid müütasin.

Sisemiselt oli selline vabadus mulle küll vastukarva. Sest lõpmata alandav oli käia asutustes ja inimeste juures pakkumas papile maalitud pilte, millel minu arusaamise järgi erilist kunstiväärtust polnud. Aga selle ameti olin ma juba Kuressaares enda peale võtnud. Ja minu põhimõte on, et kui oled lubanud kaasinimese heaks midagi teha, siis tee seda nurisemata.

Kus ma kõik ei käinud ja kellega kokku ei puutunud!

Meenub kohtumine vapsist prouaga, rikka ärinaisega. Mulle oli teda soovitatud kui kunstisõbralikku seltskonnategelast ja metseeni.

Tutvustasin ennast ja ütlesin ka selle inimese nime, kes mulle teda kui kunstimetseeni oli soovitanud.

Proua noogutas heatahtlikult ja sõnas:

«Jaa, jaa. Kunsti olen ma alati toetanud. Näidake siis, mis teil on. Kuigi ma meelsamini suhtleksin kunstniku endaga.»

Tegin oma paki lahti ja seadsin pildid vaatamiseks välja.

«Jaa, jaa. Pole viga. Miks nad nii imelikud lapilised on?»

«See on spahtlitehnika,» seletasin.

«Jaa, jaa. Ma tean seda tehnikat. Kahju, et mu meest kodus pole. Üksi ma ei oska otustada.»

«Vahest siiski otsustate. Teil olevat väga hea maitse.»

«Jaa, jaa, aga... Hea küll. Ma võtan selle üksiku männi mere ääres, kui see väga kallid pole.»

«Viisteist krooni.»

See oli üks magusamaid pilte ja mul oli isegi piinlik seda pakkuda.

«Kümme krooni. Kui sellega annate, siis võtan, sest eesti kunsti tuleb toetada. Aga mul on üks tingimus. Kui tulevad valimised, siis minge tingimata valima ja hääletage vabadussõjalaste poolt. Mehega mõlemad! Jah? Ka minu nimi on selles nimekirjas. Oleks ilus, kui te selle alla kriipsutaksite.»

Üks teine kokkupuude pildi ostjaga oli aga hoopis vastandlik.

Üks mu tuttav Riigikogu kantseleist soovitas minna tolleaegse majandusministri Leo Sepa juurde. Võtsin julguse kokku ja läksingi.

Leo Sepp — pikk, väga sirge ja mehelikult ilus mees — võttis mu vastu ministeeriumis, oma kabinetis. Rääkisin talle meie olukorrast ja oma soovitajast ning laotasin, kui selleks loa olin saanud, oma kandami seinä äärde laiali. Olin kaasa võtnud enda meelest meie parimad pildid, ja ainult viis tükki.

Esinduslik minister vaatas neid tükk aega vaikides. Siis küsis:

«Kas teile meeldib neid pakkumas käia?»

Algul ei osanud ma midagi kosta. Pausi järel aga pahvatasin otsekohelelt:

«Ei meeldi, aga mu mees peab piltide müütmist enesele alandavaks.»

«Ja teie ei pea?»

«Pean, aga keegi peab ju seda tegema. Me tahame süüa.»

«Jah!» sõnas minister kinnitavalt. Pärast väikest pausi ta jätkas:

«Teate, noorik, ma annan teile kuuekuulise stipendiumi — 60 krooni kuus. Saate pu-hata ja teie mees saab sel ajal teha tõelist kunsti. Olete nõus? Meie ministeeriumil peaks selleks summasid leiduma.»

Mida ma oskasin ütelda! Vaikisin ja vaatasin oimetuna maha.

«Kuu kuu jooksul teete ministeeriumile oma mehega maali meie omapärasest vana-linnast. Selle eest saate eritasu. Nõus?»

«Nõus,» vastasin kohmetusest kogeldes.

«Peale selle,» jätkas minister, «võtan ma praegu isiklikult endale tolle «Murdunud paju». Hea etüüd. 60 krooni? Kas olete nõus?»

Ning ta võttis taskust rahakoti, tuli lähemale ja ulatas mulle kuus kümnekroonilist. «Stipendiumi hakkate saama 15. kuupäevast meie raamatupidamisest, ja igal 15-ndal.»

Nõnda vabanesin mõneks ajaks agendiametist. Võisin pühenduda oma erihuvidele ja sain peatselt isegi väikese kõrvalteenistuse.»

Ma ei tea, kas too naine minu voodi ees oli keegi mu kaugest minevikust või olin see äkki mina ise mulle ilmuvas uues fluidumis. Vahepeal kadus ta mõneks ajaks meie var-jupaigast, minu toast, mu voodi eest...

Nimetan oma praegust kodu aina varjupaigaks, kuigi tal tegelikult on uhke nimi — pansion. Seda ta paljudele siinoliijaist ongi — omaette eluruum kõigi mugavuste ja ülal-pidamisega. Isegi elitaarne. Aga mulle meeldib öelda v a r j u p a i k. Sest meie, üksikukuks jäänud või jäetud vanad, oleme siin tõesti varjul aina tõuklevamalt edasiliikuva elu kärina ja mürina eest. Peale selle on ta ka teises mõttes varjupaik. Sest siit ei ole enam ühtki teist teed kui varjuks saamisse-jäämisse.

Kohtasin seda naist uuesti Tallinna Töölisteatri küünitaolises saalis. Seal toimus parajas-ti teatri juurde asutatavasse stuudiosse ehk nagu tollal öeldi, õpperühma vastuvõetavate õpilaste katsetamine. Katsele oli tulnud üle saja inimese.

Nüüd tuli tema järjekord. Tal lasti laval klaveri saatel rütmiliselt liikuda. Prooviti häält. Kästi teha etüüd paberlilledega, mis pidid kujutama kallima saadetud roose. Ta tegi kõike, mida sooviti, kuid tundis vaistlikult, et see pole see.

Siis ütles Töölisteatri kunstiline juht Priit Põldroos:

«Lugege nüüd ka luuletus.»

Luuletuse olid lugenud kõik eelnenud katsetajad. Locti peamiselt Underit, aga ka Visnapuud, Alverit...

Ta mõtles hetke, seistes keset valgustatud lava oma hallis silmkoekostüümis ja veidi lohakalt lokkava juukselakaga. Ei ilus. Ei lavavälimusega. Seisis ja mõtles: «Põrgut! Teen just seda, mida mõte praegu pähe tõi, tuleb mis tuleb.»

Ning ta alustas Saaremaa vana rahvalaulumotiivi improviseeringut. Seda tehes tundis ta äkki, et on üks selle hämara süngevõitu saaliga ja kõigiga, kes seal istuvad. Üks ka Priit Põldroosi pärani silmade ja laialt naeratava suuga. Ja vaist ütles talle, et ta vastuvõtt teatri õpperühma on otsustatud.

Aastad lähevad, aeg seisab paigal. Ta on midagi, mis ikka ja alati on p r a e g u. Nii oli see 1935. aastal, nii on see ka praegu, 1991. aastal.

See naine, kes vahepeal mu toast ja voodi eest kadus ja oma meenutused otsekui lõpetas, on tagasi ilmunud. Hiljuti, kui olin öösel jälle uneta, alustas ta taas oma juttu, nagu poleks ära olnudki.

«Päevad ruttasid. Vapsid läksid pöranda alla, kus vingerdasid edasi. Nõukogude Liiduga sõlmiti baaside leping.»

Sõitsin Nõmmelt oma mehe ema juurde ja olin parajasti Lilleküla jaamas, kui sealt möödus punaväelaste rong. Mind läbis mingi ahistav ränkus, nagu oleksid selle rongi rattad minust ükshaaval üle sõitnud. Tajusin, et meie aeg, mis mulle isiklikult polnud küll kuigi kerge olnud, aga mis meile oli andnud kõik, mis oli o m a — riigi, majanduse, tööstuse, hariduse ja haritlaskonna —, on nüüd tõstetud vaekausile. Üks minu lähedal seisnud mees ütles: «Nüüd tulevad Eestit ära õgima.»

Siis saabus neljakümnes aasta. Miiting Kadrioru lossi ees. Vabrikutöölised punalippudega, nende hulgas ka haritlasi. Käratseti ja nõuti uut valitsust. Kõik see oli nii lärakas, et lossi rõdule tulnud Konstantin Päts lahkus sealt sõnadega: «Mina olen vana mees. Teist üle karjuda ei jõua.»

Olin pealtvaatajate hulgas. Minu kõrval seisis üks vanem mees, kes pomises: «Nüüd jääb ka Eestimaa väga vaeseks.»

Minu tunded olid segased. Ei osanud hukka mõista ega heaks kiita.

Rahvas läks sealt vange vabastama.

Õhtul olid Glehni pargis vene soldatid. Mängisid ümberringi kogunenud rahvale «Kõik on hästi» ja «Kõik on hästi». Ka mina oma mehega jälgisin seda vaatamängu, mis pidi väljendama rahvaste sõprust. Tjah! See «revolutsioon» oli veretu.

Väga selgesti on mul meeles, kuidas meie uue valitsuse liikmed sõitsid Moskvasse paluma, et meid Nõukogude Liidu koosseisu vastu võetaks. Nende rong seisis Balti jaama ees, üleni chitud pärgade, loosungite ja punaste lippudega. Veduri ees oli Stalini pilt.

Meie esindajad olid kõik ülevas tujus. Eriti paistis mulle nende hulgast millegipärast silma üks väga elav naine. Miks? Mine võta kinni! Võib-olla seepärast, et pealtvaatajate seast hüüti: «See kuradi eit läheb eesti rahvast maha müüma!»

Üldiselt olid saatjad rõõmsad. Kõik kõnelejad soovisid kordaminekut. Ja hüüti ikka: «Head teed! Head teed!»

1940. aasta sügisel otsustas mu mees «Pallasesse» õppima minna.

«Kas tuled toime?» küsisin.

«Miks ma ei tule. Nõukogude kord on inimsõbralik. Võimaldab tasuta õppimist. Maksab lisaks veel stipendiumigi.»

Ta polnud kommunist, kuid imetles seda ideed puhtast südamest.

Mina kahtlesin tema toimetulekus, sest teadsin, et temast enesest on oma loomingut realiseerijat väga vähe.

«Küll me hakkama saame. Uus linn ja uued inimesed. Pealegi tuled sa ju minuga kaasa, mu libapõder. Ja kahe peale elame ära, nagu tänini oleme elanud.»

«Ei, Pariisi jünger, seekord ma sinuga ei tule.»

«Miks? Kas sul ei jätku enam julgust, et uude kohta minna?»

«Jätkub. Ja just seepärast ma ei tulegi sinuga, sest püüan minna oma teed.»

Nii tegimegi. Läksime kumbki oma teed. Tema kolis Tartusse. Ka mina kolisin Nõmmelt ära. Üürisin toa ühe rätsepa juures.

Vahetasime kirju ja kohtusime vahel. Käisin korra isegi Tartus, kuid mitte ainult selleks, et teda näha.

Oli traagiline küüditamine. Ja siis algas sõda.

Sõja alguses olin paar nädalat maal õe juures.

Mu õde ja metsavahist õemes pidasid väikest talu suurte Kesk-Eesti rabade veeres.

Õemes oli mobilisatsiooni kartusel koos oma küla meestega metsa pagunud. Neid hüüti nüüd metsavendadeks.

Kodus oli mu õde oma kahe väikese tütre ja mehe ema. Ühel päeval aga tulid sinna ja asusid nagu oma kodusse mõned punaväelased. Käitusid nagu peremehed. Nõudsid piima, mune, tapsid kanu. Ka õe ja minu suhtes muutusid lugupidamatuks.

Nüüd otsustas mu õde samuti paku minna. Tal oli teada üks teine metsavahikoht suure raba lähedal, seal ta kavatseski varju otsida.

Hommikul ütles õde venelastele, et ajab lehmad karjamaale, ajas aga selle metsavahitalu juurde. Hobuse oli õemes juba varem sinna viinud.

Pärast lõunat, kui venelased kolistasid mööda küla, ladus õde käepärase toidukraami vankrile ja tõstis lapsedki sinna. Siis asus ise aiste vahele, kutsus mind enda kõrvale ja käskis vanaemal vankrit tagant lükata. Niiviisi läksime piki kitsast metsateed üle kolme kilomeetri.

Selles metsatalus oli teisigi pakkupagenuid. Muude seas noor naine rinnalapsega. Elasime suures heinakuinis, sest elumajas kõigile ruumi ei jätkunud.

Järgmisel päeval tulid mu õemes ja selle noore naise mees meid vaatama.

Nad tõid kohutavaid sõnumeid. Üks nende kaaslane oli läinud rabalähedase tee äärde mustikaid sööma, seal hävituspataljonnlaste poolt tabatud ja maha lastud. Veel olevat hävituspataljonnlaste Voose pool maha põletanud ühe metsavahitalu koos inimestega, sest peretütar oli metsavendadega ühendust pidanud ja neid toiduga varustanud.

Minu õde jäigi oma perega metsatallu. Mina aga läksin mõne päeva pärast jalgsi Tartu maanteele ja sain juhusliku autoga Tallinna tagasi.

Tallinnas kohtusin jälle oma mehega, kes oli Tartust lahingute cest ära tulnud. Ta otis mind üles ja kutsus kõndima. Läksime elektrijaama taha mere äärde, kus sellal oli park. Istusime kivile veepiiril.

Vähese vaikimise järel mees küsis, kas ma tean, et naisi ja lapsi evakueeritakse Nõukogude Liidu tagalasse. Vastasin, et tean ja et minulegi on tehtud ettepanek.

«Noh, ja sina? Oled nõus minema? Mina, lombak, saaksin ka ehk koos naiste ja lastega tulla. Mind ju ei mobiliseerita. Mis me teeme?»

«Mida sina teed, seda ma ei tea. Aga mina ei lähe kuskile. Minu meelest peab iga oma rahvale vähegi vajalik inimene oma rahva juurde jääma, oodaku teda seetõttu ükskõik missugune saatus.»

«Noh, kui sina ei lähe, siis ei lähe ka mina. Võib-olla olen minagi vajalik sellele rahvale.»

Enne viimase evakatsioonilaeva lahkumist tuli ta ometi veel kord mu juurde. Seljakott seljas ja muidu ka minekuvalmis.

«Kas sa, mu libapõder, siiski ei tule?»

«Ei. Ära kutsu asjata,» vastasin.

«Kas sa siis enam mind ei armasta?»

«Ma ei tea. Aga ma ei tule.»

«Hea küll!» käratas ta järsult. «Kui sina ei tule, siis ei lähe mina ka. Mitte armastuse pärast, aga...»

«Kas sa sakslasi ei kardad? Olid ju koosolekutel tegev... Keevaline, nagu sa oled.»

«Kurat sellega! Ega ma sinust arem ole! Sina laulsid väikekavaõhtutel ja mobiliseeritutele. Pealegi on mul endalgi kõhklusid. Kommunism on ilus idee, aga tema nimel tehakse seatempe — küüditatakse, arreteeritakse ja tapetakse.»

Ning ta pöördus kannal ringi ja lahkus.

Mõne tunni pärast tuli ta tagasi ühe oma ajakirjanikust sõbraga, keda ka mina tundsin. Palus mind, et ma ta sõpra paar päeva oma toas varjaksin. See oli parteilane ning ma avaldasin imestust, miks ta ei evakueeru.

«Ära parem päri!» lausus mu mees. «Temaga on lood hoopis hullud. Teda sunniti küüditamisest osa võtma. Tema aga pages ära. Tänini varjas end usaldatavate inimeste juures, aga seal ta enam olla ei saa, ja peale sinu ma ühtegi ustavat sõpra ei tea.»

See mees jäi minu juurde mitmeks päevaks ja ööks. Magasin temaga ühel diivanil, sest teist mul polnud. Muidugi ei olnud tema siis mees ja mina naine.

Ta oli äärmiselt närviline. Käis öösiti mitu korda oksendamas. Samuti öösiti rääkis ta mulle oma loo. Küüditamise ajal tulnud talle õhtul kella kümne paiku koju järele ja nõutud partei nimel kaasatulekut.

«Kuhu me läheme?» küsinud ta.

«Kohapeal näed,» vastatud talle.

Kohapeal aga oli veoauto, selles paar eraisikut ja paar relvis sõjameest. Temagi käsutati autosse. Ja siis mindi küüditama.

«See oli jube. Just südaööl acti väikeste lastega pere magamast üles ja käsutati asju pakkima. Öeldi, et nad on määratud teise kohta asumisele. Lapsed nutsid, mees ja naine olid oimetud. Kui nende korterist väljusime, ei roninud mina enam autole, vaid hiilisin minema. Et selliseid asju võidakse minult nõuda, ja veel partei poolt, kuhu ma astusin ausalt, mitte pugemise mõttes! See ei maõu mu hinge! Küüditamisest osavõtu pärast olen määritud igaveseks!» ägas ta.

Varsti sokutas mu mees ta kui närvihaike Seevaldisse.

Siis tulid sakslased.

Õõ enne Tallinna langemist veetsin Nõmmel. Ühe alles hiljuti mu lähedaseks tuttavaks saanuga tema sugulase pool.

Olime maja keldris. Mu kaaslase sugulane, noor naine, kelle mees oli mobiliseeritud, vaevles sünnitusvaludes.

Mul hakkas sellest jube ning ma läksin keldrist välja aeda. Istusin pingile ja kuulasin kummalise uudishimuga kuulide vingumist. Hirmu ma ei tundnud, olin nagu transis. Alateadvuses sähvatas koguni soov: kui tabaks, oleks kõik hästi.

Siis aga tuli mu tuttav, riidles minuga, et miks ma surma trotsin, ja vedas mu kättpidi keldrisse tagasi.

Selles keldris sündis samal ööl majaanike ja ka minu abiga väike poiss.

Järgmisel päeval olid sakslased Tallinnas. Neid võeti vastu lilledega.

Aga kohe algasid ka arreteerimised. Vahistati juute ja kommunistis kahtlustataid. Palju, palju oli pealekaebajaid.

Üks «Estonia» näitleja lõikas endal ja oma juuditarist abikaasal käesooned soojas vannis läbi.

Juutide suhtes pani ennast maksma ka sahkerdav, südametunnistuseta element, kes lõikas kasu nende varanduse endale ahmimisega. Minulegi käidi pakkumas juutide raamatuid. Eriti selgesti on mul meeles üks elevantiluisse köidetud heebreakeelne luulekogu.

Minu süda ei lubanud neid raamatuid osta, kuigi see oleks olnud õige teguviis, sest minu käes oleksid raamatud alles seisnud.

Siis arreteeriti kellegi pealekaebusel mu mees.

Ja 8. oktoobril 1941. aastal, kui sadas esimest lund, mis maha jäigi, seisin ma alates kella neljast hommikul Patarei vangla värava taga kilomeetri pikkuses pakivijate sabas.

Patarei värav avati kella üheksa ajal. Ja kui mina väravasse jõudsin, oli kell kaksteist. Jah, alles kaksteist, aga väravavalvur ütles mulle, et täna enam pakke vastu ei võeta ja kokkusaamisele ei lasta.

Seisin sõnatult nagu õnnetusehunnik, mõtetest ja tunnetest täiesti tühi.

Valvur vaatas mind pilkava muigega pealaest jalatallani. Siis lõi käega ja lausus:

«Hea küll, kommunisti ärakülmunud kallike, lasen su viimasena sisse.»

Ja laskiski mind väravast läbi.

Sees tõrgiti mu paki sisu risti ja põiki. Vorstilõik lõigati pikuti lõhki ja tubakapakk puistati kaasasolevale ajalehele. Siis õeldi, et võin minna kokkusaamisele.

Kokkusaamisruum oli pooleks jagatud kahe võrega, mille vahe oli paar meetrit. Ühe võre taga seisis pakitoojad, teise taga arreteeritud.

Minu vastas seisis mu mees.

«Sina, mu libapõder!» sõnas ta, kui olime hetke seisnud sõnatult. «Ma arvasin, et tuleb õde, kui teatati, et on kokkusaamine.»

«Mina jah.»

«Tulid?»

«Tulin. Katsun su eest samme astuda ja olengi seda juba teinud. Et sa siit välja pääseksid. Sest sinu osa kommunismi ehitamisel on ju üpris kasin.»

«Mis on saanud me sõbrast, kas tead?»

«Jah. Tema peale kaevati ja ta võeti Seevaldist kinni.»

«Nii.»

«Jah. Tema lood on väga halvad. Surmanuhtlus, nagu ma kuulsin.»

«Jube. Aga sina? Kas tuled veel?»

«Muidugi, kui lastakse.»

«Aeg on läbi!» hõikas vangivalvur.

Tõstisime kumbki käed kohakuti võredele, nagu seda tegid teised, ja hüüdsime vastastikku: «Pea vastu!»

Siis viidi arreteeritud mehed ära ja küllastajad hakkasid lahkuma. Enamik neist nuttis.»

Minu sängi ees toolil istuv naine vaikis tükk aega ja vaatas akna poole, mis väljast paistvast laternatulest natuke helendas. Siis alustas ta uuesti:

«Patareist ära tulles juhtus mulle väravas vastu mees, kes lasti sisse mingi paberi ettenäitamisel. Selle mehe nägu oli mulle väga tuttav, aga et ta mind ei tervitanud, ei meenunud mulle kohe, kes ta on.

Õhtul kodus diivanil pikutades tuli mulle äkki meelde, et seesama mees oli tankitõrjekraavis olnud meie juhiks. Tähendab, tema on siis vaba ja käib nagu prii mees vangla uksest sisse ja välja, kuna teine meie sealsetest juhtidest — seltsimees Kauge — vahistati juba paar päeva pärast sakslaste Tallinnasse tulekut.

Ning ma jäin mõtlema, kuidas olin kindlustustöödel nende meestega tutvunud.

See oli toimunud 1941. aasta augustis, kui sakslased olid Tallinnale juba õige lähedal ning kindlustustöödele ehk kraavi, nagu rahvas rääkis, mobiliseeriti kõik töövilimised elanikud. Õigupoolest oleksin pidanud kindlustustöödele minema juba varem, kuid olin seni olnud vabastatud, sest olin käinud mobiliseeritutele esinemas. Seekord aga saadeti kindlustustöödele kõik — ka heliloojaid, kunstnikke, näitlejaid... Mina kuulusin näitlejate punkti.

Käsk toodi õhtupoolikul. Kogunemispäigast viidi meid Kopli kaubajaama, kus tagavarateel ootas rodu kaubavaguneid. Vagunis tuli oodata, nii et maad võttis ärevus. Viimaks hakkas rong liikuma ega sõitnud kuigi kaua. Peatusime mingis Tallinna ja Keila vahelises pooljaamas. Seal viidi meid veel jalgsi edasi, algul kõrvalist teed pidi, varsti aga mööda niitmata heinamaid, kus rohi oli poolde sääرده ja kastest märg. Lõpuks jõudsime ühe majadekobara juurde — olimegi kohal. Hakkas juba hahetama. Ülejäänud õo veetsime suures küünis. Riietes, nagu olime.

Hommikul käsutati meid koolimaja juurde. Seal oli rahvast murdu — mehi, naisi, noori, vanu. Teatriinimesed seisis troppis koolimaja trepi ees. Olin juhtunud Tööliteatri koomiku Jussi kõrvale. Juss vehkis käega ja hüüdis: «Hei, meie omad! Mina olen siin!» Ja hakkas mind kättpidi tirima teiste juurde, ise kogu aeg hõigeldes: «Laske lapsega läbi!»

Kui me teatriinimeste juurde jõudsime, seisis kõneleja juba trepil. Seesama mees, keda ma nüüd vangla väravas olin kohanud.

Esimene mulje temast oli esinduslik. Ta oli pikk ja tõmmu, hästi libedalt üle pea kammitud juustega. Seljas oli tal lipupunane särk, mille kaelus oli lahti ja käised üles kääritud.

Kõnele ta lodusalt ja hea diktsiooniga nagu tõeline oraator. Rääkis, et igapähe tuleb olla kindlustustöödel, anda oma panus, minna fašistidele vastu kirkaga, labidaga ja kui on tarvis, siis süütepudelitega.

Kasutanud oma kõnes tuntuks saanud ütlust, et inimene, see kõlab uhkelt, lõpetas kõneleja:

«Näitame siis, et Gorkil oli õigus ja et inimene kõlab tõesti uhkelt.»

Pärast toda meest võttis sõna veel teinegi, kuid see ei mänginud oraatorit, ütles ainult, et meie tööloik asub siinsamas lähedal, juba alustatud tankitõrjekraavis ja et tööriistu saame koolimaja kuurist.

Küsisin Jussilt, kes need mehed on.

«Eks ikka uued asjamehed. Esimese nime ma ei tea, teine aga on endine koolmeister ja ooperi abikoori laulja Kauge.»

Nüüd meenus mulle, et täna oli mehel seljas olnud hall drappmantel ja kaelas sinimustvalget kirja sall.

Tema liigub millegipärast jah vabana ringi, aga meie teine kindlustustööde-ülemus Kauge on ammu trellide taga. Kuid praegu tean ma kindlalt sedagi, et see kõnemees oli pealekaebaja. Et tema kontos on ka mu mehe Seevaldisse varjunud sõber. Ja võib-olla mu elukaaslane isegi. Aga hea küll, see oli vaid väike vahelugu. Küllap on elu temalegi oma osa ette määranud.

Mu elukaaslane vabastati juba enne jõule. Kas aitas minu jooksmine ühe asjamehe juurest teise juurde või peeti tema vastu esitatud kaebust liiga tühiseks. Varsti läks ta Tartusse tagasi, õpinguid jätkama.

Mina pidasin Tallinnas vastu juunikuuni, siis läksin maale. Mitte õe juurde, vaid hoopis teise kanti. Ühe pererahva juurde pooleldi paoliseks, pooleldi abiliseks. Sinna jäin ma kogu sõjaajaks.

Miks ma maale jäin? Ka sellele küsimusele on vastus, aga selline, mida ma ei avalda iseenelelegi.»

Paar õhtut hiljem jätkas see naine oma elukäigu jutustamist.

«Oma kunagise elukaaslasega sain ma siiski veel kokku. 1944. aasta kevadel, õige varsti pärast 9. märtsi pommitamist, sain Tallinnast kirja, milles ta palus mind ilmtingimata linna tulla. Olevat vaja tõsiselt rääkida.

Olin algul kahevahel, kas minna või mitte. Aga kui teisel on tõepoolest vaja tõsiselt rääkida...

Kokku saime tema ema korteris. Ema ise polnud kodus. Kätlesime esialgu sõnatult. Siis küsis mu mees:

«Kas sa tere ei ütlegi?»

«Ütlen küll. Tere. Tere. Tere. Kolm korda.»

«Liiga palju. Aitab ühestki. Tead, ma sõidan ära. Rootsi. Kas tuled kaasa? Sellepärast ma sind linna kutsusingi.»

«Ei tule. Ja miks sina sõidad? Kas mehkeldasid sakslastega?»

«Lollakas.»

«Olen küll. Aga ma ei saa aru, mis kihk on sul ära minna ja kuidas.»

«Ühe tuttava mootorpaadiga. Ma tahan sellest sodist lahti saada. Üks tuleb, teine tuleb. Üks tapab. Teine tapab, küüditab, pommitab oma linna, kägistab, vägistab... Lähen sinna, kus inimesed on inimesed, kus üksteise peale ei kaevata, ei susistata. Kus elu on elu.»

«Ka siin on elu.»

«Sitane.»

«Sitt on huumus ja sellest saab uus võrsumine oma toiduse.»

«Jäta filosoferimine ja ütle, kas tuled või ei tule.»

«Ei tule, ma juba ütlesin.»

«Kord lubasid sa minuga, mu libapöder, paljajalu Pariisi tulla, aga nüüd ei tule.»

«See oli kord. Aga nüüd on nüüd.»

«Kas meie imelikust armastusest ei ole järele jäänud enam nii paljutki, et sa selle nimel tuleksid?»

«Ei. Meie imelik armastus pole olnudki armastus, vaid seiklus. Püüe tabada midagi, mis polegi tabatav. Meie suhtlemise algul olin ma hingelt alles laps. Nägin selles seiklemises vabadust ja ma ütlesin juba, et ka tabamatu otsimist. Nüüd olen ma ainult seiklemiseks juba liiga täiskasvanu. Nüüd tahan ma teha tööd, ja oma tööd saan ma teha kindla paiga, kindla maalapi külge kiindudes. Sina oled kunstijünger, kelle paleuseks on Pariis, ja loomult kosmopoliit. Mina olen, jah, libapöder, ja minu paleuseks on Kesk-Eesti raba. Seepärast tahan ma siia jääda, tulgu mis tuleb. Kui ma sinuga esmakordselt kohtusin, siis nägime teel, kui sa mind oma ema ja õe juurest koju saatsid, tulekahju, mis sealsamas meie silme all kustutati. Ühel teisel esmakohtumisel aga nägin ma virmalisi. Need leegitsesid üle kogu taeva kollaselt, roheliselt ja punaselt, lainetades ning järjest muutudes. Ja jäidki minust leegitsema, kui ma koju jõudsin.»

«Ah nii! Ah nüüd on sul kosmilised tunded. Seda ma aimasin, kuid ei tahtnud uskuda. Olgu siis peale.»

«Jah, nüüd ma tean, et vabadus pole laias maailmas seiklemises, vaid inimeses eneses, kui tal on tarkust seda tunnetada. Ma tahan jääda oma rahva juurde. Siin tööd teha ja ka armastada. Tõeliselt armastada, kui elu mulle selleks võimaluse jätab.»

«Hea küll, jätame siis jumalaga. Mina olen, jah, seikleja. Kuid ka seiklejaid peab olema. Nemad muudavad elu mitmekülgsemaks ja avastavad vabadustki rohkem kui need, kes seda ainult iseeneses tunnetavad. Ja rahvas? Sa toonitad alati, et loov inimene, kui ta tahab oma rahvale ja rahvast luua, peab selle rahva juurde kuuluma. Aga mis on rahvas? I n i m e s e d. Ja inimesed on igal pool inimesed ning õige looja peab looma inimestele.»

«Mine ja loo. Sinu õigus on sinu õigus. Minu õigus — minu õigus. Ja mina jään. Kuigi mul pole ühtki jalatäit maad ega midagi peale oma varju, et jääda.»

«Sul on ju terve sõjaaja peavari olnud.»

«See on, kuidas ta on.»

«Olgu! Jätame jumalaga, mu libapöder. Ja mine siis ruttu minema, sest muidu ma hakkam töinama. Ja mehed ei tohi ju töinata.»

Ta ei andnud mulle kättki, vaid pööras ringi ja kiirustas tagatuppa.

See oli meie viimne kohtumine. Räägiti, et ta sõitis ära kohe samal kevadel. Ja ma pole temast enam sõnakestki kuulnud. Kas ta jõudis Rootsi ja seal oma unelmate Pariisi, ma ei tea.

Mina läksin maale tagasi ja olin seal sõja lõpuni.

Kui mult küsitakse, miks ma maale läksin ja sinna jäin, vastan tavaliselt: seepärast, et ma sakslasi — see tähendab fašiste — ei sallinud ega tahtnud nende pilli järgi tantsida...»

Pärast seda ööd ei ole ma toda naist enam kohanud. Võib-olla seepärast, et mu siinsesse üksildasse olemisse tuli muudatus. Mu tuppa toodi ka teine voodi ja sinna uus inimene, minust pool aastat noorem naine. Praegu alles reibas ja ringiliikuv, kuigi vajab tuge, sest kannatab mõningate tasakaaluhäirete all.

Ta on ilus vanainimene. Rauganagi veel loomulikkude lokkidega, mis on lumivalged, ja suurte silmadega, mille rohekaspruuni värvi pole aastate tolm suutnud sogastada.

Ta räägib elavalt ja jutustab palju. Küll ilmaelust, küll iscendast. Ja väga avameelselt. Seda, et on olnud kaks korda abielus, ja seda, et on ühest mehest lahutunud ja mõlemad mehed matnud.

Elukutselt on ta olnud kasvataja. Kasvataja koguni kahes tähenduses: lasteaednik ja roosiaednik. Sest lastekasvataja põhitöö kõrval on ta kasvanud ka roose ja saanud oma küllalt napile palgale niimoodi toekat lisa. Ehitanud sellega maja ning kasvanud ja koolitanud poja, kes praegu on kaugel. Nõnda kaugel, et ei saa emaga enam kokku.

«Aga sellest pole häda,» kinnitab ta ohatas, «sest temal läheb seal kaugel hästi. Ta on hea muusik ja tema nimi on juba tuntud. Kui ma ainult tema pärast ei muretseks! Sest maailm möllab. Igal pool segadused, sõjad, müüride lõhkumised... Mis temaga kõik võib juhtuda! Ära mind rahusta!» lausub ta pahaselt, kui püüan vahele rääkida. «Oleksid sina ta ema, siis hoiaksid teda või süles, kuigi ta on juba pika habemega ja tema juustes on halli.»

Mu toakaaslane liigub oma neljajalgse kõnnikuga (poja saadetus) palju koridorides ringi. Eriti meeldib talle olla fuajees, mida ta kutsub palmisaaliks. Ja et ta on heatahtlikult seltsiv, siis leiab ta endale rohkesti sõpru.

Hiljuti tegi ta end tuttavaks ühe tüheksakümneaastase pimedaga mehega. Nüüd räägib mulle, et oli tundnud haledust, nähes, kuidas see mees käega seina kobades ja kepiga järge pidades koridoris edasi-tagasi kõndis. Ta läinud kõndija juurde, haaranud sel kiüünarnukist kinni ja hakanud jutlema. Nüüd on nad suured sõbrad, kui mitte rohkem. Istuvad rõdul ja ajavad juttu. Jutuajamise vahel aga laulavad.

Nende meelislauluks on:

Metsa läksid sa ja metsa läksin ma
ja metsa läksid kaks karujahimeest ka!

Või jälle:

Läksin mina, läksin mina läbi külatänava,
neiu tegi lahti mulle oma õuevärava.
Oh sa poiss, seda sa ei tea,
kuidas sinu õnn võib õitseda pea...

Refrääni lauldes põrutavad mõlemad nii kepi ja kõnnikuga kui ka jalgadega vastu põrandat.

Viimastel päevadel on mu toakaaslane haige. Ta on rõdul istudes külmetunud ja radikuliidi saanud. Seepärast peab ta nüüd lebama. Ja nüüd käib pime vanamees ehk papa, nagu mu toakaaslane teda kutsub, meie toas oma sõpra vaatamas.

Haige lebab tema tõve kohaselt mugandatud sängis, külastaja istub sängi ette seatud toolil. Kobab haige pead käsikaudu, silitab seda ja sõnab hellitlevalt:

«Oh sa mu käbikene! Oh sa mu tuvikene! Kuidas sa end tunned? On sul väga vabalus?»

«Ei. Natuke on, aga küll see üle läheb, kui sina mind ikka vaatamas käid.»

«Käin, käin. Kuhu ma su jätan.»

Ja pime mees otsib kobades üles haige käe ning võtab selle oma pihku.

«Tead, sa anna mulle õige musu,» ütleb naine äkki.

«Mina!» põikleb pime mees häbelikult. «Meie oleme musu jaoks liiga vanad.»

«Kurat põrgus on vana. Ja musu pole patt. Kirikuski antakse lihavõttepühadel üksteisele musu.»

Ja papa kummardabki oma kulu-udemetes pea haige näo kohale, kobab suuga kätte ta huuled.

Minust, kes ma oma sängis leban, ei tee nad välja. Ma ei vahi neid ka otseselt, rohkem kuulan ning olen sügavasti liigutatud.

Enne õhtusööki komberdan koos pimedaga toast välja ning talutan ta tema toa ukseni. Meie tupp tuleb ta mõõda seinääri eksimatult üksi, tagasi minnes aga kipub segadusse sattuma.

Mu toakaaslase radikuliit on muutunud üldiseks kangestuseks, mis ei lase teda enam üldse süngist tõusta. Nüüd tõstetakse teda niihästi söögilaua äärde kui ka potitooli, mis meie tuppa on toodud.

Ta ei virise, ei kurda, aga mälu ei ole tal enam asjad korras. Tihti unustab ta, kus viibib, ja nõuab minult, et läheksime oma tuppa ega kükitaks siin — keldris.

Ma seletan talle küll, et me olemegi oma toas. Näitan talle ta poja pilti söögilaua juures seinal. Kuid tema saab pahaseks ja küsib, kas ma arvan teda siis segane olevat, selline, kes ei tea, kus ta viibib.

Ka on ta hakanud mind emaks kutsuma. Pärrib minult, kus isa on. Kui ütlen, et ma ei tea, siis saab pahaseks ja käratab: «Mis kuradi naine sa oled, kui ei tea, kus su mees on!» Öösiti ta ei maga, kutsub valjul häälel poega või oma viimast meest: «Maks! Maks! Maks!» Sellest kajab kogu maja ning öine hooldaja peab teda vaigistama tulema.

Need mäluhäired on tal puhuti. Aga puhuti on ta normis ja täiesti tema ise. Siis igatseb ta hirmsasti poja järele. Kurdab end surma kartvat. Ütleb, et ei taha enne surra, kui poeg jälle on tema juures ja kui on ära nähtud, mis sest eesti asjast ja elust saab. Samas räägib ta oma matustest ja annab mulle korraldusi. Mis talle selga panna, keda peietele kütsuda. Ja et ta tingimata Maksil kõrvale süngitatakse.

Ma muudkui jaatan ega ütle, et vaevalt saan mina, ta sugulastele võhivõõras inimene, neis asjus kuidagi kaasa kõnelda.

Jah, ta on puhuti üsna segi. Aga imelik — kui papa meie tuppa tuleb, on kõik korras ja ta koguni laulab veel. Mitte küll enam lõbusaid laule nagu varem, vaid nostalgiliselt:

Mäe otsas kaljulossis
õitses mul üks õieke.
Lossihärra ainus tütar
oli minu armuke.

Eriti süvenenult ja mitu korda korrates laulab ta selle laulu viimast salmi:

Surnuaiast mööda minnes
kosis mulle tuttav hää:
«Olen lahti ilmavacvast.
Tule sa mu juurde ka.»

Papa joriseb talle kaasa, endal silmad vett jooksmas. Ilma musuta ei lasta teda kordagi ära.

Minu toakaaslane on surnud. Tema suremine kestis nädalaid. Otsekuul oleks kondimees teda enesele korjanud molekulhaaval. Alates varbaküüntest ja lõpetades kopsu, südame ja hingega.

Ta nii väga igatsetud poeg jõudis välismaalt küll enne tema surma ta süngi ette, kuid tema oli siis juba niikaugel, et ei tundnud poega enam ära.

Mu tuba on jälle ainult minu päralt. Teine süng viidi välja, asemele toodi kaks tugitooli ja väike riiulitega lauake. Seinale ja ka toolide ette põrandale pandi vaip. Ei tea, miks mu tuba nii mugavaks tehti. Kas selleks, et ma oma lahkunud kaaslase kiiremini unustaksin? Ei, teda ma ei unusta. Kuigi me vaid tüürikest aega koos elasime, oli meie kooselu huvitav. Ja on isiksusi, keda ei unustata.

Ei ole ainult kurbuse kuivanud kõrred mu toas ja immortellide eatud õied. On ka rõõmuõilmeid.

Mu soomlannast sõber Leena üllatas mind jõululaupäeval kauni kingitusega, mille ta minu jaoks oli Tallinna jätnud juba oktoobris, mil ta viibis siin ja külastas mindki. Jõuluingituseks olid ilusad kirjud sokid ning Arvo Pärdi ja Mozarti muusika kassetid.

Kingituste üleandja, keda ma oma haldjaks nimetan, on mu lahkunud toakaaslase näkijuustega ja merineitsisilmadega lapselaps. Ta kohtleb mindki nagu vanaema ja peab oimalt poolt meeles imeliselt liigutavate pisikingitustega.

Imestan, milleks mulle temalt nüüd veel need hellused. Ma pole neid ju kuidagi ära teeninud. Aga pean neid kalliks.

Talveõhtud on pikad. Hämardub juba poolest päevast. Sul pole minna kuhugi, sest jalad ei kannu. Ka teha pole midagi, sest käedki ei kuula sõna. Nõnda istud sa üksi oma toas, alatise tugitoolis. Tuld sa ei süüta. Võib-olla ainult küünla. Kummalise, klaasanumas põleva küünla, mille on toonud soomlannast sõber.

Ja neil õhtuil tundub sageli, et teises tugitoolis sinu vastas istub keegi. Vahel paistab see olevat su lahkunud toakaaslane, vahel aga hoopis keegi teine. Üks väga vana naine, kelle elu on toonud ka siia üksikute inimeste majja.

Ta istub su vastas pisut küürus, nägu kortsurägune, pisarakotid silmade all. Tema kulpea on tooli seljatoele nõjatatud. Käed põlvedel risti, vahib ta vaikides õuelaternast kumendava akna poole või jälgib küünlaleegi võbisemist.

«Miks sa niimoodi istud?» küsin temalt. «On sul igav? Kas igatsed midagi või kedagi?»

«Ei ole igav,» vastab ta. «Ei igatse ma midagi peale surma. Ainult mõtlen.»

«Millest?»

«Paljust. Praegu näiteks ühest oma sünnipäevast.»

Ja ta hakkas jutustama. Aeglaselt. Lausete vahel pause pidades.

«See oli sakslaste ajal ning ma viibisin parajasti Tallinnas. Muidu olin ma tollal maal, talus. Aga mul oli tulnud peremehega arusaamatus, mida ma ei osanud teisiti lahendada kui linna pagemisega. Linnas oli mul tuba korteris, kus oli palju tube. Ka suur-tuba ehk saal. Ja mu sünnipäeva eelõhtul oli selles saalis pidu. Eesti verinoored vabatahtlikud pühitsesid seal oma väeossaminekut. Ühesõnaga, lahkumispidu koos niisama verinoorte tüdrukutega.»

Mängiti pilli. Tantsiti. Lauldi isamaalisi laule. Kõige rohkem «Jää vabaks, Eesti meri, jää vabaks, Eesti pind...»

Ma kuulasin neid ja mõtlesin, nutt kurgus: teisel pool rinnet on teist ainult aasta vanemad eesti noored. Ja varsti, õige varsti te lähete relvaga üksteise vastu. Kus on nüüd siis see kiidetud Jumal, kes kõike seadvat ja juhtivat, kui ta laseb säärestel asjadel sündida?

Pidu kestis hilisõhni. Ja mulle ei tulnud hommikuni und. Hommikul mõtlesin, et see on küll minu kõige kurvem sünnipäev.

Pärast lõunat tõi korteriperenaine mulle postkastist kirja.

Kiri oli peremehelt, kelle juures ma maapaos olin olnud, ja algas motoga:

Ja kurvalt küsib kuningas:
kas üksi jäetud ma?

Kirja sisuks oli kutse: tule koju. Mind noomiti, et ma nii kaua juba linnas isepäist mängin.

Koju? Kas tõesti on mul olemas kodu? Seal? Kas minuga tõesti lepatakse? Arusaamatuse põhjus oli ju minus. Olin nende ees patune. Ma ei lähe. Lähen. Ei lähe. Sõda maailmas ja sõda südames.

Siis kõlas õhuhäire. Oli pilves ilm ja lennukid käisid Tallinna pommitamas 1943. aastal ka päeval.

Las üürgab. Varjendisse ma ei lähe. Põrutagu pomm. Saangi siis koju.

Häire lõppu ära ootamata võtsin oma väikese kohvri, panin sinna need paar hilpu, mis maalt kaasa oli võetud, ajasin mantli selga, seadsin mütsi pähe ja lahkusin oma toast, ust lukustamata.

Minnes läbi inimtühjade tänavate, sest rahvas istus varjendis, olin õige pea raudteejaamas. Seal tuli oodata, sest rong, mis tollal koosnes ainult kaubavagunitest, väljus alles ligi tunni pärast.

Oli selge ja külm märtsialguse õhtu, kui ma sihtjaamas rongilt maha hüppasin. Taevast oli üleni tähti täis. Eriti kirkalt paistsid silma tähtkujud — Suur Vanker, Koot, Kak-sikud ja ka Väike Vanker. Lumi lausa säras. Vaatasin Suurt Vankrit ja mõtlesin, et küllap vaatavad seda praegu paljud. Võib-olla isegi need kaugelolijad, kes siit ära küüditati.

Ja mulle meenus sõbratari armsam, kes 1941. aasta 14. juuni ööl ära viidi. Lihtne teatriadministraator, kelle süü seisis sotsialistide parteisse kuulumises.

Ah, kuidas sõbratar küüditamisrongile järele jooksis ja teda hüüdis, et talle pakki vagunisse visata!

Tuli meelde ka kiri, mille ma olin leidnud Lilleküla jaama juurest raudtee äärest. Ümbrikuta leheke. Kirjutatud vanematele. Teade sellest, kuidas ta, noor rinnalapsega naine, öösel vastu 14. juunit kodunt ära viidi selgitusega, et neid on määratud teise paika ümberasumisele. Oma mehest ei teadvat ta midagi, sest see viibinud teises linnas. Talle aga olevat öeldud, et mees võetakse sealt kaasa.

Need mõtted keerlesid mu peas, kui läksin mööda tuisanud teed üle lageda, tähtedest valgustatud välja.

Kodus, mis küll õigupoolest minu kodu ei olnud, olid peremees ja ta ema veel üleval ja võtsid mind lahkesti vastu.

«Kui hea, et ma kaalikavormi õhtul ahju panin. Et las haudub seal hommikuni. Nüüd hea sulle anda,» ütles vanaperenaine ja läks tattninalambiga esikusse, kus oli ahjusuu, et toitu ahjust välja võtta.

Jäänud hetkeks pimedasse tuppa, tõmbas peremees minust möödudes pehme peoga paar korda mul üle norguvajunud pea. Oh jaa, on tegusid, mida ei saa väljendada sõnades, ja paitusi, mida iial ei unusta.»

Nii me vestleme selle vana naise, kellega oleme peaaegu üks, ning istume ja mõtiskleme teine teises tugitoolis.

Viimati rääkisime jälle sõjaajast. Ta kurtis, et sõda kestis ja kestis. Sellele ei paistnud üldse lõppu tulevat, kuigi kõik plangud ja hoonete seinadki olid sõjalõpuennustusi täis kritseldatud.

«Aga miks sa sõjaajast ja oma maaelust nii vähe räägid?» küsisin temalt ühel hämaral õhtul, kui küünlasilm nii tasa võbises, nagu puudutaks teda kellegi hingus.

«Miks?... Sellest pole nii kerge rääkida. Iseenesolegi mitte.»

Ma olen vist juba mitu korda öelnud, et olin sõja ajal maal. Ühes talus, kus elas õigupoolest kolm peret: peremees, selle vanemad ja hiljem ka peremehe õde oma mehe ja lapsega. Peremees oli üksik. Miks, seda ära minult küsi. Olin sinna sattunud osalt sõjapakku, osalt tema abiliseks, poolperenaiseks.

Talu oli asunikukoht. Mõisasüda ja rohuaed, mille õunapuud kolmekümne üheksanda aasta kärekülmal talv oli hävitanud. Uut elumaja polnud, elati mõisaaegses meiereis, meieri korteris. Ka kõrvalhooned olid mõisaaegsed: kahekorruseline ait ja sellega ühe katuse all olev laut ning endine tõllakuur. Siis veel meierei ja keldritaoline külmhoone selle taga.

Mureneva paekivimüüri piiratud rohuaiast jooksis läbi kitsuke jõgi, ojust veidi laiem. Müürtara põhjapoolses küljes kasvasid suured püramiidsed pärnad. Rohuaias oli veel sõstra- ja karusmarjapõõsaid, mis pakasest puutumata olid jäänud.

Miks ma seda nii põhjalikult kirjeldan? Küllap seepärast, et see kõik püsib minus nagu sinna maalitud lõuend.

Lapsepõlves polnud mul õiget kodu. Rändasin ema juurest vanaema juurde, vanaema juurest tädi juurde ning ringiga jälle otsast peale.

Rohuaial korruga tundsin, et see on kodu. Kodu selle sõna kõige sügavamas tähenduses. Ta kasvas minusse ja mina temasse. Iga nurgake oli oma. Isegi meiereitagune külmoone. Sügiseti istusin seal porgandite ja kaalikate pealseid lõigates. Neist tegime vanas piimajahutusvannis silo.

Istusin poolpimedas, sest valgus pääses sinna ainult avatud uksest, ja laulsin. Vana vangilaulu «Päike tõuseb ja läheb looja» või ballaadi «Mis põhjarüütlid otsimas on merekalda peal», ka kirikulaulu «Kes mul annab koidutiivad». Peremees, kes pealseid vannitassis, laulis vahel minuga kaasa. Eriti meeldis talle «Koidutiivad».

«Kuhu sa igatsed, et aina «Koidutiibu» laulad?» küsis ta kord. «Kas linna?»

«Kuhu sina? Laulad ju kaasa!»

«Mina?... See on iseasi. Aga sina? Ikkagi linna?»

«Ei. Hoopiski mitte. Vaid paika, mida ma kardan kaotada.»

Seepeale ei kostnud ta sõnagi. Läks ja hakkas pealseid vannis kinni tampima.

Omakeks said mulle ka selle talu lehmad: Maasik, Sulla, kelle jalad tuli enne lüpsmist alati kinni siduda, kaksikud mullikad Siiri ja Maiga. Samuti hobune Mihkel ja kanakari, kelle ma haudejaamast toodud tübedest ise üles kasvatasin ja kes mind oma emaks pidasid, mulle kõikjale järgnedes maapealse valge pilvetombuna. Isegi naabriperesse, kust käisin posti toomas.

Oh jaa! Talumajapidamine on nagu elava hingega olend, kellel oma iseloom, omad kombed ja omad nõudmised. Kui ta sinu omaks võtab, ei taha ta sind enam lahti lasta.

Õhtuti külastas meid lähedase kooli õpetaja, juba vanem mees. Siis istusime kolmekesi peremehe toas ja vestlesime tättinalambi valgel. Rääkisime sõjast ja sellest, et lausa patt on meil siin nii rahulikult ning toidugi poolest rahuldavalt elada. Kooliõpetaja ütles, et kui tema teha oleks, siis korraldaks ta nõnda, et kumbki ei võidaks. Allutatud alade rahvastele on nii fašistide kui ka kommunistide võit hukatuseks.

Peremees kuulas detektorraadioga Leningradi eestikeelseid saateid. Kutsuti üles vastupidamisele, sest varsti pidi Eesti olema vaba.

«Vaba!» ohkas peremees, kuid kuulas hoolega edasi, sest temal oli sealt tagasituliijaid oodata.

Neljakümne neljanda aasta 9. märtsi õhtul istus kooliõpetaja jälle meil. Istusin temaga kahekesi peremehe toas ja ajasime juttu. Peremeest ennast kodus ei olnud, ta oli läinud hobusega Nõmmele, sugulastele puid viima.

Nüüd oli enam kui kindel, et sakslased, kel oli seljataga raske kaotus Stalingradi lahingus, sõda ei võida. Kuid õpetaja lootis, et ka venelased ei päri täit võitu. Tema pani lootuse liitlasvägedele. Arvas, et kommuniste ei lasta rahvaste tulevikku dikteerida.

Äkki läks akna taga ebaloomulikult valgeks. Tallinna-poolsesse taevasse olid ilmunud kummalised kujundid, otsekuul põlevate küünaldega jõulupuud. Kostis kumedaid plahvatusemütsatusi ja varsti hakkas paistma tulekahjukuma.

Peremehe õde, kes selleks ajaks oli linnast Rohuaiale kolinud, jooksis oma toast, laps süles, meie juurde.

«Tallinna pommitatakse,» nentis õpetaja.

«Issand jumal, kui hirmus! Ja vend on linnas.»

«Nõmmel,» õiendasin, kuid endal süda peaaegu seisis.

«Kaugel see Nõmme linnast on!» muretses peremehe õde.

«Aga Nõmme on palju metsasem ja harvemalt asustatud,» sõnas õpetaja trööstivalt ja jätkas: «Nüüd panevad venelased eestlasi end põhjalikult vihkama! Alustasid arreteerimistega ja juuniküüditamisega. Nüüd aupärast o m a linna pommitamisega panevad nad i-le tipu pähe.»

«Kole! Kole!» oigas peremehe õde. Väike tüdruk ta süles aga sirutas käed taevaste jõulupuude poole ja kilkas rõõmsalt: «Ahha! Ahha!»

Järgmisel päeval tuli peremees elusalt ja tervelt koju. Ta oli selle kohutava öö Nõmmel veetnud.

«Nõmmele kuigi palju pomme ei langenud, aga Tallinn tehti nüüd vist küll päris sodiks.»

Pärast peremehe õe maale tulekut läksid noorperenaise-ohjad Rohuaial iseenesest tema kui omainimese kätte.

Nii peremehe kui ka enese soovil jäin Rohuaiale... vabadikuks. Ka vabadikuna oli seal mu kodu. Küll salavaluline, sest ta kaotamise aimus oli mul juba hinges.

Peremees rääkis nüüd tihti, et kui sõda lõpeb, tahab ta Tallinna elama minna, jätta talu vanematele ja õele. Ta oli ju põhiliselt linnainimene, Välisministeeriumi ametnik. Talukoha oli ta saanud vahetusena Nõmme maja vastu kolmekümnendate aastate lõpul. Peremeheks oli ta Rohuaial olnud ainult sõja ajal, asjaoludest sunnitud.

Kord lausus ta, et kõrgema haridusega inimesena tunneb end kutsutud ja seatud olevat tegema teist tööd, kui on mullatuhnimine.

Mina tundsin teisiti ja ütlesin talle vastu, et mullatuhnijateta ei saa elada ei haritlane ega keegi muu. Et mina jääksingi maale, kui see võimalik oleks. Et just maal ja et just mullatuhnijana oleksin ma looja nii oma kätega kui ka mõistusega.

Nagu puu vajab oma juurtele maad, nõnda vajab inimene maad jalgealuseks. Oma maa olemasolu teeb inimese vabaks. Tal tuleb arvestada ainult maa vajadusi ja tema ande. Ja mina, kes ma alati olen janunenud vabadust, leiaksin maa harimises selle vabaduse.

Seda pikka juttu lõpetades pahvatasin järsku:

«Anna Rohuaia minule! Jäta mind Maidlasse.»

«Sa oled hull!» hüüatas peremees. «Mida teed sina, üksik naine, Rohuaiaga?»

«Küll ma teen! Sõja ajal teevad talutööd paljud naised. Sinu vanematega ma sobin, su õde aga on siin samuti ainult sõjapaos. Pealegi ei armasta neist keegi Rohuaiat. Mina aga armastan ja mulle on teda vaja.»

«Armastad?... Rohuaiat?...»

See oli esimene kord kogu meie tutvuse jooksul seda sõna tarvitada.

«Armastan. Kogu südamest.»

Ta vaikis viivu ning jätkas siis meie 1942. aasta talve värsskirjavahetuse ridadega:

Kui jätakski su, ulmitseja, Maidla,
et sööta sigu, kanda vett ja puid.
Kas õhkad ikka: «Vaikus. Rahu vaid ja...»
Või nuttes kompad haigeid puusaluid?

Mina haarasin kohe ta salmi lõpust kinni ja vastasin omapoolsega:

Nii kaua, kui vana on maailm,
on naine oodanud, et
ta pannakse lojukseid söötma
ning kandma puid ja vett.

Ja kui ta ka pärrib sest reumast
äratapetud puusaluud
ning sada häda ja vaeva —
ta siiski ei igatse muud.

Kui aga vett kanda ei ole
ega sööta ühtegi suud —
karjub pihkudesse ta tühjust
ning kostitab öösiti kuud.

Ta vaikis veel viivu, siis sõnas ohates:

«Ei, varblaselaps. Mida ütleksid ja arvaksid mu omaksed ja üldse inimesed, kui ma sulle, nende teada võõrale inimesele, jumalamuidu oma talu ja varanduse jätaksin.»

«Miks arvestad sa inimeste arvamist? Oma südame järgi, ma tunnen sind, sa annaksid.»

«Mis loeb süda? Maailma valitseb mõistus. Kaasinimestega mitteamvestamine oleks paraja kaika viskamine kodaratesse, mis ei takistaks vankri sõitu kuigivõrd.»

«Hea küll!» hakkasin kobavalt naerma. «Ma tegin ju nalja. Kas sa aru ei saa? Jätame selle jutu.»

Tema aga lausus:

«On nalju, mis on tõest tõsisemad. Kuid jätame pealegi. Meie teed on, kui me juba luulekeeles räägime, nagu Gustav Suitsu luuletuses:

Ära tule mulle vastu.
Ära lähemale astu.
Olles siin, mind pole siin.
Elu meile jaotatud,
kurjas kurnas kaotatud.
Üksteist leida rõõm ja piin.»

Neljakümne neljanda aasta lõpul, kui venelased olid Tallinnas tagasi, läksime mõlemad linna. Tema varem, mina kuu aega hiljem. Tema omaste juurde Nõmmele, mina oma vanasse tuppa. See maja oli pommitamisest terveks jäänud.

Ja ongi kõik. Kogu mu jutt sõjast.

Sõjajärgsest ajast pole mul õigupoolest midagi meenutada.» jätkas vana naine viivu vaikimise järel. «Tegin enese äraelatamiseks mitmesuguseid töid. Rändasin palju ringi meie niinimetatud suurel kodumaal. Olen näinud kõrgeid mägesid, suuri jõgesid, paljusid rahvaid, küüditatute elupaiku ja vangilaagreid. Isegi Sahhalinil olen olnud.

Muljed neist rännakuist on kaleidoskoopilised, minust mööda libisenud nagu filmilint. Neis pole midagi sellist, mida tahaksin sügavamalt meeles hoida. Vahest ainult kogemust, et kõik oma kodukohta hoidvad rahvad on inimestena sõbralikud ja külalislahked — nii venelased, ukrainlased, keskaasialased, eriti aga siberlased oma laia loomuga.

Pärast sõda jäin ma kohe üksikuks ja olen seda olnud tänini. Mul on olnud sõpru, kes on olnud mulle küllalt lähedased. Kummatigi ei vääri nad esiletõstmist mu elujutustuses.

Kõik mu olemise rollid, nii traagilised kui ka koomilised, on olnud teatud mõttes libaks käimine neis osades. Looja loodud inimesena oleksin ma pidanud elama nagu kõik looja loodud isendid loomulikku elu loomule vastavas paigas, kasvama, vääristama oma paiga enesega ja andma väärilist järelkasvu. Kuid minu südamesse on teinud pesa sirjelind ja munenud sinna muna, mis on jäänud koorumata. Ja nii olengi ma käinud libas, mööda virvaradu, et leida seda lindu muna välja hauduma.

Minu tööd ja tegemised on olnud silmapaistmatud. Ja kui minust üldse midagi järele jääb, siis on see üks õunapuu, mille ma istutasin 1943. aasta kevadel Rohuaia aeda.»

Rohkem pole ma seda naist ja ka oma ulmaretkede teisi kaaslasti kohanud. Libast aga mõtlen, et eks meil kõigil ole oma libaskäigud olnud. Isegi ühiskonniti. Igasuguste ideede kirklikud, ummikusse viivad järgimised, lahkused, vallutussõjad — kas need pole üks suur liba...

Viimasel ajal tundub, et mu mälestused muutuvad hajusaks. Võib-olla on kätte jõudnud ükskõiksus, mis ometi pole rahu, vaid isemoodi rahutus. Ootamisrahutus. Ma ei oota surma, kuigi selleks oleks ülimalt paras aeg. Ei, see on otsekui õietolmuka mesilaseootus. Lõhestatu tervikussaamise-ootus.

Vahel tuleb mul tahtmine karjuda, nagu karjus mu toakaaslane lahkumise eel: «Maks! Maks! Maks!» Ja nõnda, et see kostaks Suure Vankrini, kostaks ka virmalisteni, kui need taevavõlvil vehklevad. Kuigi minul mingit Maksi pole olnud. Või pole ma teda tõeliselt suutnud leida ja endaga siduda.

Elu meie varjupaigas on tavaline. Hommikusöök, lõuna, õhtusöök.

Peetakse ka sünnipäevi. Mu noorem sõber viib mind, kui ma vähegi suudan, neist osa võtma. Ka jalutama ahvatleb ta mind. Ütleb: «Kuni kõnnid ja punnid, oled inimene. Kui lamama jääd, siis oled inimese ülejääk.»

Nii ma siis punnin. Ja ausalt öelda ei tunne, et olen ülejääk. Ma pole mitte vana, vaid eatu — lihtsalt mina.

Mu hall, sõnakuulmatult sõge pea kipub jagama tänapäeva, mis raadio kaudu tungib mu tuppa. Poliitikat. Hindade tõusu. Kiriku tähtsustumist. Kõike sündivat ja mittedündivat.

Valutan südant, kas ei tõuse jälle üks ülemaailmne klaperjaht. Jälle üks liba.

Siiski mõtlen ja ütlen kõige eakamate eatute kombel:

«Tahaks ikka veel näha, mis sest asjast saab ja kuidas see meie taassündinud vabariik kaela kandma hakkab.»

Irene Saal

See linnajagu

see linnajagu milles oli kokku lepitud
et me tast ei räägi on nüüd ilmsiks tulnud
teed mis ma maha vaikisin on taastunud
ta tänavad ei ole öeldavad küll aga keerduvad
need mida isegi E. Poe pidas paremaks mitte kirjeldada
see kallakutänav kujundas mu eluhoiaku
tänavakallak kujundas mu kalduvused
ta käänud löid mu sisekohakäänded
nii et käginat kuulen siimaani

nad suudavad elada nii kallakul tänaval
ja sina tead kõige kaldsemat silmapilku
kui ilus maja kuidas ta ei kuku koost
enne kui märkamatul jään magama jõuab ta neli korda
lahti võtta ja kokku panna
siin ei aita ka see et peaaegu paberist
pooleldi varemeis ikka nii meenuv
nende hoovide teema
mis hoiatamatult meeldib
ei vali teid

seal kus üks lause saab vaevalt ära öeldud
kui juba teine järgneb ja päike ülejõe järgneb
ja viimased püsijäänud majad on püsti jäänud
ja viimased peenrad veel annavad saaki — seal
löpeb maakera sest jõgi on ees
ja avaneb me maailmavaade

ilma ühegi sillata
ilma naljata ilma võllata
unenägu on ikka veel jõus
 ikka veel jões

*

kui imelik linn
siin otsime ilu vaid agulitest
ja imelik
et ka leiame

imelik linn
ma olen ujunud su jões
ja ometi elan

su nukrus see aastaaeg
üle tänava kardin pikk tuule käes
see on kevad

su nukrus on õnnestunud
me oskame teda peast
ei ole teisi linnu
ja kardin on väga tähtis

*

milline linn
ainult pildil
kaugemal mäel on õhtu
õhtune valgus on selles mõttes
et vabandaks kõik
see ilu ei sõltu meist
keegi ei tea kuidas ta võimalik on
paikne nagu need linnud
kes sellest linnast ei loobu ei loobu
ja võtavad iga viipe mis vähegi vedeleb
puudes veendunud linnud
puud on nende poolt
kes vähegi on puu

*

nendel tänavatel alati oodatud on hobune
läbematult tõeline lohutamatu valge
veel vaigistamata hobune
tänavajõgi on jäädav
täna ta täide ei läe, ei lõpe mu mälu
veel vaigistamata vihm

*

järved on ääreni
nagu see värv mis ei vähene
järved on hääleni
vihm jääb järele
ja tänavale sust jälg jääb järele
ja järvi jääb jätkuma

üks lill valge on vaid
ja vajan et on ta nii valge

videvik on veatu
november laitmatu
ja su ilme klapib
ukse kääksatus on kui õpitud
ja tänava käänak
on kui käändumiste hulgast see eriti valitud

üks lill valge on vaid
ja vajan et on ta nii valge

*

mul ei ole midagi pistmist võitudega
mis mu osaks saavad
mul ei ole midagi ühist lootusega
mida kirjanikud rakendavad
teoste lõpus

eelistan seda linna

tulevik on võõrakeelne sõna
ja ei ole omakeelset vastet

lastes sel ununeda
on keegi vaikind minu asemel
terve aasta
ja ütleb nüüd: Seda lund
ei näe sa kunagi
üheski teises jaamas
selle laterna all
enne rongi liikuma-
hakkamist.

Lilleneid

Külas, kus ta oli õöbinud, õeldi, et järgmise küläni jääb parasjagu päevatee. Jalgrada on üks — jõevoolule vastu, ikka üles, üles — ja päralt jõuab ta kaugelt enne pimeduse saabumist. Aga nüüd on õö pilkane, harjumatu seljakoti raskuse all hõõguma lõõnud õlgadest lendavad sädemed; jalad ei astu enam rajal, vaid rähklikul pinnasel, millest üle ulatuvate kivide vastu tihti peale komistavad, ja ümberringi ei paista elamut, ei tulekestki. Kas ta pole külast mitte mööda tõtanud, kas ta leiabki küla üles siin mõõtmatal väljal, kus arvas end viibivat?

Järsku, ühest teele sattunud laugjast lohust välja roninud, nägi ta sügaval enda all tulesid. Silmapilk tundis ta südikust liikmeisse hoovamas ja räbal tuju läks üle. Kuid siis, mõne sammu järel, ei jäänud jalg enam maale pidama, vaid vajus kuhugi sügavamale. Ta löi vaaruma, ei taibanud, mis oli juhtunud, rabas kätega enda ümber, katsus küllili heita, kuid seljakott tiris ettepoole, ja üle kaela kukerpalli teinud, takerdus kehapikkuse võrra allpool pöente kaskede vahele. Ta klammerdus kaskede kõveraisse, väändunud tüvedesse, tõmbas hinge ja pidas aru, ja siis, ettevaatlikult ümbrust kominud, avastas, et asub kaldast väljaulatuval kitsal astmel. Siinsamas, veidi ülalpool, immitses kaljuseinast veenire, mis astmele langedes pritsis pisaraid ja kukkus siis kitsa joana sügavikku. Ta oli seisnud püstloodsel kaldal ja nüüd tänas saatust, et see väljaulatuv kaljunukk jäi kukkumise teele ja tema võib neid kaugelt põhjast paistvaid tulesid veel ülalt vaadelda.

Käed ulatusid vabalt külmast kaljuservast kinni haarama ja saapaninadega konarusile tuges rebis ta end üles. Tulede paistma hakates järele andnud väsimus tuli tagasi, ta heitis pikali, konksus põlvigi sirgeks ajamata. Ootamatult kerkis poolkuu lähedase lumise aheliku varjust taevasse ja nüüd võis ta ka näha: varem ettevaatamatult kaotatud rada osutus siinsamas olevaks, ta lamas ristil üle raja.

Laskumisel nihkusid tuled talle märgatavalt vastu — rada viis küla poole —, aga kui need poolle järsakul silmist kadusid, ei mõistnud teeline midagi arvata. All, kivipankade ja kaljutükkidega risustatud tasasel maal nägi ta üht peopesa suurust lappi sätendamas. Ta pöördus vaatama, mis seal olla võiks, astus samm-sammult lähemale, kuid enam ei näinud midagi. Siis aga oli rada uuesti kadunud.

Ta kõndis kiira-käära seal, kus arvas raja kulgevat, kuni sai kokku ühe eesliga ja looma enda ees ajades aina läks, sest arvas eesli kannul jõudvat küläni. Ta komistas kividele, pörkas vastu puid, sattus mõlema jalaga jäisesse allikasse ja järsku leidis otse enda kõrval, käculatuses, tumeda ehitise. Seal heidab ta pikali, olgu see kas või loomalaut ja tulgu magada kas või lammaste kõrval. Sissepääsu otsides kõndis ta ümber hoone ja, leidmata ust, märkamata aknaid, saabus tagasi paika, kust oli alustanud. Ta läks uuele ringile, seekord käega seina pidi vedades. Seinte pikkuseks luges ta kümme sammu. Üks tuli teise kääranaku järel, selle tagant kuuldus lapsenuttu. Ta asus otsima käepidet.

Doominot mängivate meeste käed peatusid, silmad lakkasid pilkumast ja kõik kuulsid selgesti, kuidas äratuskell, mõned harvad korrad tiksatanud, jäi seisma. Laps vanema süles võpatas ja lakkas nutmast. Nende orus polnud veel juhtunud, et keegi koputab sisselaskmist nõutades. Inimene, kui ta tahab tuppä, teeb ukse lahti ja astub sisse — see käib niimoodi. Peremees vaatas leivatükki oma tõstetud käes, siis libistas pilgu üle koduste, pani suu kinni ja läks lükkas ukse pärani.

Lävel seisev tundmatu noormees rääkis võõrast keelt. Võttis aega, enne kui sai selgeks, et ta sattuski majja, mida oli kavatsenud hakata alles otsima. Veel selgus, et tema ongi perenaise kauges linnas elava venna poeg, keda teati olevat teele asunud.

Kitsast esiku moodi ruumi eraldas toast rinnakõrgune paks kivimüür. Müüri seisis raadio, tiheda tolmukorraga kaetud kohver ja uuesti tiksuma hakanud äratuskell. Edasi pääses kahe tahatud posti vahelt, mis ukseava kõrgusel kandsid sakiliseks nikerdatud servadega põikprussi. Parempoolsele postile naelutatud kirjatud riulikesel seisva petrooleumilambi kollakas valguses nägi tulija suurt, lavatseist ümbritsetud akendeta tuba. Keskele jäi vaid kolme sammu jagu vaba põrandapinda. Paremat kätt asuvasse lavatsisse oli ehitatud vöökõrgune, avatud kamina taoline kolle, kus lõõmas tuli. Vasakul ja otse ees olid põlvkõrgused viltvaipadega kaetud lavatsid, mida ääristas lugematute püksitakumike poolt läikima lihvitud pähklikarva palk. Asetanud jalad vastu halli, siledaks krohvitud ja väljaõmmeldud linikuist varjatud seina, võis neil vabalt lamada.

Lavatsinurkades seisvatel postidel ristuvaist taladest moodustus põrandalapi suurune laeruut. Sellele rõhusid teine, kolmas, neljas ja viies järjest ahenev palkrake, nõnda et moodustus astmeline kuppel. Viies, poolemeetrise küljega ruut oli ungas kupli tipus. Sealt paistev tähistaevas andis rändureile aimu, miks kadusid laskumisel silmist järsakult märgatud tuled.

Hommikul ärgates leidis külaline toa inimestest tulvil. Tihe rida naisi ja tüdrukuid istus astmel kolde ees, aga mitukümmend meest — nende seas ka õhtused doominomängijad — toetusid lavatsiäärtele. Mõned olid jaladki lahti võtnud ja teiste selja taha viltidele roninud. Mil moel ses rahvasummas küll riietuda? Ta piilus ringi ning ehmus — kusagil ei näinud ta pükse. Ta kobas tasahilju madratsi all, peatsis ja, otsitavat leidmata, lõpuks taipas: nagu ta õhtul lavatsile istus, nii ka külili vajus. Madrats oli talle hiljem kas alla topitud või oli ta sinna peale veeretatud. Ta puudutas säärt teki all — püksid olid jalas, ning püüdes jääda võimalikult väikeseks, tõusis. Keegi ei teinud teda märkama. Ta pugest meeste vahelt läbi ja läks õue. Peremees, võtnud naela otsast käterätiku, ruttas talle järele.

Ukse all, veel koristamata, kuid juba küpsed odrapõldu palistavas niisutuskraavis sai pesta nägu. Põllu taga, samasuguse akendeta maja kõrval haohunnikul istuv tüdrukuke vehkis vitsaga õhus ja laulis kõlava häälega:

Uksest väljus võõras poiss,
 Ta saabus õhtul pimedas.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Saabus kaugelt suurest linnast,
 Kandis kotti endaga.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Mis seal sees on, ma ei tea,
 Kui teeb lahti, siis saan teada.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Aga nüüd ta tahab pesta,
 Une silmilt maha pesta.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Ta ju magas riietega
 Vaevu seisis jalgadel.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Eesel tõi ta koju välja,
 Otse ukse ette astus.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Kui ei oleks olnud eeslit,
 Oleks kaduma ta läinud.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Küll oleks aga temast kahju,
 Vaene poiss sai hundi roaks.
 Ai-li-lii-li-li-li-li.
 Kodus oot' vad ema, isa,
 Tagasi ei saabu poiss.

Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Läheb aasta, möödub teine,
 Saabub kolmas, neljaski.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Saavad kirja hundi käest,
 Poiss on minu kõhus varjul.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Hagudele ronisin ma,
 Siit on armas vaadata.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Kogu küla on siit näha,
 Siit võib näha jõgegi.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Siit on näha kivivared,
 Mis on jäänud kindlusest.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Seal ei elata küll ammu,
 Ainult rahvas jutustab.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Varem maju külas polnud,
 Elati ses kindluses.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Käisid röövimas kirgiisid,
 Tahtsid rahvast vangi viia.
 Ai-li-lii-li-lii-lii:
 Nad ei saanud oma tahtmist,
 Kõrged müürid kaitsesid.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Viisid kaasa kitsekarja,
 Jätsid rahva näljaseks.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Parem olla leivata
 Kui saada nende sarnaseks.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.
 Kallimat ei ole ilmas,
 Kui on meie külake.
 Ai-li-lii-li-lii-lii.

Tuba täitev kibe suits siugles laisalt laeavausse. Sissepääsu kõrval istus nüüd kare-
 dalle, nädalavanusesse habemetüükasse kasvanud, kullininaga mees, kes tegi linname-
 hele ruumi. Allpool oli suits hõredam, näha võis toa vastasküljel ahju kütvat tüdrukut.
 Villasest lõngast punutud jämedad, haraliste tuttidega vaarikavärvi nõõrid seljal peaaegu
 maani ulatuvatesse palmikuisse põimitud, kükitas ta kolde ees ja pildus tulle seedriokas-
 te taoliste pikkade ogadega kuivi pöösakesi. Need plahvatasid püssirohuna põlema ja
 kuumava leegi lõõm värvis erkpunaseks meeste ninad kortsulistel ja habetunud nägudel.
 Koldel pulbitseva veekatla kõrval sõtkus pereema jämeda puu tüvest õõnestatud madalas
 astjas leivatainast.

Tüdruk astus põrandat ääristavale pikale palgile ja üheainsa sammuga tõusis lavatsi-
 le. Sõnatult asus ta pereema kõrvale. Astjast tainakäntsakaid kiskudes ümardas ta neid ja
 pani jalgade ette laotatud, jahukorraga kaetud riidele. Aeg-ajalt heitis tüdruk pilke oma-
 vahel tuliselt vestlevale meesteväele ja muige ning kulmukortsutuse või naeruturtsatuse-
 ga võttis osa nende jutust.

Siis rääkis valge määrdunud sonimütsiga kullininaline mees. Tüdruku pilk langes
 tema kõrval istuvale linnamehele. Too ei mõistnud jutust sõnagi ja sihtis tashilju üle toa
 istuvaid tõsiseid külanaisi. Korruga tüdruk luksatas. Ta kattis suu rätinurgaga, kuid see ei

aidanud. Vastupandamatu visadusega murdsid luksed kurku. Tüdruku üle visati nalja, anti talle juua jahedat vett, aga tema ei saanud pidama. Viimaks, hoopis piinatult, hüppas ta lavatsilt alla põrandale ja jooksis tulistjalu välja.

Nüüd koondus seltskonna tähelepanu suurivaevu jalgadel püsivale poisiklutile, kes lavatsil ühe külalise juurest teise juurde tatsas, neil mütse peast kiskus ja siis juukseid rohelises pakendis seebitükiga hõõrus. Läks aega, enne kui ta kogu rea oli läbi võtnud ja linnamehena jõudis. Mütsi too ei kandnud, sinkjalt helkivad kiharad rippusid ootevalmilt õlul. Poiss viivitas, ei alustanud pesemistööd. Põlvede ja ülakeha vankudes seisis ta võõra onu ces ja tunnistas seda laiul silmil. Seebitükk libises peost, aga ta ei märganudki.

Poisil oli peas hall, kuklalt kulmudeni ulatuv ja kõrvu kattev sinisevöödiline kootud mütsike. Kollane vasknööp oli mütsile märgi asemel ette õmmeldud. Poisi kõhtu ja rinda kattis roosakaist pisikeste valgete lilledega sitsitükikestest kokkuõmmeldud põll. Viimaks ajas ta käed pikalt ette ja kiitvalt lalisesed ronis linnamehele sülle. Too kohmetus veel enam, aga tal oli ka hea. Sellist tunnet polnud ta seni kogenud. Esimest korda elus hoidis ta süles last ja neid tundeid, mis korraga kerkisid südamest, ei osanud ta kõrvutada millegagi.

Kullinaga naaber ütles poisi olevat Muzafari, omaenda lihase poja, aga äsja pleh-kupistnud luksuja olevat poisi ema. Siis näitas ta näpuga linnamehele ja ütles «onu». Muzafar kordas seda lihtsat sõna ühtesoodu, nii et see «onule» endalegi meelde jäi, ning naeris ja katkus onu pikki juuksesalke.

Küll proovis isa poissi endale saada, et laps külalist ei segaks, meelitas teda kolde eest võetud oksakesega, kuid poiss ei andnud end käte, hoidis kõvasti võõra kaelast ja tegi nutuhäält. Nii ta jäigi võõra sülle. Onu hüpitab Muzafari põlvedel. Üks valge kleidi ja põlevpunaste pükstega heledapäine tüdruk hakkas korraga väikesel plastmasslähkril sõrmedega rütmi koputama. Poiss kikitab kõrvu ja tahtis nüüd kibedasti maha. Saanud onu sülest põrandale, tõstis ta käed pea kohale ja neid paindlikult hõljutades tammus ja-lalt jalale. Ta tantsis.

Aga poisi ema jooksis viljapuuaia piki kitsast niisutuskraavi, ronis üle aeda ümbritseva madala kivimüüri ning ruttas mööda sinkjate, terashallide ja läikivmustade kivi-plaatidega sillutatud, kaljupankade varjus väänlevat rada kuni kibuvitstesse kasvanud veskini valgekruusase jõesängi kohal. Tema tihedad närvilised sammud heidutasid lendu parve aprikoosijuuri nokitsenud ronkmusti, punaste nokkade ja jalgadega linde. Linnud, tiirutanud veidi kruusalammil ning jõe kohal, laskusid tagasi aprikoosipuude sügiskirjude võrade alla.

Lapikutest kividest savimõrdi abil laotud veski üht, väljavajunud nurka toetas teivas, aga mõra jooksis siksakiliselt üles, kibuvitsaokstest tehtud ja mullakihiga katud lameda katuseni. Üleval mäenõlval voolavast kanalist langes vesi pahinal veski alla ulatuvasse jämedast puutüvest õõnestatud renni, ja pannud pöörlema veskikivi, rändas käänulise kraavi kaldaid murdes läbi kruusavälja jökke.

Sügavale kummardudes sisenes Muzafari ema madalast uksest. Valgus pääses veskisse vaid ukseavast ja seinapraost. Selga sirutada siin ei saanud, sest okkalistest okstest punutud lagi ulatunuks küünistama laupa. Noorik pugest veskikolu tagusesse nurka. Vits-test, koonusekujulise korvi taolisest kolust rappus ükshaaval teri, aga loperdava, sahinall pöörlema veskikivi alt pahvis peenikest püülijahu. Tasane, ühtlane koksumine põranda all rahustas, luksatused jäid pikkamööda harvemaks, mõni üksik hüppas veel kurgupõh-jast. Viimaks hingas ta uuesti vabalt, aga paljude sügisete püülitolmu säilitavast nurgast välja ei kiirustanud. Ta istus kõssitõmbununa ja mõtles.

Efedrapõõsakesed põlesid tuhaks, leek hääbus, suitski lahtus läbi katuseava. Perenaine tõstis katla koldelt. Ta vormis tainast suured ja lamedad leivarattad ja vajutas need üksteise järel ülevalt avausest koldeseintele küpsema. Keset tuba paterdas Muzafar, tüdrukute juurest meesteni, jälle tüdrukute juurde köögipolele — nii käis tema tee. Mõnikord ta komistas muldpõranda kühmudel ning kuukus. Siis lippas ta juurde varem talle trummilõõnud tüdruk ja pusklevate kitsedena kopsasid nad laupu kokku. Üle kulmunur-kade laskuvad peened palmikukesed vajusid alla, kattes tüdruku põski tiheda varjutava

lõimena. Plika sirutus põngerjat sülle tõstma, kuid Muzafar, käed tiibadena lehvimas ja heledad kilked kerkimas kurgust, põgenes esiku suunas. Lävel lõi ta käe valusasti vastu posti. Kilked katkesid hoobilt ning huuled tõmbusid nutukrimpsu. Silmad hakkasid abi otsides ringi vaatama, jäid peatuma sealsamas kõrval istuval linnaonul ja ta sirutas käe ette. Nähtamatut vigastust oma suurte pihkudega leevendada püüdes ei osanud onu muud kui pisikest kätt õrnalt mudida. Muzafar aga tõmbas käe tagasi ja teravalt onule silma vahtides andis oma käeseljale suud. Nüüd onu taipas, ajas huuled torru ja suudles omakorda lüüasaanud kätt. Valu möödus ja selginenud põskedega poisike kargles oma toimetuste sabas edasi.

Tema ema oli samal ajal märkamatult tuppa tagasi lipsanud ja toimetas ahju juures: võttis küpsed leivad koldest välja, piserdas neid veega ja asetaski sügavatele puuliudadele, igale liuale ühe. Liudad olid kogukad, vaevalt et keegi suutnuks neil kätega ümbert kinni haarata, kuid leivad ulatusid üle nende äärtegi. Perenaine valas leibadele sulavõid ja põlevhaput jooki, mille oli aegsasti valmistanud, lahustades allikavees kuuma suvepäikese all kivikõvaks kuivanud, tihedaks aurutatud hapupiimast veeretatud kuulikesi.

Peremees võttis toiduliivad ning asetaski lavatseile laotatud linadele. Kullinina väimees käis samal ajal ühe mehe juurest teise juurde ning valas endisel ajal hiina kaupmehelt ostetud kõhukast, pardinokale sarnaneva tilaga sepistatud vaskkannust vett nende kätele. Musta vee kogus ta samasugusesse vaskkaussi. Käed loputatud, astusid mehed lavatsitele ja võtsid ringis istet toidu ümber. Põrandale jäi lavatseid ääristama nurkades murduv rida ühesuguseid nahksusse. Mõne külalise pätkelpruunide nahksukkade mahakeeratud servad näitasid nende verevpunast sisekülge.

Vanim meestest luges lühikese söögipalve ja seejärel asuti üksmeelselt toidu kallale. Peremees istus kolde ees ja jälgis sööjaid tähelepanelikult. Vahetevahel ta tõusis ja lüüsis mõnele liuale sulavõid ning haput vedelikku.

Linnakülalisele tundus varem proovimata toit väga meelepärasesena. Süüa tuli sõrmedega ja selleski oli ta algaja. Vahetevahel vägisi randmele valguvat võid huultega limpsates sõi ta teistega võidu. Kui ta viivitas uue tüki võtmisega, müksas kullinina naaber teda kergelt küünarnukist ja osutas lõuaga liua suunas.

Köögikõrgendikul naiste ringis kükitav, ühe käega pisikese Muzafari õlgu embav ema pani pojale suhu väikesi leivatükikesi. Poisi isu oli varsti täis ja ta tatsas eemale. Tuhninud tee peal nurkades, tuli ta ümber toa meeste hulka. Pikki sassis juuksejõhve pidi tiris ta järel igal sammul viltvaiba vanunud koesse takerduvat parukat. Seda pakkus ta järjekorras kõigile.

Pentsik kasutusviis, pentsik asi, aga kuidas see siia majja sattus, jäigi saladuseks. Päriti linnamehelt, ent tema ei teadnud asjast kõige vähematki.

Kullinina naaber unustas külalise, ei sundinud teda tagant ja too, jätnud söömise, istus, käed tegevusetult põlvil, ning vahtis üksisilmi üle toa. Korruga ta võpatas — tema pilk oli ristunud sealtpoolt vilksatanud pilguga. Kullinina nägi seda, talle meenus külalishke võõrustaja kohustus ja ta seletas tulise hooga, et see tõsine noorik on tema kallis teinepool ja Muzafar on nende poeg ja neil on ka poisist paar aastat vanem tütar. Tema ise on siinse pere väimees ja nende maja asub naabruses odrapõllu taga ning linnamees Odina on tema onupoeg, keda nad on elu aeg kannatamatult oodanud. Nad vaatasid teineteisele silma, andsid kätt ning rohkem Odina tüdrukuid ei seiranud. Ta asus hüpatama Muzafari. Poiss kilkas ja nõudis aina lisa.

Halli habemega vanamees luges tänupalve. Kullinina koristas tõidunõud ja viis naise kätte. Oli saabunud aeg teha linnamehega lähemat tutvust. Kõik osutusid omavahel sugulasteks ja võõraski oli omakorda sugulane nende kõigiga — oma rahvas, omad mehed. Ainult nimed ei tahtnud meeles püsida, korruga sai neid liiga palju.

Vähehaaval jäi rahvast hõredamaks. Minekule asutav väimees seisis nõutult linnaonu kaelast kõvasti kinnihoidva, nutukisa tõstnud Muzafari kohal. Siis tuli ema, viis nuuksuva poja koldepingile ja pistis talle rinna suhu. Isa tammus veidi, pöördus ringi ja läks kodakondseid maha jättes üksinda koju.

Õhtul tuli majja saamatult samme seadev, jõuetuid jalgu kühmliku, kasejuurest lõigatud kepiga toetav vana naine. Nõdra kortsulise käega pinki kobanud, istus ta koldetule paistele selga soojendama. Tema nõrk, kurgus pajuvitsana nõtkuv hää! kordas kepi käepidet pigistavate käte värinat.

Ta rääkis kaua. Aeg-ajalt ta vaikis, kuid tema selja taga köögikõrgendusel katla ümber askeldav minia ei lausunud musta ega valget. Vaikides, pilku töölt tõstmata, raputas ta aina pead. Ta puistas katlas pulbitsevasse vette kuivatatud aprikoose, segas puukausis jahu veega, segas kaua ja hoolikalt ning kallast valmistatud segu auravasse katlasse. Noorik keetis perele kõrti.

Saamata kangekaelselt minialt vastust, pöördus ämm pereema poole. Ta rääkis oma kurvast elust ja lastelastest — oma südamerõõmust —, keda ei tohi jätta isata. Ta jutustas oma ilma mööda laialivalgunud kuuest pojast ja naaberkülades mehelolevaist tütreist ja sellest, et nii ta elab ja nüüd valmistab minia talle sellist põletavat südamevalu.

Perenaine kuulas osavõtlikult. Tema süda sulas, täitus kaastundest. Arupärivalt vaatas ta tütrele silma, ent too raputas karmilt pead ja perenaise huuled pigistusid uuesti sõnatuks.

Aimates, et peatselt saabub tema kord võtta seisukoht, tõusis peremees tasahilju ning, haaranud esikunurgast kirve, avas juba uksegi, kui ämma hää! ta kinni püüdis. Ta pöördus lävelt tagasi ja asutas end kuulama. Nüüd oli väimehe ema kannatus katkenud, ta hää! ei värisenud enam, vaid oli terav ja sõjakas. Peremees ei saanud suud lahtigi teha.

Süda puhas, lõppesid ka sõnad. Vana naine tõusis, astus toa keskele, otse laeunka alla, sirutas küürus selga, käsi osutamas hukkamõistvalt pimedasse nurka. Külje all triibuline madrats ja peal hall, kalasabamustriline sügispalitu, lamas seal küsimärgina kõverasse kiskunud rauk — peremehe vanaisa, Odina vanavanaisa. Naine seisis, kindel käsi piigina ees, kuni arvas põlgusest küllalt saavat. Ta libistas kõrgi pilgu üle Odina ja vajus korruga uuesti kühmu. Ta tegi järsu liigutuse, nagu tahaks majast kärmel sammul välja rühkida, kuid jaks oli lõpukorral ning kepi toeta poleks tõnsid jalad viinud kuhugi.

Üldine surutus kammitses Muzafarigi vanaema põlvili, ainult tema sõrmed kibelesid vargsi kirsipunase pearätiku narmaid näppima. Järsku kukkus kulp kuuma kõrti tõstva nooriku käest kolksatades liuale, ta löi peod silmade ette ja temast vallapärsenud ohjeldamatu naer immitses pisaraina sõrmede vahelt, nõrgus käsivart mööda alla ja kadus küünarnukini vajunud käisesse.

Peremees, muie põselohkudes, tõi aurava kõrdiliua ja asetas selle keset lavatsit risti-jalu istuva Odina ette. Ise võttis ta platsi tema vastas. Aprikoosiokstast voolitud, pardinokataoline lusikas, millele peenem, ristikasvanud oks varreks jäetud, käis aeglaselt käest kätte: algul võttis Odina paar lusikatäit, seejärel peremees, tema lihane onu. Ja jälle, kopsanud lusika terava noka vastu liua põhja, ulatas ta selle tagasi.

Köögipoolel üritasid ema ja vanaema Muzafari toita. Poiss ei söönud, tee mis tahad, pööras suu lusika eest kõrvale; ei aidanud keelitused, ei pea silitamine, ei range hää! Lõpuks kiskus ta end naiste kätest lahti ning jooksis ümber toa onu juurde ja ajas suu linnupojukesena laiali — anna süüa! Odina riisus pealmiselt, veidi jahtuda jõudnud kihilt, aga lusika poisi suu juurde tõstnud, hakkas käsi värisema ja ta pillas kõrdi Muzafari siniroosale põllele.

Appijooksnud ema pahandas pojaga, et segab külalist, haaras ta sülle ja toimetab tagasi köögilavatsile. Kuid siis kargas kuri karja: nuttev Muzafar peksles ema käte vahel priiust nõudes, murdis end vabaks ja võidukilkeid kuuldavale lastes maandus jälle onu põlvele, kuhu jäi söömaaja lõpuni. Poissi toites hakkas Odinale tunduma, et siin majas pole ta enam päris külaline.

Õösel nägi ta unes, kuidas pikad okslikud käed sirutusid laeavast tuppa ja, pigistanud vastutõrkuva peretütre oma kivisesse haardesse, tõstsid läbi lae katusele. Seal ta seisis ja vaatas, käsi silmadele varjuks tõstetud. Külalised hüppasid toitu sinnapaika jättes lavatsilt maha ja tungisid rüsinale õue. Rahvast jooksis igast küljest üle odrapõllu naabermaja poole. See põles, aga kustutajad ei jõudnud pärrale. Sitked viljakõrred ei lasknud läbi,

lõid säärite ümber keerdu. Leegid heitsid sügavaid varje päikese ette ja sädemed kerkisid kõrgele.

Põlluveerel komistas Odina millegi otsa ja käega veritsevat nina hoides tegi proovi minna kõrvalt, teisest küljest, kaugelt ringi, ent kõikjal takistas nähtamatu kivimüür. Ta tahtis minna kustutajatele appi, kuid pidi kõrvale jäädes kaugelt vaatama, kuidas kahjutuli hävitab maja, lauda, haohunniku õuel. Põllud kubisesid sagivaist inimestest, aga ligi ei pääsenud keegi — see oli hirmus.

Toas nõudis Muzafar temaga mängivalt emalt hõbesõrmust, ja oma tahtmist saamata tõstis tujukat kisa. Siis kiskus ema sõrmuse sõrmest ja tegi, nagu tahaks seda läbi laeunka linnukesele visata. Muzafaril on teisi asju, ütles ta, aga linnupojakestel pole. Lind haaras sõrmuse nokka ja viis pessa poegadele rõõmuks. Las nad mängivad sellega, see on neile Muzafari poolt saadetud kingitus. — Poiss upitas pead kuklasse, vahtis lakke, aga lõpuks leppis ja jättis ema rahule.

Noorik tõusis põrandalt ja istus Odina kõrvale. Kaugele etteulatuv rätikuserv varjas tema poolpöördes nägu. Nad istusid vaikides ja Odinale tundus, et ta peaks midagi ütleva või tegema, kuid sõnu tal polnud ja liikmed olid nagu halvatud. Viimaks võttis naine Odina käe, suudles seda pikalt ning, lasknud selle aegamööda rüppe langeda, jättiski oma pihkudesse lebama.

Noorik ohkas ning laskis pea pehmelts Odina õlale. Odina ütles veel kord: ei tohi! — ning tema kannatus katkes, ta punastas ning selsamal hetkel hammustas nõeltevate hammastega hiir teda õlast.

Järsku tundus talle, et magavas toas keegi liigub. Ta vaatas nurka vanaisa poole: too ei lamanud enam, vaid ebakindlal sammul, kord kukkudes, kord jälle tõustes tatsas rauk Odina juurde ning, laskunud põlvili, sosistas: pärast und tuleb liikmeid jaheda kasteveega hõõruda. Odina pingutas silmi, aga ei suutnud näha ta nägu. Allakeeratud tahiga petrooleumilamp uksepostil näitas üksnes ähmaseid piirjooni.

Ta loputas niisutuskraavis silmi ning laskus jõe äärde. Seal, kivipanga varjus, mille harjalt paistsid kätte odrapõldudest ümbritsetud külamajad kõrgel seljandikul, seal kivipangast varjatud jõekäärus tavatses ta hommikuti kümmelda. Orusängi keskel tormavast marulisest peahoovusest eraldunud, kaldajoont kordav jõeharu kaardus kivi kumerust mööda kõrvale ning moodustas panga rüpes aeglase pöörise. Selili vette heitnud, võis siin lõputult ringi keerelda, ainult pangale lähenedes tuli end käega eemale tõugata, et teravad konarused ei kriimustaks nahka veräle.

Tagaõiteel, läbi murdnud jõemadalikul kasvavast pajutiinikust, jõudis ta vöökörgusest, tugeva varre ja kitsaste lõikavate lehtedega heinast lokaavale metsalagendikule, kus leidis ces kaks mänglevat eeslit. Must eeslil püüdis halli eeslit hammastega turjast haarata. Hall omakorda näksis musta põlve. Eeslid tammusid kitsas ringis: tõusid tagumistele jalgadele, vehkisid eesmistele kapjadega ja, paljastanud kollaste kühmudega hambad, õrnutsesid. Nende sõõrmeist pahvis auru ja sile nahk pärleatas kastemärjast.

Viljapäid enda ees laiaili lükates sammus Odina põllul kasvava vana aprikoosipuuni ja ronis latva. Tema käte haardest rappusid oksad ja küpsele odrale varises krabisevaid punakuldseid sügislehti.

Ämber käes, väljus noorik majast. Muzafar kippus temaga kaasa, kuid karmi käega lükkas ta poja lävelt tagasi tuppa ja suundus piki aia kivimüüri jõe äärde. Tema pilk kandus üle kollendavate kõrrepõldude, üle madalate, veest vaevu üleulatavate, kibuvitstesse kasvanud saarte, kus karjatati küla kitsetallesid. Nad olid seal järelevalveta kuni lume tulekuni ega pääsenud kuhugi.

Nüüd on sellest neli päeva, kui ta sidus oma helepruuni räti vanade riiete pampu ja kõitis uuesti pähe tüdrukupõlve punastkirja rätiku. Vee järel käis ta nüüd tütarlaste seltsis, mitte enam koos pereemadega nagu siiani. Tema ees avanes teine vaatepiir.

Kõrgemal asuvaist taludest tulnud tüdrukud tõmbusid ta koduukse ees poolringi ja hakkasid ämbripõhjadega taguma reibast rütmi. See oli pulmapõrin, millega kutsutakse rahvast kokku pulmamajja. Tüdrukud tegid nalja ja-lõkerdasid, kuid märgates kutsutavat juba kaugel aias, jooksid talle kilgates järle.

Naabermaja uksele ilmus tüdrukuke. Silmi rusikatega hõõrudes vaatas ta nüüdsama mäelatva kerkinud päikeseketast ja valgest liblikast peibutatuna jooksis selle järel üle õue põldudeni. Vaiksel nirseva, piparmünti kasvanud kraavi kaldal riivas tema õlg küpsi odrapäid ja põlluäär jäi tema järel lainetama.

Liblikas muutis suunda ja hõljus kaasa põlluga. Tüdrukuke seisatas ning kaugenevat laiku pilguga saates märkas korraga aprikoosipuu võrasse peitunud silmi. Üllatunult püüdis ta taibata, miks on inimene nii vara hommikul puu otsas. Lehed liikusid, silmad kord kadusid, kord ilmusid jälle. Kas neid oligi seal?

Kraavi hargnemiskohal kükitas ta silmi loputama, istus kaldarohule ning sulistas jalgadega vees. Talle jäi pihku suur, põhjatu sinine sügislill. Ta murdis selle, kõik käculatuses kasvavad lilled, aga koduteel noppis neid terve sületäie.

Koduüel kükitas ta kõide pandud pimedada lamba kõrvale. Ta silistas lamba selga ja söötis talle ükshaaval lilli, kuni järele ei jäänud ühtegi. Siis ronis ta haopinu otsa ja pikka viitsa vibutades hakkas laulma teisel pool orgu mustavate kaljude poole:

Võõras mees ei lähe ära,
Siin tal hakkas meeldima.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Vennakese võttis endal,
Minu jättis üksinda.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Sellest vähe oli temal,
Kodunt viis veel ära ema.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Kas ta enam tulebki
Või läheb võõrale mehele?
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Tüdrukud on lausa narrid,
Taovad aina kosjatrumme.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Ema võtsid oma seltsi,
Panevad veel mehele.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Enam vaadata ei taha
Isakese kurba nägu.
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Vanaema ootab õösel,
Ootab koju emakest,
Ai-li-lii-li-lii-lii.

Kalda varjust tõusis nähtavale päikesekiiri püüdev tsinkämber, aga kui ämbrit pealael hoidev tüdruk oli võõni näha, valgatas juba järgmise ämbri sätendav äär. Seljad sirged ja pingul, käed vaheliti rinnal, astusid tüdrukud üksteise kannul aeglase, mõõdetud sammuga ja ääretasa täis ämbriid nende peadel hõljusid sammude taktis.

Koduukse ees lahkus esimene reast, aga ülejäänud, pööranud järsult vasakule, jätkasid teed märke. Odina hüppas oksalt alla. Kodu lähistel nägi ta naabermaja tüdrukukest otse enda poole sibamas. Plika jooksis jõudu säästmata ja saigi Odina uksele kätte. Vurinal lendavad sõnad kippusid kihulastena kõrvu, kuid ainult mõni üksik tuli tuttav ette.

Niipalju Odina taipas, et tüdruk oli crutatud, nõudis midagi, aga mida? Järsku haaras tüdruk onu suure käe, suudles seda kiiresti ja jooksis ust enda järel pärani jättes majja.

Tüdrukuke tiris ema käisest ja vuristas midagi rääkida. Ema tõrkus vastu, embas tüdrit õlgadest, rahustas teda pehme sõnaga, kuid miski ei mõjunud ning pahaseks saades kiskus ta käe lahti. Siis rabas tüdruk pihku ema kleidiserva ja sikutas teda ukse poole.

Suuril kohkunud silmil vaatas Muzafar toimuvat. Viimaks laksatas ta peod kokku ja pistis huilates lavatsiäärel edasi-tagasi silkama. Tüdrukukese tähelepanu pöördus vennale. Tema põsile ilmusid naerulohud. Lasknud lahti ema kleidist, asus ta venda püüdma ja kallistas teda hellalt. Muzafar rabeles valla ja jooksis kilgates lavatsinurka, kus teadis olevat sinise plastmasslähkri. Tüdruk hakkas rütmi koputama, sattus hoogu, aga tõstetud käsi randmeist igasse külge väänav Muzafar pöörles ühel kohal, kuni komistas viltvaiba voldil. Nägu kukkumisest viril, vaatas ta kaastunnet otsides kordamööda kõigile otsa.

Uksel seisis võõras onu! Poiss unustas äparduse, jooksis ligi, ning pöördunud ta poole seljaga, ulatas kukla. Seda ametit onu juba oskas. Nagu tihtipeale õhtuti, hakkas ta poisi kukalt, kaela ja abaluid silitama ning hõõruma.

Õde poetas lähkri lavatsiservale ja põimis käsivarred ümber ema piha. Ema kummardus ja hakkas lahti harutama tütre palmikuid. Seejärel kallast vannikesse kuuma vett ja sealsamas põrandal asus juukseid salkhaaval pesema. Pärast hõõrus ta märga pead rätikuga, aga kolde ette istunud pisitüdruk pööras kuumuse poole kord üht, kord teist külge.

Odina istus vaikselt lavatsi hämaras nurgas ja muudkui hõõrus uniseks muutunud Muzafari pead. Laste ema lisis raage koldesse ja segas hommikust kõrti. Odina silmad käisid naise liigutustega kaasa. Ta ootas, et kohe vilksatab sätendav kiir hõbedaselt sõrmuselt, kuid ootus ei täitunud. Ei saanudki täituda, sest vanaema kingitud kitsas hõbevõru pitsitas tema enda vasema käe väikest sõrme. Nii see on, elu ja unenäod.

Vanaema oli jutustanud asjust, mida ise mäletas ähmaselt. Võõraid siis siin ei käinud, ent kes omadest võõrsile läks, see ei tulnud enam kunagi tagasi. Ja minejaid oli, sest põllud ei võinud kitsaks jääda. Läänud oli temagi, vanaema vend või onu või hoopis väljavalitu — kes seda enam teab —, aga aastate või isegi aastakümnete pärast saatnud ta endast teate... pilvedest. Vanaema kummardunud sirbiga odrapõllul ja sõrmus potsatanud kõrte vahele. Ta vaadanud üles ja näinud linnuparve kaugenemas.

Odina tuli lavatsilt alla ja astus otsusekindlalt noorperenaise juurde. Too varjas näo rätiservaga, pöördus kõrvale, ja veidi viivitanud, ulatas käe. Kare, tugev, õhetav käsi, aga sõrmed saledad. Hõbedane rõngas sobis täpselt nimetissõrme.

Kohe tõttas jaole Muzafar ja hakkas häälekalt enda osa nõudma. Ema näitas sõrmust, laskis seda katsudagi, kuid kätte ei andnud. Poisi suu kiskus uuesti virilaks. Ema tõstis ta sülle, vaigistas ning veenis: sõrmuse saab ta endale, kui suureks kasvab, praegu on sõrmed veel liiga peened ja õrnukesed. Poiss kuulas, lõpetas tihkumisegi, kuid rahule ei jäänud. Siis tegi ema järsu liigutuse, nagu viskaks sõrmuse lakke, ja rääkis sosinal muinasjuttu linnupoegadest, kel pole mänguasju. Pösk põse vastas vaatasid nad üles. Ema kordas viset ja kiljatas heitunult: käest lahtipääsenud sõrmus lendas tõesti taevasse ja samal hetkel üle katuse lendavale varesele otse nokka.

Ema vajus nukralt küüru, aga Muzafari kurbus pöördus õnneks. Pisarad ununesid ja täie häälega naerda rökates jooksis ta onuga uudist jagama. Mis imelisi asju küll maailmas ei sünni!

Üle jõe viis lauajuppidest ja oksatüügastest, nõõri, traadi ja pajuvitstega trossidele köidetud purre. Kõikumise vältimiseks oli kolme-neljakümne sammu pikkune ja poole sammu laiune rajatis nelja peenikese trossi abil kinnitatud mõlemasse kaldasse. Talvekuudel aetakse küla loomi iga päev üle purde teisele poole jõge, napi lumikattega mäekaldal laiuvale karjamaale. See pikka heina kasvatav karjamaa hoitakse nimme talveks, kui küla ümbruses on kõik juba ära söödud ja mustaks tallatud.

Purde otsal läks rada kaheks. Allavoolu viiv haru hoidus algul veepiirile, siis aga vääratas, ja läbinud koolme, jätkus valge jämeda kruusaga kaetud laiul. Kaugel eemal pöördus rada uuesti laiult tagasi kaldale ja, roninud urbsseks tuuldunud liivakivist seljan-

dikule, kadus silmist. Teine, vastuvoolu minev techaru kadus maakiriku mõõtmatega, aheliku harjalt kukkudes pooleks murdunud graniitrahnu hämarasse lõhesse. Raja edasist kulgu polnud näha.

Odina ei saanud kasutada neist kumbagi. Ta suundus kolmandale, sillalt otse mäkke tõusvale, ammuilma mahajäetud rajale. Sinna üles polnud asja enam kellelgi, aga teadagi: kuhu jalg ei astu, sinna kukub kivi ning aja jooksul oligi rada kaljutükke ja kive täis varisenud. Ta turnis kõikuvail kividel ja mõnigi kord pidi tegema välkkiireid hüppeid, et mitte kukkuda. Päike säras puhtast taevast otse lagipähe ja Odina hingeldas aina raskemini. Ta seisatas ja äigas käeseljaga laubalt silmisse kippuvat kibedat higi. Ta oli otsustanud selle tõusu läbida puhkamata, kuid pidi endale tunnistama, et ta rohkem puhkas kui liikus edasi. Kui Odina jõudis harjale ja vaade haaras lauskjat, kaarega paremale keeravat surnud orgu, ei tõusnud jalg järgmiseks sammuks. Ta ei hakanud otsima mugavamat kohta, vaid sirutas end pikali siiasamasse teravatele kividele.

Küla valgeks lubjatud majad, kuld kollased põllud siin-seal nende keskel mustendavate kivilahmakatega, iidse kindluse varemed jõe kõrgel kaldal, varjulised, end vikerkaarevärvidesse ehtinud aprikoosiaiad — kõik näis käepäraselt väike ja ebatõeline. Jõgi, päikese käes helesinine, varjus süisjalt must, tundus vähimagi liikumiseta. Teispool orulampi, linnulennult üsna lähedal, arvas ta ära tundvat järsaku, millelt tulekuõöl oli laskunud alla külla. Kollakashalliks kõrbenud rohuga väli lahustus silmapiiril sätendavaks vineks.

Edasi minna oli kergem. Teerada kulges kuristiku serval ja viis üles, kuid tõus oli mõõdukas ning Odina ei märganudki seda. Kivide vahel õitsesid õrnsinised sügislilled. Kõrval, otse jalgade all kobrutas ja viskles jõgi. Rahnude ja etteulatuvate kaljunukkide vastu peksis ta ennast vahule, aga see oli sügaval all. Siia üles ei jõudnud ainustki heli. Kaugemal laisalt lendlevad punaste nokkade ja jalgadega linnud nokkisid õhku. Hauavaikus lõi kõrvades vilistama.

Teerada pöördus kuristiku servalt kõrvale ja viis laugjate kallastega nõkku. Pinnas oli siin mätlik, liigveest pehme, kohati soinegi. Otse ees, kahe lumeharja vahel, paistis liustik. Tundus, et veel sada sammu, ja igijääd võib katsuda käega. Aga ta oli käinud juba üle tunni ega olnud nimetamisväärset lähemale jõudnud. Eemalt hakkasid paistma madala künka jalamil lõhutavad kihuhunnikud. Kaugelt täiesti vormitud ja korrapäratud, osutusid need ligemal vaatamisel mahajäetud majade jäänusteks. Ta oli jõudnud sihile.

Kive üksteise külge sidunud savi oli langenud tuulte saagiks ning jätnud müürid hõredaks. Künkalt alla varemete vahele voolav allikanire, mis suubus väikesesse, kiviseintega kandilisse basseini, ei voolanud sellest välja — maa neelas ta endasse. Basseini kõrval, maapinnast vaevu üleulatuval piklikul kivitahvil seisis mitu rida silindrikujulisi kive. See ei võinud olla midagi muud kui sama altar, mille juurde külarahvas oli toda õpetanud minema.

Mõned kivisilindrid ulatusid poole sääreni, teised polnud kõrgemad labakäest, kolmandad-neljandad nende ümber olid kõrgemad või madalamad. Odina märkas kivide ebaühtlast värvust ja kükitas neid lähemalt vaatlema: lamedatelt, täiesti mustadelt põhjaldelt ronisid tumedad jäljed varjutama heledamaid külgi. Plaadile raiutud vanaaegset kirja ta lugeda ei osanud — tema põlvkond oli sellest kirjaoskusest ilma. Ta asetask plaadile kaks kuivatatud aprikoosi, mis peretütar oli talle kaasa andnud, ja seadis nende kõrvale mõned roosakad haprad aasalilled. Siis puudutas ta sõrmeotstega üht mustadest kividest, seejärel tõstis käe huultele ning edasi laubale. Ohvritoomine oli sellega läbi.

Ta istus basseini äärde mättale, ja vaadates liustiku peegeldust virvenduseta veel, mõtles siin elanud esivanemaist, kelle kohal kõrgus sama valge ja lähedane liustik. Ta uskus end tunnistavat aastatuhandeid ja neid, kes siin said mullale antud.

Varemete juurest läks Odina punaseks kõrbenud künka jalamile. Huupi tiirutades jõudis ta viimaks paika, kus maa seest paistsid kõdunenud kitsesarved. Nende kõrval lebas käclaba suurune, kihilisest kivist kuldsete tähnidega kirjatud tuhkhall plaat, mille pinda katsid juba nähtud, temale tundmatud kirjamärgid.

Põlvedel, teinekord kõhuli rühkis ta üles. Sõrinal veeres kruus jalgade all, ta libises tagasi. Haprat tuge andsid harvad okaspõõsad ja kindlamini püsivad kivid. Künkaharjale jõudes olid ta küünarnukid ja põlved verele kriimustatud, püksid ja särk rebenenud, teravad okkad peopesadesse naha alla pugunud. Siit, linnulennult, said nähtavaks paljude maaga tasandatud riskülilike piirjooned nõlva jalamil kalmistul. All polnud ta neid märganud.

Järsku tundis Odina kihku kalmudele kive kuhjata ja need maapinnast kõrgemale tõsta. Ta ei jõudnud seda mõtet veel lõpuni mõtelda, kui ehmus selja taha ilmunud varjust. Ta pöördus välkkiirelt ringi, taipamata, mis oli teda heidutanud: silmipimestav päike leekis endiselt taevas, ümberringi valitses liikumatu rahu ja surmavaikus. Käsi silmade ees, vaatas ta pikalt liustikku, millest ettepoole ulatuva jääsirmi muutis märgata-vaks selle alla jääv kitsas vari.

Kuid siis peatus mõte ja süda sai kuuldavaks: jääsirm murdus ja varises sügavikku. Taevasse paiskunud hiiglaslik lumesamma neelas mäestiku, päikese ja taevasina; tuis-kas koletu kiirusega ringiratast ja tuhandet kõue meenutav mürin vapustas kuulmist. Tuisk lõõskas üle välja, ilm mattus pimedusse. Lumesein neelas käsi silmadele suruva Odina. Kui sadu hõredamaks jäi ja jälle võis näha, avastas ta, et seisab õlgadeni kohevas lumes.

Lumi oli laitmatult silunud kõik konarused. Ainsagi ähmastava plekita taevast saatis kiiri kuumav päike, rasked sähvatused lendasid lumelt silmisse. Mõnikümmend sammu eemal hakkas lumi korraga liikuma ja nähtavale ilmusid jänese pikad kõrvad. Veel veidi, ja lumest kerkisid jänese pea ja rind. Tortidena rippuv märg karv jugas paksu auru, ninna löi vettinud naha lõhn. Jänese siblis käppadega — lumi suitses, kuid vabadus ei olnud kerge: hang neelas pürgijat järjekindlalt tagasi. Varsti jäi jänese kadunuks, aga liustiku suunas hakkas venima vagu — suutmata pääseda vangistusest, trügis jänese edasi sügavamal lume all ning lumi vajus tema jälgedes kokku.

Lumi muutus kiiresti raskeks, minna oli järjest vaevalisem. Läbimärg Odina murdis põiki üle välja kuristiku poole, mille serval teadis asuvat jalgrada. Järsku ta tundis talle all midagi nõrgalt vetruvat. Ta peatus ja kaevas kämmaldega lund ning lõi päevavalgele punase noka ja punaste jalgadega mustasulise linnu. Ta veeretab märga, vettinud lindu käte vahel ja siis heitis selle õhku — nii kõrgele kui suutis. Lind peksles tiibadega, kuid õhk ei tahtnud teda kanda. Algul ta küll lendas, kerkis kõrgemalegi, siis aga löi üle kaela kukerpalli ja kukkus kivina kuristikku. Käed endiselt tõstetud, astus Odina mõne sammu linnule järele. Kuristiku äärel istus ta lumme ja laskis jalad üle kaljuserva rippu. Paar-kolm kehapikkust allpool ettekerkiv kaljurind varjas pilgu eest sügavikku. Kivi, millele toetus käsi, püsis kindlana. Pikalt aru pidamata pööras ta end rinnuli, ka jalga leidis pidet, ja juba ta laskus, surudes end tihedasti vastu kaljut. Leides tuge kivi pinda lõhestavais harvades pragudes, seisis ta varsti vaatevälja piiranud astangul. Ta laskis kõhuli ja vaatas üle ääre: otse all, ahtas ja sünges, varjudeta lõhes kobrutas oma häältusega ängistav jõgi.

Odina tõmbus tagasi ja jäi lamama, põsk külmal kivil. Noormees ohkas ja ohe, pääsenud üle huulte, uitas lühikest aega ringi, aga kui naastes kuulmist tabas, sundis ta lamajat võpatama ning küsima: kuidas see härg siia on saanud ja miks ta nii südantõhestavalt vahkab? Ta tõusis istuli ja ohkas uuesti — sedakorda tahtlikult —, ja jälle kajatas ohe vastu, ent nüüd tundus see aprikoosiaia kohinana tuulisel õöl. Üks vastaskalda serval vaevu tasakaalus püsinud rahn sai häälest tõuke ja lendas vihisedes sügavikku. Kukkumistuul puudutas Odina nägu ja ta võpatas jälle. Kuid tõeliselt ehmus ta siis, kui tõstis silmad kaljuseinale, mille all lamab. Uskumatuna paistis, et ta oli suutnud sellel püstloodsel seinal püsida. Ta kahtles, kas ta kunagi veel siit välja saab.

Silmadega toll-tollilt üles nihkudes koostas ta ronimisplaani, märkis mõttes maha, kuhu asetab jala ja kust haarab käega kinni. Aga siis, paar meetrit roninud, löid põlved nõrgaks. Julgus kadus, süda puperdas ja ta laskus uuesti karniisile. Asu ei olnud tal kauaks, pähe torkas mõte, et mida kauem ta viivitab, seda kangemaks läheb hirm ning jõudugi pole kuskilt juurde tulemas. Kibekiiresti hakkas ta uuesti ronima. Silmist polnud

abi, nina vastu kaljut, nägi ta vaid mõne sentimeetri kõrvale ja üles. Ta pigistas silmad hoopis kinni. Nõkshaaval kõrgemale nihkudes saabus hetk, mil käed ulatusid kaljuservani. Ainsa välkkiire tõmbega rebis ta end üles, nagu oleksid lihaseis peitunud terasvedrud. Lamades kõhuli kaldarinnatisel, imestas ta isegi, et oli sellega hakkama saanud.

Ta ajas end püsti ja hakkas tagasi vaatamata minema. Lumi oli vahepeal sulanud, maa porine, õhk soiselt niiske ja lämmatav. Punaste nokkade ja jalgadega linnud, kogunenud suurde parve, kukerpallitasid, nokkisid üksteist lennul ja täitsid õhku karjetega. Ta astus peatumata ega märganud ümbrust. Alles viimase languseni jõudes ta korraga tundis, et riided seljas olid ammu kuivad ja ainult kõva porikoorikuga kaetud krobisevad püksisääred meenutasid juhtunut.

Enne silda ta seisatas ja laskis pilgul libiseda üle küla. Päev kaldus loojangule. Kullinina naabri sügavkollaseist põldudest ümbritsetud maja katusel paistis päikese viimaseis kiirtes erepunane laik. See võis olla punast kleiti kandev naine. Ta võis seista näoga silla poole ja midagi pingeliselt otsida.

Tuba oli tühi. Ainult vanaisa lamas liikumatult nurgas, aga temaga ei arvestanud enam keegi, ta oli võib-olla kõige tühjem koht kogu majas. Ängistustunne hõivas igavesuse ja vääramatusega. Leidmata pidet meeolule, asus ta meenutama päeva kestel juhtunut. Mõte ei läinud liikvele, takerdus ja ringles aeglaselt ümber iidsete kirjadega kiviplaadi mägedes.

Järsku välgatas valgus läbi aju ja tume vari üle silmade: lavatsitel ei vedelnud Muza-fari poolt laialipoetatud lusikaid, niidirulle, naelu, riietusesemeid — korralikult kraamitud, kurb tuba. Kaotanud soovi, minetanud mõtte, jälgis ta, kuidas hämarus moondus pimeduseks ja kuidas laeavast langev hõbedane kuupaiste vedas postide ja lavatsite piirjooni.

Tekkide ja madratsikuhilaga nurgast kostis sahinat. Ta pööras pead ja nägi, et vanaisa oli muutnud asendit — ta ei lamanud enam liikumatult kalasabamustrilise sügispalitu all, vaid istus. Tema nägugi nägi Odina esmakordselt: kiskjaliku kullinina, nagu tal endal, siiliharjaliseks pöetud peaga ja puhtaks aetud lõuaga sinisilmne ätt. Toas kõlas tasane hääl: «Nii kik om üttemoodu ea latse. Ei üits käi tõisest ette. Inimese... Inimese...»

Kuu hõbedases kumas helises tema häälgi hõbedaselt.

1979—1992

Kalju Saaber

Viru vanne

Kui isad olid maetud
ajutiselt küünipõranda rebaseleiva,
kui Rakvere Vallimäe varemed
terendasid nii kutsuvalt üle väljade —

aeg polnud küps viru vandeks
ei Linnamäel ega tribüünil.
Elama pidi. Ellu jääma pidi.

Vandumas käisid teised,
sootuks võõra õnne toojad.

Viru vanne ümas alles kuuseladvus,
laante taga, rändrahnude sees,
kus muistsete aegade õhkamislohud.
Viru vanne oli käokingas ja kärbseseenes.

Lõhki kargas kuivanud kalatünn
Joosepi kiirgava päikese käes
helde Viru raimemere ääres.
Ja lõhki läks hing.

Kana munes nahkmuna õuele
ja sahk roostetas redus
ja loomakorjused tariti talvel hangele...

Aeg pole küps viru vandeks
ei Linnamäel ega tribüünil.
Elama peab. Ellu jääma peab.

See oli ja on napp viru vanne
virulase kinnises hingekambris
lõhki kisendatud maapõue kohal.

Royalismipisik

Kui giljotineeriti Marie-Antoinette'i
mõtlesin noorukieas (adolescence) —
verine küll, aga ikkagi revolutsioon,
pealegi SUUR REVOLUTSIOON.
Öösel ei giljotineeritud,
öösel ei olnud pealtvaatajaid,
öösel oli läbielatust pollutsioon.

Nüüd mõtlen Stefan Zweigi lugedes —
mäherdune naisterahva saatus.
Ja lähen Virumaal
Vainupea vaiguse männimetsa vahele,
et tabada bussiakna tagant viivukski
Taani kuninganna Margrethe II pilku.
Lahvatab osoon.

Maavanem ja volikogu esimees
vaidlevad aga Altja söögitaires,
kumb peab tõstma kuningannale suppi.
Kulp käib tõrjuvalt kahe mehe vahet
nagu väntvõlli keps.
Osoonikihti rebeneb auk.

*

Kui iga inimene laseb
endasse kriisi
siis ei ole kriisi
vaid inimesed kriisiga
kogu maailma kvaliteet oleks teine
teda võib vaadelda
kui peeglitagust
kui on vaatlejaid
kui naljaviskajaid

*

Võta üks helin rinna seest
ja kasinus laualt ja liuvalt —
saad vihakobarad

*

KROON OOTAB EESTI RAHVAST
ja eesti rahvas ootab krooni
seal kusagil pangaseifis

seisab vaguralt tuumapea
oleme kõigeks valmis
ja küllalt väsind
et müüa endid maha
rikasteks ja vaesteks

*

Virumaa võtmisi pole ju palju
vaid sõdadel muulastel kaevandustel
ning poliitilistel lõbunaistel
vahepeal jõudis Jupri ääres
emanõges ära õitseda
ja vesigi ära minna ajalukku
alles jääb rakvere raibe —
ta ju Türgi sõja aegne pahe

*

VIRU VANNE
ilma vihmameistrita
ei maksa midagi
ka see asi sai ära aetud
jumala abiga
NÜÜD OOTAN VALGE KARTULI ÕITSEMIST
VIRUMAAL

*

OSOON ON IDENTITEET
IDENTITEET ON OSOON

Ülar Ploom

Ironiseeriv kristlane ja

Issanda ingel

DIALOG

On Suur Reede. Hakkab hämarduma. Ironiseeriv kristlane ja Issanda ingel tulevad linnast, mööda Harju tänavat.

Ironiseeriv kristlane: No näed sa, nüüd on nad meie Issanda ristilöömispäeval heisandnud rahvuslipud, justkui oleks Kristus cesti soost.

Issanda ingel: Ära veel sellepärast nii irooniline ole. Pilatus kinnitas ristile sedeli, mis tembeldas Jeesuse juutide kuningaks. Ja kuigi Jeesus ütles, et pole sellest riigist, võttis ta vastu kõik, kes tahtsid tema järel käia: juudid ja paganad, järelikult ka eestlased.

Ironiseeriv kristlane: Nojah, aga see on eestlasel ikka rohkem oma rahvuse upitamise küsimus. Kirikuski käib eestlane ainult jõulude ajal, mis on vaat et rahvuslik suurpüha; Suurel Reedel ja Ülestõusmispühal eelistab ta mune värvida ja lastega lihavõttejäneseid joonistada.

Issanda ingel: Lihavõttejäneses pole midagi halba. Sina pidasid mind ka esiotsa valgeks lihavõttejäneseks —

Ironiseeriv kristlane: See oli sellepärast, et ma ajasin sinu tiivaotsad kogemata kõrvedega segi; need paitsid sul nii naljakalt pea tagant välja. Minu ettekujutus inglitiivadest oli hoopis teistsugune, mastaapsem.

Issanda ingel: Selles sinu viga ongi, et sul on kõigest, ka Kristusest endast nii mastaapne ettekujutus, et sa unustad vähem mastaapse, ehkki just see on oluline: armastuse kaasnimise vastu —

Ironiseeriv kristlane: Nüüd süüdistad sa mind küll asjata. Ma olen ka heategeva seltsi liige. Pealegi olen ma tagasi lükanud mitmed ahvatlevad pakkumised teha poliitilist või ametialast karjääri, samas mil enamik endisi punaseid fakiire on end mõnusasti sisse seadnud panganduses, laevanduses, aktsiaseltsides, ülemnõukogus ja Issand ise teab mis muudes kohtades. Ma oleksin ka võinud. . .

Issanda ingel: Oota. Sinu ärritatus näitab, et just seda küsimust tuleb põhjalikumalt arutada. Endised punased? Aga mis värvi sulgedega sina end katsid, kui sa veel paar aastat tagasi nendesamade fakiiride kunsttükkiidel rahumeeli sündida lasksid? Muidugi on õige — mõõnan seda —, et endise fakiiri ja praeguse pankuri vahel on pahatihti raske vahet teha. Aga mida oled sina konkreetselt teinud, et nende võimu murda? Mugavuse ja omaenda egoistlike huvide tõttu loobusid sa osalemast kõikides kooslustes, kes nende vastu välja astusid —

Ironiseeriv kristlane: Ma olen nende kõigi cest palvetanud —

Issanda ingel: Õige. Aga ma ei tulnud selleks, et õelda, mida sa oled teinud, vaid mida sa oled jätnud tegemata, ehkki see on olnud sinu võimuses. Niisiis, see, et sina ja teised sinusugused olete vaimunõrkuse ja arguse pärast keeldunud opositsiooni astumast, on üheks põhjuseks, miks opositsioon ise on kiibakas, rahva hulgas vähepopulaarne ja võimuvõitluses tihti peale sama vaimutu kui nende vastasleer. . . Aga näe, me muudkui

seisame siin «Pegasuse» nurga peal ja ei saa ega saa edasi. Võib-olla põikaks sisse ja võtaks tühe koorekohvi?

Ironiseeriv kristlane: Kas sa ikka oled õige ingel? Sa peaksid ju teadma, et Suurel Reedel on lisaks lihatoitudele ka piimatoidud keelatud? Miks sa naerad?

Issanda ingel: Anna andeks, ma ei naera enam. Vastupidi, ma olen su kindlameelsusest liigutatud. Lähme pealegi edasi. Näe, seal seisab Harju tänava punamilitaarne jumal. Mis sa sellest arvad?

Ironiseeriv kristlane: Jälle üks jama. Ma ei imestaks, kui nad ka täna siin küünlaid põletaks. Lihtsalt üks krutsifiksi aseaine ja muud ei midagi.

Issanda ingel: Seda küll, aga sa unustad, et seal, kus inimene on kannatanud, on Kristus kannatanud ühes temaga. Iscasi, kas inimene oma kannatustes Kristuse alati ära tunneb, aga sa ei pea veel sellepärast ironiseerima.

Ironiseeriv kristlane: Taevas hoidku! Ma ei ironiseeri kannatuste üle; ma ainult panen imeks, et juba mitu aastat järjest ei suuda keegi nende varematega midagi peale hakata. . . Issakene! Misasja nad veel sinna on püsti pannud? Hommikul oli see plats tühi!

Issanda ingel: Jah. Ja alates ööst vastu Pühapäeva on Kristuse haud tühi.

Ironiseeriv kristlane: Võimatu! See on ju «Eeslitall!»! Ons tegu mingi translatsiooniga?

Issanda ingel: Eksid, sõber. Loe ometi silti sissekäigu kohal.

Ironiseeriv kristlane: «Leo d'oro.» «Kuldõvi!»! Miks see on itaalia keeles?

Issanda ingel: Spetsiaalselt sinu pärast. Sulle ju meeldib, kui mõista antakse, et sa oskad nii hästi itaalia keelt.

Ironiseeriv kristlane: Nüüd pilkad sina mind.

Issanda ingel: Anna andeks, iroonia on nii nakkav. Pilgata on lihtne, armastada hoopis raskem. Kas lähme sisse ka?

Ironiseeriv kristlane: Lähme. Täna sa juba niikuinii kõik pea peale pööranud.

Nad lähevad uksest sisse.

Ironiseeriv kristlane: Ohhoo, missugune hiilgus! Ei tea, kas «Kuldõvi» oli kord niisugune?

Issanda ingel: Kõik kõrtsid on niisugused. Ennäe, seal on ju sinu tuttav pankur, kellele sa varem pilklikult vihjasid ja keda sa ometi nüüd nii sõbralikult tervitad. Ning eks see vist ole sinu teine hea tuttav, kes kunagi visati dissidentluse pärast ülikoolist välja ja kes nüüd kandideerib uude Riigikokku ning punub salamisi ministriportfelli igatsedes kõiksugu intriige.

Ironiseeriv kristlane: Ma ei usu, et ta niisama ministriks kipub. Ma isegi arvan, et ta sellest ametist loobub.

Issanda ingel: Kui, siis ainult sel põhjusel, miks sinagi oled ahvatlevatest pakkumistest loobunud: edevusest ja hirmust.

Ironiseeriv kristlane: Hirmust? Millisest hirmust?

Issanda ingel: Hirmust eksida. Sest siis jääksid sa ilma põhilisest naudingust: iroonia, iroonia, iroonia.

Ironiseeriv kristlane: Aitab! Ma ei talu seda enam. Mina ei kutsunud sind enda kallal näägutama. Mis sa irised kogu aeg?! Ma ei luba. Mina poleks siia neetud kõrtsi tulnudki. Jalamaid tee, et see kõik kaoks. . .

Nad seisavad taas roostes punamilitaarse puusliku vastas.

Ironiseeriv kristlane: Jumal tänatud! . . . Anna andeks, et ma su peale vihastasin, aga. . .

Issanda ingel: Pole midagi. Sa ju tead väga hästi, et kui inimene ärritub, siis. . .

Ironiseeriv kristlane: . . . siis on teda tabatud hellast kohast.

Issanda ingel: Nii sa ise tavaliselt ütled, kui teised sinu iroonia peale solvuvad.

Ironiseeriv kristlane: Ütle, mida ma pean tegema.

Issanda ingel: Mitte midagi. Mine edasi oma teed ja tea, et kerge pole kellelgi. Aga küsi endalt mõnikord: miks ma olen nii irooniline? Kui siiralt küsid, saad teada.

Ironiseeriv kristlane: Miks ma olen nii irooniline? Miks ma olen nii iroo. . . Ütle, ingel, kui ma sinu ennistisi sõnu õigesti mõistsin, siis peaksin olema irooniline sellepärast, et ma ise irooniat kardan.

Issanda ingel: Õige. Aga ära karda, sest kristlasena ei pea sa mitte võrdlema oma teed punaste fakiiride, pankurite, dissidentide või ministrite teega, vaid Kristuse Ristiteega. Kui sa nii teeksid, meenuks sulle, et tema ei pilganud, vaid laskis end pilgata; ei sülitanud, vaid laskis endale näkku sülitada; ei löönud risti, vaid laskis end risti lüüa. Või sa arvad, et ta poleks teisiti suutnud?

Ironiseeriv kristlane: Andesta, ingel. Mina ei suuda. Olen vilets ja nõrk.

Issanda ingel: Ära karda. Ka Jeesus nõrkus risti all. Ometi käis ta oma tee lõpuni. Ta ei jäänud ristile rippu ega hauda siruli, vaid tõusis, et minna ja näidata teed teistele, et saata Vaim.

Nii et misasja sa siin minu ees põlvitad, ma olen ju ka ainult tühipaljas ingel. Tõuse ja mine oma teed ning ära karda. . . Ja anna andeks, kui ma su vastu liiga karm olin. Tegelikult on sul mõneski asjas õigus, aga ma ei saa heaks kiita viisi, kuidas sa seda teistele inimestele edasi annad. Sõnavabadusega on nii nagu iga muu vabadusega. Et milleks.

Ning Issanda ingel võttis oma pasuna ja puhus. Meloodia oli imekaunis ja selle sõnum oli tark. Irooniline kristlane kuulas ammuli sui. Viimaks taipas ta märkmikku haarata, aga osa sõnumist oli juba justkui peast pühitud. Talletatu kõlaks umbes nii:

Nüüd tõuse ja mõista: kui Vaimus lähed,
sind saadavad rännakul Looja tähed.

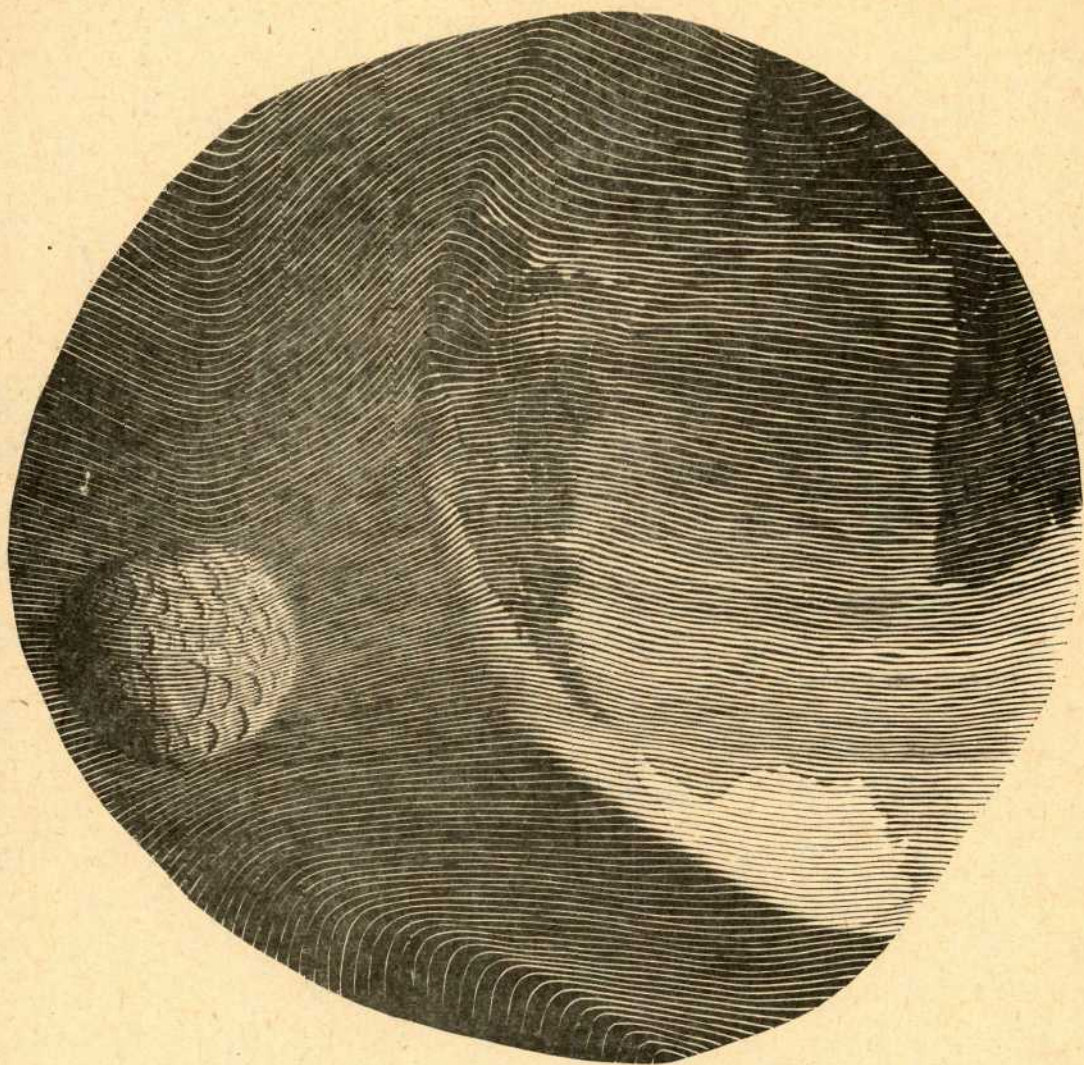
Aga minnes peatu, ja kui unustad aja,
siis mõnikord mõtle: oh Lunastaja,

tee nii, et me vabadus meid ei määriks,
et me ikka su ristiletõusu väärriks.



PEETER ALLIK. Maakera III

(Linoollõige) 1992



PEETER ALLIK. Maakera IV

(Linoollõige) 1992

Arthur Schopenhauer

Koomilise teooriast

«MAAILM KUI TAHE JA KUJUTLUS»,
2. kd., 8. ptk.

Eelmistes peatükkides arutatud ja minu poolt eriti alla kriipsutatud vastuolul kaemuslike ja abstraktsete kujutluste vahel rajaneb ka minu koomilise-teooria; seetõttu ütlen siinkohal, mis mul selle kohta veel lisada on, ehkki teksti korra kohaselt peaks see järgnema alles kaugemal allpool.

Naeru kõikjal identse algupära ja seega tegeliku tähenduse probleemi tundis ära juba Cicero, kuid jättis selle sinnapaika kui lahendamatu (*De orat.*, I, 58). Naeru psühholoogilise seletuse vanim mulle teadaolev katse leidub Hutchesoni teoses *Introduction into moral philosophy*, k. 1, ptk. 1, p. 14. — Objekti vaagimisel on teeneid ka veidi hilisemal anonüümsel kirjatööl *Traité des causes physiques et morales du rire*, 1768. Selle inimloomusele omase fenomeni seletamist üritavate filosoofide arvamused Hume'ist Kantini on oma «Antropoloogias», p. 894, kokku võtnud Platner. — Kant ja Jean Pauli koomilise-teooriad on teada. Nende paikapidamatuse tõestust pean ma ülearuseks, kuna igaüks, kes püüab koomilise konkreetseid juhtumeid neile taandada, jõuab enamasti otsekohe veendumusele nende teooriate küündimatuses.

Minu teose esimeses köites esitatud seletuse kohaselt on koomilise algupära alati objekti paradoksaalses ja seetõttu ootamatus subsumptsioonis talle muus osas heterogeensele mõistele ja järelikult tähistab naeru fenomen alati inkongruentsi märkamist seesuguse mõiste ja tema abil mõeldud reaalse objekti vahel, seega abstraktse ja kaemusliku vahel. Mida suurem ja ootamatum on naerja arvates see inkongruents, seda tormilisem on tema naer. Seetõttu tuleb kõige naermaajava puhul alati tuvastada mõiste ja üksikjuhtum, seega asi või protsess, mida küll saab tolele mõistele subsumeerida ja mis on koguni tema kaudu mõeldav, kuid mis teises ja domineerivas seoses ei kuulu üldsegi tema alla, vaid erineb silmatorkavalt kõigest, mida muidu tolle mõiste all mõeldakse. Kui — nagu naljaheitmisel sageli juhtub — seesuguse kaemusliku reaalse asemel esineb kõrgemale või liigimõistele allutatud laadimõiste, siis äratub ta naeru ometi alles seeläbi, et teda realiseerib fantaasia, s.t. laseb teda esindada kaemuslikul esindajal, ja nii leiab aset kokkupõrge mõeldu ja kaemusliku vahel. Jah, kui tahta asja õieti *explicite* tunnendada, võib iga koomilise taandada järeldusele esimeses figuuris koos vaieldamatu *major*'iga ja ootamatu, teataval määral vaid kiusu pärast tehtud *minor*'iga; selle ühenduse tulemusena on järeldusel koomilise omadus.

Esimeses köites pidasin üleliigseks selgitada seda teooriat näidete abil, kuna veidi järele mõeldes võib igaüks seda hõlpsasti ise teha talle külluses meenuvate koomilise näidete varal. Et aga tulla appi ka nende lugejate vaimulaiskusele, kes lausa tahavad

passiivsuses püsida, võtan ma siin vaevaks seda teha. Käesolevas, kolmandas trükis tahan ma näiteid koguni rohkendada ja kuhjata, et oleks vaieldamatu, et pärast nii paljusid varasemaid viljatuid katseid on siin antud koomilise tõeline teooria ja leidnud lõpliku lahenduse probleem, mille püstitas juba Cicero, aga mille lahendamisest ta siiski loobus.

Kui me mõtleme, et nurga moodustamiseks on vaja kaht joont, mis pikendamise korral lõikuvad, puutuja seevastu riivab ringi ainult ühes punktis, ent selles punktis kulgeb temaga tegelikult paralleelselt, ja sellele vastavalt on meil meeles abstraktne veendumus nurga võimatusest ringjoone ja puutuja vahel, samas on aga paberil säärane nurk siiski silmaga näha, siis toob see meile hõlpsasti naerutuse näole. Koomiline on antud juhul küll äärmiselt nõrk, kuid just siin tuleb koomilise teke mõeldu inkongruentsist kaemuslikuga iseäranis selgelt esile. — Sedamööda, kuidas me säärase inkongruentsi leidmisel siirdume realselt, s.t. kaemuslikult mõistele, või vastupidi, mõistelt reaalsele, on seeläbi tekkiv koomiline kas nali või siis mõttetus, ent suuremal määral, iseäranis praktilises vallas, narrus, nagu juba tekstis läbi arutatud. Et vaadelda nüüd näiteid esimesest juhust, seega naljast, võtame kõigepealt üldtuntud anekdoodi gaskoonlasest, kelle üle kuningas naeris, nähes teda krõbeda pakase käes kerges suveriituses, ja kes seepeale kuningale ütles: «Kui Tema Majesteedil oleks seljas see mis minul, siis oleks tal väga soe», — ja küsimusele, mis tal siis seljas on, vastas: «Kogu mu garderoob.» — Viimase mõiste all tuleb nimelt mõelda niihästi kuninga tohutu suurt garderoobi kui ka vaese vennikese ainsat suvekuube, mille nägemine külmetaval kehal on mõistega ilmselt väga inkongruentne. — Ühe Pariisi teatri publik nõudis kord «Marseljeesi» mängimist, ja kui seda ei tehtud, tõstis kõva lärmi, nii et lõpuks astus lavale täies mundris politseikomissar ja teatas, et teatris pole lubatud esitada muud kui seda, mis seisab kuulutusel. Siis hüüdis üks hääl: «*Et vous, Monsieur, êtes-vous aussi sur l'affiche?*»¹ — mõte, mis kutsus esile kõige üksmeelsema naeru. Sest siin on heterogeense subsumptsioon vahetult selge ja loomulik. — Epigramm

«Bav on see karjane, kes piiblis sees:
kui kari magab kõik, on ükski ärkvel mees»

subsumeerib magava karja juures valvava karjase mõistele igava jutlustaja, kes on koguduse magama uinutanud ja nüüd ilma kuulajateta üksinda edasi vahutab. — Analoogiline on arsti hauakiri: «Siin lamab ta kui sangar ja langenud ta ümber», mis subsumeerib kangelast austavale «tapetute keskel lamaja» mõistele arsti, kes peab elu alal hoidma. — Väga sageli koosneb nali ühestainsast väljendist, mis näitab ära ainult selle mõiste, millele antud juhtumit saab subsumeerida, mis aga kõige muu suhtes, mida veel tema all mõeldakse, on väga heterogeenne. Nii näiteks «Romeos ja Julias», kui elavaloomuline, aga parajasti surmavalt haavata saanud Mercutio vastab oma sõpradele, kes lubavad teda homme külastada: «. . . te leiate, et olen surmtõsine ja haudvaikne mees»², millisele mõistele siin subsumeeritakse surnu: inglise keeles aga lisandub veel sõnamäng, et *a grave man* tähendab ühtaegu nii surmtõsist kui surnud meest. — Seda laadi on ka tuntud anekdoot näitleja Unzelmannist: kui Berliini teatris oli rangelt ära keelatud igasugune improviseerimine, pidi Unzelmann ilmuma lavale hobuse seljas, kusjuures hobune poetas eeslavale sõnnikut, mis juba niigi publikut naerma ajas, aga hoopis rohkem, kui Un-

¹ «Kas teie olete ka kuulutusel, härra?» (pr. k.).

² «Romeo ja Julia», III, 1, tlk. G. Meri.

zelmann ütles hobusele: «Mida sina siis teed? Kas sa ei tea, et improviseerimine on meil ära keelatud?» Siin on heterogeense subsumeerimine üldisemale mõistele väga selge, seepärast nali ülimalt tabav ja saavutatud koomiline efekt äärmiselt tugev. — Siia kuulub veel ajalehesõnum 1851. aasta märtsist Halles: «Juudi petistekamp, keda me oleme maininud, toodi taas obligaatsel saatel meie juurde.» Politseieskordi subsumptsioon muusikaterminile on väga õnnestunud valik, ehkki ligineb juba pelgale sõnamängule. — Täiesti siin jutuks olevasse laadi jääb seevastu, kui S a p h i r sulesõjas näitleja Angeli vastu nimetab teda «nii vaimult kui kehalt võrdselt suureks Angeliks», kusjuures näitleja kogu linnas tuntud pisikese kasvu tõttu muutus mõiste «suur» all eriti kujukaks erakordne väiksus; samuti, kui seesama Saphir nimetab uue ooperi aariaid «vanadeks headeks tuttavateks», tuues seega mõiste alla, mida muudel juhtudel peetakse soovituseks, just laiduväärse omaduse; samuti kui öelda daami kohta, kelle soosingu võitmist mõjutavad kingitused, et ta mõistab ühendada *utile*'t *dulci*'ga (kasulikku meeldivaga), mis läbi Horatiuse esteetilises mõttes soovitatud reegli mõiste alla tuuakse moraalselt madal; samuti, kui bordelli kohta öeldakse «vaiksete rõõmude tagasihoidlik eluase». — Peenem seltskond, mis tahab olla täielikult lääge ja on seetõttu pagendanud kõik resoluutsed väljendid ja seega kõik vänged sõnad, püüab skandaalseid või muidu kuidagi pahandavaid asju mahendada sellega, et väljendab neid üldiste mõistete abil; seejuures aga subsumeeritakse skandaalsetele asjadele neile enam-vähem heterogeenne, mis tekitab vastaval määral koomilist efekti. Siia kuulub ülalmainitud *utile dulci*, samuti «tal juhtus ballil ebameeldivusi» — kui ta sai peksta ja visati välja; või «ta on liiga palju head nautinud» — kui ta on juua täis; või ka: «naisel on nõrku hetki» — kui ta teeb mehele sarved; jne. Samuti kuuluvad siia kahemõttelisused, mõisted, mis iseendast ei sisalda midagi sündmatut, aga mille alla viidud konkreetne juhtum juhib sündmatule kujutlusele. Need on seltskonnas väga sagedased. Aga järjekindla ja suurepärase kahemõttelisuse täiuslik eeskuju on S h e n s t o n e 'i võrratu hauakiri *Justice of peace*'ile (rahukohtunikule), mis oma kõrgelennulises lapidaarstiilis paistab kõnelevat õilsatest ja ülevatest asjadest, kusjuures igale tema mõistele tuleb subsumeerida midagi hoopis muud, mis kogu celnenu ootamatu võtmena tuleb välja alles kõige viimases sõnas, ja lugeja avastab valjult naerma puhkedes, et on lugenud vaid väga rõvedat kahemõttelisust. Selle siin äratoomine või koguni tõlkimine on meie ülikombekal ajastul suisa lubamatu: selle leiab Shenstone'i teostekogus *Poetical works* pealkirja all *Inscription*. Kahemõttelisused lähevad mõnikord üle pelgaks sõnamänguks, mille kohta on tekstis tarviline ära öeldud.

Mõnes mõttes heterogeense subsumptsioon talle muidu paslikule mõistele (mis on igasuguse koomika tekke alus) võib toimuda ka ettekavatsematult: näiteks pani üks Põhja-Ameerika vabadest neegritest, kes püüavad kõigis asjus valgeid järele aimata, päris hiljuti oma surnud lapsele hauakirja, mis algab nii: «Armas, vara murdunud liilia». — Kui seevastu midagi reaalselt ja kaemuslikku viiakse vaimuvaese kavatsuslikkusega tema vastandi mõiste alla, siis tekib lame labane ironia. Näiteks kui tugeva vihma ajal öeldakse: «On täna alles kena ilm»; või inetu pruudi kohta: «On see aga endale kaunitari välja otsinud»; — või sulgi kohta: «See aumees» jms. Üksnes lapsed ja harimatud inimesed naeravad selle üle, sest siin on inkongruents mõeldu ja kaemusliku vahel totaalne. Kuid just selles lamedas liialdamises koomilise teokstegemisel tuleb tema põhiiseloome, mainitud inkongruents, väga selgelt esile. See koomilise liik on liialdamise ja selge kavatsuslikkuse tõttu suguluses p a r o o d i a g a . Parodia menetlus seisneb selles, et ta omistab tõsise luuletuse või draama sündmustele ja sõnadele tähtsusetud madalad isikud

või väiklased motiivid ja sündmused. Seega subsumeerib ta kujutatavad lamedad reaalsused teemas antud kõrgetele mõistetele, kuhu nad peavad teatud mõttes sobima, olles nendega muus mõttes väga inkongruentsed, mis läbi tõuseb väga credalt esile vastuolu kaemusliku ja mõeldu vahel. Siin pole puudu tuntud näidetest, esitan seetõttu ainult ühe, Carlo Gozzi «Zobeide'ist», 4. vaatus, 3. stseen, kus kahele tolale, kes on just sama kakenud ja nüüd väsinult ning rahulikult kõrvuti maas lesivad, on pandud sõna-sõnalt suhu Ariosto kuulus stants («Orlando furioso» I, 22): «Oh gran bontà de cavalieri antichi»³ jne. — Seda laadi on ka Saksamaal väga populaarne tõsiste, eriti Schilleri värsside pruukimine triviaalsete sündmuste kohta, milles sisaldub ilmselgelt heterogeense subsumptsioon värsis väljendatud üldisele mõistele. Nii näiteks, kui keegi on tulnud toime mõne iseloomuliku tembuga, leidub peaaegu alati keegi, kes ütleb: «Sellest tunnen ma ära oma Pappenheimi poisid.»⁴ Kuid originaalne ja väga vaimukas oli see, kui keegi pöördus (ma ei tea, kui valjusti) äsjalaulatud noorpaari poole, kelle naispool talle meeldis, Schilleri ballaadi «Käendus» lõpusõnadega:

«Kui seda ei pane te pahaks,
te liitu ma kolmandaks tahaks.»

Koomilise toime on siin tugev ja vältimatu, kuna mõistele, mille all Schiller mõtleb moraalselt õilsat vahekorda, subsumeeritakse otsesõnu ja midagi muutmata keelatud ja kõlvatu vahekord, mida selle all järelikult mõeldakse. — Kõigis siin esitatud nalja näidetes leiame, et mõistele või ülcüldsele abstraktsele mõttele subsumeeritakse vahetult või kitsama mõiste kaudu reaalne, mis rangelt võttes küll kuulub selle alla, kuid on tohutult erinev mõtte tegelikust ja algsest kavatsusest ning suunast. Selle järgi seisneb nali kui vaimuvõime üksnes kerguses leida igale ettetulevale objektile mõiste, mille all teda võib küll mõelda, kuid mis kõigile muudele tema alla jäävatele objektidele on väga heterogeenne.

Koomilise teine laad liigub, nagu mainitud, vastupidises suunas, abstraktselt mõistelt tema kaudu mõeldud reaalsele või kaemuslikule, mis aga ilmutab mingit inkongruentsi kahe silma vahele jäetud mõiste suhtes, mis läbi tekib mõttetus, *in praxi* lihtlugu tobe tegevus. Kuna näidend nõuab tegevust, siis on see koomilise laad olemuslik just komöödiale. Sellele tugineb Voltaire'i märkus: «*J' ai cru remarquer aux spectacles, qu' il ne s' élève presque jamais de ces éclats de rire universels, qu' à l' occasion d' une méprise.*» (*Préface de «L' enfant prodigue»*.)⁵ Selle koomilise laadi näideteks toogem järgmised. Kui keegi oli õelnud, et ta käib meelsasti üksinda jalutamas, sõnas talle üks austerlane: «Te käite meelsasti üksinda jalutamas, nii minagi, võiksite siis üheskoos minna.» Ta lähtub mõistest «lõbu, mida armastavad kaks, võivad nad nautida ka üheskoos», ja subsumeerib sellele juhtumi, mis just välistab koosolemise. Edasi teener, kes määrab oma isanda kohvri kulunud hülgenahka makassariõliga, et sel jälle karvad kasvama hakkaksid; kusjuures ta lähtub mõistest «makassariõli paneb juuksed kasvama»; sõdurid vahitoas, kes lasevad äsjatoodud vahistatut oma kaardimängust osa võtta, aga kuna ta teeb mängus sohki, mis tekitab riidu, viskavad ta välja, juhindudes üldmõistest «halvad kaaslastel visatakse välja», unustades aga, et ta on ühtlasi vahialune, s.t. neil tuleb teda kinni

³ Oo antiikaja rüütlike suur headus. . . (it. k.).

⁴ Schiller, «Wallenstein». Mõeldakse krahv Pappenheimi kūrassiiirügementi.

⁵ «Etendustel olen ma märganud, et üldine naer puhkeb vaid eksimuse korral.» (Essõna «Kadunud pojale».)

pidada. — Kaks talupoissi olid laadinud oma püssi jämedate haavlitega, mida nad tahtsid peente vastu välja vahetada, kuid püssirohtu kaotamata. Siis pani üks toruotsa oma kaabusse, mille võttis jalge vahele, ja ütles teisele: «Vajuta nüüd hästi-hästi tasa päästikule, siis tulevad kõigepealt haavlid.» Ta lähtub mõistest «põhjuse aeglustamine annab tulemuseks toime aeglustumise». — Näideteks on veel enamik Don Quijote tegusid, kes subsumeerib rüüliromaanidest ammutatud mõistetele neile väga heterogeensed reaalsused, mida ta kohtab, näiteks vabastab rõhutute aitamiseks galeerriorjad. Õieti kuuluvad siia ka kõik Münchhauseni lood, ainult et nad pole toimepandud, vaid võimatud teod, mida kuulajaid püütakse panna uskuma kui tegelikult juhtunuid. Nende puhul on tõsiasjale alati antud säärane vorm, et ta pelgalt *in abstracto*, samuti komparatiivselt ja *a priori* mõelduna paistab võimaliku ja vastuvõetavana, aga hiljem, kui laskutakse alla individuaalse juhtumi kaemuseni, seega *a posteriori*, tuleb esile asja võimatus, jah, oletuse absurdus ja äratav naeru kaemusliku silmanähtava inkongruentsi tõttu mõelduga: näiteks kui postisarve kinnikülmunud viisid sooja toas üles sulavad või kui Münchhauseni kärelda pakase käes puu otsas istudes tõstab allakukkunud noa üles oma külmuva uriinijoa abil, jne. Seda laadi on ka lugu kahest lõvist, kes öösel vaheseina maha muruvad ja oma raevus teineteise ära söövad, nii et hommikul leitakse veel vaid kaks saba.

Veel on koomilise juhtumeid, kus mõistet, mille alla kaemuslik viiakse, ei pruugi ei välja öelda ega sellele vihjata, vaid ta jõuab iseendast teadvusse tänu ideede assotsiatsioonile. Naeru, mis haaras G a r r i c k i t keset tragöödiamängimist, kuna keegi saalis istuv lihunik oli higi pühkimise ajaks pannud paruka oma suure, esikäppadega parteribarjäärile toetuva koera pähe, tekitas see, et Garrick lähtus pealtvaataja juurdemõeldud mõistest. Just sellele tugineb, et teatud loomad, nagu ahvid, kangurud, jänessed jms. paistavad meile mõnikord koomilised, kuna midagi inimesesarnast neis ajendab meid subsumeerima neid inimkuju mõistele, millest omakorda lähtudes tajume nende inkongruentsi inimkujuga.

Mõisted, mille silmatorkav inkongruents kaemusega ajab meid naerma, on kas kellegi teise või meie enda mõisted. Esimesel juhul naerame teise üle, teisel juhul tunneme sageli meeldivat, vähemalt lõbupakkuvat üllatust. Lapsed ja toored inimesed naeravad seetõttu pisimate, isegi ebameeldivate juhtude puhul, kui need olid neile ootamatud, seega paljastasid nende eelarvamusliku mõiste ekslikkuse. — Üldiselt on naermine mõnus seisund, mõeldu ja kaemusliku, seega mõeldu ja tegelikkuse inkongruentsi tajumine pakub meile rõõmu ja me andume meelsasti kramplikule vappumisele, mida see tajumus äratav. Selle põhjus on järgnevas. Kaemusliku ja mõeldu järsku tekkiva vastuolu puhul jääb kaemuslikule alati kaheldamatult õigus, sest ta ei lase end eksitada, ei vaja mingit väljastpoolt tulevat tõestust, vaid seisab ise enda eest. Tema konflikt mõelduga tuleneb lõppude lõpuks sellest, et mõeldu oma abstraktsete mõistetega ei küüni kaemusliku otsatu mitmekesisuse ja varjundirohkuseni. See kaemusliku tunnetuse võit mõtlemise üle rõõmustab meid. Sest kaemus on algne, looma loomusest lahutamatu tunnetusviis, milles esineb kõik, mis pakub tahtele vahetut rahuldust; see on oleviku, naudingu ja rõõmu meedium, samuti pole ta seotud mingi pingutusega. Mõtlemise kohta kehtib vastupidine: ta on tunnetuse teine võimalus, mille harrastamine nõuab sageli teatavat, tihti märkimisväärselt pingutust ja mille mõisted astuvad sageli vastu meie vahetute soovide rahuldamisele, olles mineviku, tuleviku ja tõsiduse meediumina meie kartuste, kahetsuse ja kõigi meie murede kandjaks. Näha seda ranget, väsimatut, ülitilikat koolmeisterit Mõistust

nüüd kord küündimatuses paljastatuna peaks meile igatahes lõbu pakkuma. Seetõttu on näoilme naeru puhul väga lähedases suguluses rõõmu näoilmelega.

Mõistuse puudumise, seega üldmõistete puudumise tõttu pole loom võimeline ei rääkima ega naerma. Seepärast on see inimese eesõigus ja iseloomulik tunnus. Kuid muu seas, ka inimese ainsal sõbral kocral on, erinevalt kõigist teistest loomadest, analoogne akt, talle ainuomane ja iseloomulik, nimelt nii väljendusriikas, heatahtlik ja läbinisti aus sabaliputamine. Kuivõrd sümpaatsem tundub see koerale looduse poolt antud tervitus, võrreldes inimeste kummarduste ja viisakusirvetega, mille siira sõpruse ja truuduse kinnituse koer ületab usaldusväärsuses tuhat korda, vähemalt mis puutub tänapäeva.

Naermise ja naljatamise vastand on t õ s i d u s. Tõsidus on seega teadlik-olemine mõiste või mõtte täielikust kattuvusest ja kongruentsist kaemusega või tegelikkusega. Tõsine inimene on veendunud, et ta näeb asju nii, nagu nad on, ja et nad on, nagu ta neid mõtleb. Just seepärast on üleminek sügavalt tõsiduselt naerule eriti kerge ja selleks piisab pisiasjust; kuna tõsiduse poolt eeldatud kattuvus, mida täielikum ta paistis, tühistub seda kergemini tühise, ootamatult ilmneva inkongruentsi tõttu. Seega: mida rohkem on inimene võimeline täieks tõsiduseks, seda rohkem võib ta südamest naerda. Inimesed, kelle naer kõlab alati afekteeritult ja sunnitult, on intellektuaalselt ja moraalselt kerge kaaluga; nagu naeru laad ja teiselt poolt selle ajend inimest üldse väga hästi iseloomustavad. Et sugudevahelised suhted annavad kergeimat, alati käepärast ja ka väetimale vaimule tabatavat naljaainet, nagu tõestab rõveduse sagedus, on nii sellepärast, et nende aluseks on sügavaim tõsidus.

Et teiste naer selle üle, mida me teeme või tõsiselt ütleme, meid nii sügavalt solvab, tuleb sellest, et see naer tunnistab, et meie mõistete ja objektiivse reaalsuse vahel on päratu inkongruents. Sellepärast on ka predikaat «koomiline» solvav. — Tõeline irvitus hüüab allajäänud vastasele võidutsevalt, kui inkongruentsed olid tema arvatud mõisted talle nüüd ilmneva tegelikkuse suhtes. Meie enda kibe naer meile avaneva kohutava tõe korral, mis näitab kindlalt hellitatud ootuste petlikkust, on elav näide inkongruentsi avastamisest nüüd loorist vabaneva tegelikkuse ja mõtete vahel, mis meil olid sõgedalt inimesi või saatust usaldades.

K a v a t s u s l i k u l t koomiline on n a l i: see on püüdlus tekitada diskrepants kellegi teise mõistete ja reaalsuse vahel, nii et ühte neist kahest nihestatakse; samal ajal seisneb nalja vastand t õ s i d u s nende mõlema omavahelises, vähemalt soovitavas täpsuses vastavuses. Kui aga nali peidab end tõsiduse selja taha, siis tekib i r o o n i a: näiteks kui me võtame kellegi teise meile vastandlike arvamusilise näilise tõsidusega ja teeme näo, nagu jagaksime neid temaga, kuni lõpuks ajab tulemus ta nii meie kui ka nende arvamuseliste suhtes segadusse. Nii talitas Sokrates Hippiaase, Protagorase, Gorgiase ja teiste sofistidega, üleüldse sageli oma kaasvestlejatega. — Vastupidine ironiale oleks nalja taha peidetud tõsidus ja see on h u u m o r. Teda võiks nimetada ironia topeltkontrapunktiks. — Seletused, nagu «huumor on lõpliku ja lõpmatu vastastikune läbitungimus» ei väljenda midagi muud kui nende inimeste täielikku mõtlemisvõimetust, kes sääraastest sõnakõlksudest mõnu tunnevad. — Ironia on objektiivne, nimelt sihitud teistele inimestele, huumor aga subjektiivne, nimelt ennekõike olemas ainult inimese enda jaoks. Seepärast leidub ironia meistritöid vanadel autoritel, huumori meistritöid uuemaaegsetel autoritel. Sest lähemal vaatlusel tugineb huumor subjektiivsele, aga tõsisele ja ülevale meeleolule, mis satub tahtmatult konflikti talle väga heterogeense labase välismaailmaga, mida ta ei saa vältida, saamata ka iseendast loobuda. Seetõttu püüab ta yahendada omaenda arusa-

ma ja toda välismaailma nendesamade mõistete kaudu, mis seeläbi omandavad kahekordse, kord ühe-, kord teisekülge inkongruentsi nende all mõeldud reaalsusega, millega sünnib kavatsusliku koomilise, seega nalja mulje, mille taga aga peitub ja millest paistab läbi sügavaim tõsidus. Kui iroonia algab tõsisel ilmel ja lõpeb naerusui, siis huumoriga on vastupidi. Huumori näiteks võib olla juba eespool viidatud Mercutio väljendus. Samaviisi «Hamletis»: P o l o n i u s: «Mu auväärt prints, palun alandlikult luba lahkuda.» — H a m l e t: «Te ei võiks minult midagi saada, mida ma meelsamini käest ära annaksin, peale mu elu, peale mu elu, peale mu elu.» — Siis ütleb Hamlet Opheliale enne näidendi etendamist õukonnas: «Mida võikski inimene muud teha kui olla heas tujus, sest näe, kui rõõmus mu ema välja näeb, kuigi mu isa suri kahe tunni eest.» — O p h e l i a: «Kaks korda kahe kuu eest, prints.» — H a m l e t: «Nii ammu? Ei, siis las vanakurat kannab musti riideid, mina käin sooblinahas.»⁶ — Samuti J e a n P a u l i «Titaanis», kui sügavamõtteliseks muutunud ja iseenda üle pead murdev Schoppe ütleb endale tihtilugu oma käsi vaadates: «Siin istub üks lihast ja verest isand ja mina tema nahas: kes ta aga on?» — Tõelise humoristina esineb Heinrich Heine oma «Romanzeros»: kõigi tema naljade ja tembutamiste taga adume sügavat tõsidust, mis häbeneb looritamatult esile astuda. — Selle põhjal tugineb huumor iselaadi tujule (sks. *Laune*, tulnud tõenäoliselt *Luna*'st) — mõiste, mille kõigi modifikatsioonidega mõeldakse subjektiivse otsustavat ülekaalu objektiivse suhtes välismaailma mõistmisel. Ka koomilise, koguni jantliku stseeni igasugune poeetiline või kunstiline kujutamine, kui selle varjatud tagapõhjuna kumab läbi tõsine mõte, on huumori toode, seega humoristlik. Sii kuulub näiteks üks T i s c h b e i n i koloreeritud joonistus: see kujutab täiesti tühja tuba, mida valgustab vaid kaminas loitev tuli. Kamina ees seisab vestiväel inimene, kelle jalad heidavad varju üle terve toa. Tischbein kommenteerib: «See on keegi, kelle maailmas midagi ei tahtnud õnnestuda ja kes ei jõudnud kuhugi välja; nüüd tunneb ta rõõmu, et suudab veel nii suurt varju heita.» — Kui nüüd selle nalja taha peitunud tõsidust sõnadesse panna, siis on seda kõige parem teha pärsia luuletuse «*Anwari Soheili*» värssidega:

«Kui terve ilm on sulle maha käinud,
 siis ära kurvasta, see polnud miskit;
 kui uue ilma tõusu oled näinud,
 siis ära rõõmusta, see polnud miskit.
 Nii rõõm kui valu ikka mööda läinud,
 nii mine mööda ilmastki, eimiskist.»

Et tänapäeval kasutatakse saksa kirjanduses sõna «humoristlik» läbinisti tähenduses «koomiline» üleüldse, tuleneb armetust ihast anda asjadle suursugusemad nimed kui neile kohane: neist kõrgemale jääva klassi nimed. Nii tahab iga kõrts kanda hotelli nime, iga rahavahetaja pankuri, iga maneež tsirkuse, iga kontserdisaal muusikaakadeemia, iga kaupmehkontor büroo, iga pottsepp savikunstniku nime — sedamööda ka iga tola humoristi nime. Sõna huumor on laenatud inglasele, eristamaks ja tähistamaks kõige enne inglase puhul märgatud, igati omapärast koomilise laadi, mis, nagu ülalpool näidatud, on suguluses koguni ülevaga; mitte aga selleks, et anda nimi igale naljale ja veiderduse-

⁶ «Hamlet» II, 2 ja III, 2, tlk. G. Meri.

le, nagu see nüüd, vastuseisu leidmata, on literaatidel ja õpetlastel Saksamaal üldiselt kombeks, kuna tolle teisendi, tolle vaimusuuna, tolle koomilise ja üleva lapse tõeline mõiste oleks liiga subtiilne ja liiga kõrge nende publikule, kellele meeldimiseks nad püüavad kõike lamestada ja pööblistada. Mis parata, õilsa «nüüdisaja» deviisiks on üldse «kõrged sõnad ja madal mõte»: seepärast nimetatakse tänapäeval humoristikks seda, keda varem kutsuti tolaks.

«MAAILM KUI TAHE JA KUJUTLUS»,

1. kd., § 13.

Kõik need mõistusepruugi kasu ja kahju vaatlused peavad tegema selgeks, et kuigi abstraktne teadmine on kaemusliku kujutluse refleksi ja tugineb sellele, ei ole ta temaga ometi nii kongruentne, et võiks kõikjal astuda tema tasemele; pigem ei ole ta temaga kunagi päris täpselt vastavuses ja seetõttu, nagu me nägime, saavad paljud inimeste toimingud küll teoks ainult mõistuse ja kaalutletud meetodi abil (mõned siiski paremini, kui neid ei kasutata). — Just see kaemusliku ja abstraktse tunnetuse inkongruents, mille tõttu abstraktne tunnetus läheneb kaemuslikule alati vaid nii nagu mosaiigiladumine maalikunstile, on põhjuseks veel ühele väga tähelepanuväärsele nähtusele, mis nagu mõistuskil on eranditult omane inimloomusele, aga mille seni üritatud seletused on kõik ebapiisavad: ma pean silmas n a e r u. Naeru algupära tõttu ei saa me jätta teda siinkohal arutamata, ehkki see peab meie jutujooksu kinni. N a e r sünnib iga kord ei millestki muust kui järsku märgatud inkongruentsist mõiste ja reaalsete objektide vahel, mida mingis suhtes mõiste all mõeldi, ja naer ise on vaid tolle inkongruentsi väljendus. Ta tekib sageli seeläbi, et kahte või enamat reaalselt objekti mõeldakse ü h e mõiste abil ja mõiste identiteet kantakse neile üle, mispeale aga tema täielik erinevus muus osas muudab silmatorkavaks selle, et mõiste sobis neile ainult ühest küljest. Niisama tihti on see vaid üksainus reaalne objekt, mille inkongruents mõistega, millele teda on ühelt poolt õigusega subsumeeritud, saab järsku tajutavaks. Mida õigem on nüüd ühelt poolt säärase reaalsuste subsumeerimine mõistele, ja teiselt poolt, mida suurem ja eredam nende sobimatus temaga, seda tugevam on sellest vastuolust tärkav koomiline efekt. Seega tekib igasugune naer paradoksaalse ja seetõttu ootamatu subsumptsiooni ajal, väljendugu see siis sõnades või tegudes. See on lühidalt koomilise õige seletus.

Ma ei raiska siin aega näitlike anekdootide jutustamisega, et nende varal oma seletust kommenteerida, sest see on nii lihtne ja arusaadav, et ta seda ei vaja, ja selle tõendiks kõlbab ühtviisi hästi igasugune koomiline, mis lugejale meenub. Küll aga leiab meie seletus ühtaegu kinnitust ja kommentaari koomilise kahe laadi poolt, milleks ta hargneb ja mis tulenevad just sellest seletusest. Emba-kumba: kas on tunnetuses tekkinud kaks või rohkem väga erinevat reaalselt objekti, kaemuslikku kujutlust, ja nad on suvaliselt identifitseeritud neid mõlemat hõlmava mõiste ühtsusega: selle koomilise laadi nimi on n a l i (*Witz*). Või vastupidi, mõiste on tunnetuses esmatähtis ja temalt siirdutakse reaalsuse ja reaalsusele mõju avaldamise, toimimise juurde: objekte, mis muidu on täiesti erinevad, aga mida kõiki on selles mõistes mõeldud, vaadeldakse ja käideldakse nüüd ühtviisi, kuni toimija üllatuseks ja imestuseks tuleb esile nende muus osas suur erinevus: selle koomilise laadi nimi on n a r r u s. Sedamööda on igasugune koomiline kas

vaimukas mõte või tobe tegevus, olenevalt sellest, kas objektide diskrepantsilt siirduti mõiste identsusele või vastupidi: esimene toimub alati kavatsuslikult, viimane alati tahtmatult ja väljastpoolt pealesunnitult. Selle lähtepunkti näiline ümberpööramine ja vaimukuse narruseks maskeerimine on kojanarri ja tola kunst: olles hästi teadlik objektide erinevusest, ühendab narr need salajase vaimukusega ühe mõiste alla, millest lähtudes saavutab objektide *a posteriori* leitud erinevustest selle üllatuse, mille oli ise endale valmistanud. — Sellest koomilise lühikesest, aga piisavast teooriast tuleneb, et kojanarri viimast juhtumit kõrvale jättes peab nali end alati ilmutama sõnades, narrus aga enamasti tegudes, ehkki ka sõnades, kui ta väljendab ainult oma kavatsust selle tegeliku teostamise asemel või siis väljendab lihtsalt oma otsuseid ja arvamusi.

Narruse juurde kuulub ka *p e d a n t i s m*, mis sünnib sellest, et ei usaldata omaenda aru ja seetõttu ei taheta jätta tema hooleks üksikjuhtumil vahetult ära tunda, mis õige, seega pannakse arukus täielikult mõistuse eestkoste alla ja tahetakse teda kasutada kõikjal, s.t. alati lähtuda üldistest mõistetest, reeglitest, maksimumidest ja täpselt nende järgi talitada, elus, kunstis, jah, ka õiges eetilises hoiakus. Siit pedantismile omane vormi, maneeeri, väljendi ja sõna külge klammerdumine, mis asendavad tema jaoks asja olemuse. Siis ilmutab end peagi mõiste inkongruents reaalsusega ja nähtub, kuidas mõiste ei lasku iialgi üksikjuhtumini ja kuidas tema üldisus ning jäik kindlaksmääratus ei saa kunagi täpselt sobida tegelikkuse peente varjundite ja mitmekesiste modifikatsioonidega. Seepärast jääb pedant elus oma üldiste maksimumidega peaaegu alati jänni, näitab end rumalana, maitselagedana, kõlbmatuna; kunstis, mille jaoks mõiste on viljatu, toodab ta elutuid, tardunud, maneristlikke nurisünnitisi. Isegi eetilises mõttes ei saa kavatsust õigesti või õilsalt toimida kõikjal teostada abstraktsete maksimumide järgi, kuna paljudel juhtudel teevad asjaolude otsatult peened varjundid vajalikuks vahetult iseloomust lähtuva valiku ja puhtaabstraktsete maksimumide rakendamine annab osalt vale tulemuse, sest nad sobivad vaid poolenisti, osalt pole see teostatav, kuna need maksimumid on toimija individuaalsele loomusele võõrad ja loomus ei lase end kunagi täiesti maha salata, millest tulenevadki inkongruentsid. Me ei saa *K a n t i* täiesti vabastada etteheitest moraalsele pedantismile õhutamise pärast, kui ta seab mõne toiminguga moraalse väärtuse tingimuseks selle, et toiming sünniks puhtmõistuslikest abstraktsetest maksimumidest, ilma igasuguse kalduvuse või hetkelise meeleerutusega; sama etteheide sisaldus ka Schilleri epigrammis «Süümepeinad». — Kui eriti poliitilistes asjades on juttu doktrinääridest, teoreetikutest, õpetlastest jne., siis on peetud silmas *p e d a n t e*, s.t. inimesi, kes tunnevad asju küll *in abstracto*, aga mitte *in concreto*. Abstraktsioon seisneb lähemate määratluste olematuks mõtlemises, kuid praktikas sõltub just neist väga palju.

Et teooria oleks täielik, tuleb veel mainida ühte nalja alaliiki, sõnamängu (*calembourg, pun*), mille juurde võib arvata ka kahemõttelisuse (*l' équivoque*), mille põhikasutus on obskõõne (rõvedus). Nii nagu nali sünnib ühe mõiste alla kaks väga erinevat reaalselt objekti, nii toob sõnamäng kaks erinevat mõistet juhust kasutades ühe sõna alla: tekib taas seesama kontrast, aga palju nõrgemalt ja pinnapealsemalt, kuna ta ei lähtu asjade olemusest, vaid nimetamise juhuslikkusest. Nalja puhul on identsus mõistes, erinevus tegelikkuses; sõnamängu puhul aga on erinevus mõistetes ja identsus tegelikkuses, mille osaks on sõnastus. [- -] Aga sõna vääritimõistmine ehk *quid pro quo* on tahtmatu kalambuur ja tema vahekord kalambuuriga on täiesti samasugune nagu narrusel naljaga; seepärast peab kõva kuulmisega isik nagu narrgi sageli andma naeruaiet ja kehvad komöödiakirjanikud vajavad teda narri asemel, et publikut naerutada.

Ma vaatlesin siin naeru vaid psüühilisest küljest, füüsilise külje osas viitan «Parergas», 2. kd., 6. ptk., p. 96, lk. 134 (esmatrükk) selle kohta õeldule.

Tõlgitud väljaandest: Arthur Schopenhauer's sämtliche Werke in sechs Bänden. Hrsg. von E. Grisebach. Zweiter, mehrfach berichteter Abdruck. Reclam, Leipzig, i. a. — «Die Welt als Wille und Vorstellung», 2. kd., 8. ptk., lk. 106—119; 1. kd., § 13, lk. 101—104.

Tõlkinud MATI SIRKEL

Tõttav tänapäev ei anna enam mahti järelemõtlemiseks selle üle, mis on õieti ajalugu, kuidas ta sünnib ehk, teisisõnu, millal meie tänasest päevast saab ajalugu. Kas see, kui ajakirjanikud ristivad ühe päevasündmuse juba enne selle toimumist ajalooliseks, ikka on ajalooks saamise mõõdupuu, või vajab sündmus äratundmiseks siiski füüsilise aja mõningat distantsi ja sotsiaalse aja selekteerivat kulgu, sellele püüdkemgi siinkohal vastata.

«Messianistlikud» teooriad kinnitavad, et ajaloo lõpp on peatselt käes. Kas see tähendab, et ajaloo lõpuga kaotab oma sisu kõik, mida seni ajaloo mõistega on tähistatud, või tähendab lõpp punktipanemist inimese senisele arenguloole, jääb paraku arusaamatuks. See narr mõttekäik tuletab kohatult meelde, et inimühiskonna ajalugu tunneb mitmeid «viimse kohtupäeva» ootamisi, millest ikka ja jälle on üle saadud.

Võib aga esitada ka hoopis tõsisema küsimuse — kas ajalugu on üldsegi olemas? Või on kõik see, mis kooliõpikutes kirjas ja mida põlvkonniti ümber kirjutatakse, vaid üks lõpmatu faktide hulk, mida ajaloolased oma arusaamade järgi korrastavad, olevikule tähtsuse järgi reastavad ja koolilastele pähetuupimiseks välja pakuvad? Kui nii, siis on inglise ajakirjanik C. P. Scott ajaloo mõtte korrektselt sõnastanud: «Faktid on pühad, arvamus on vaba.» Ja selle mõttekäigu loogilise lõpuleviimiseks saab tõdeda, et ajaloo tõeliselt teaduslik tunnetus pole võimalik ning et ajaloolaste osaks langeb pigem teatud esteetiline mäng või vähemalt vaimutervisele kasulik hügieeniharjutus.

Ent naaskem siiski kooliõpikute juurde. Me leiame sealt ajaloofaktide sundmenüü koos kommenteerivate tekstidega, mis on allutatud kolmikjaotusega periodiseeringule — vanaaeg, keskaeg ja uusaeg. Nii on see praegustele sugupõlvetele alati olnud mäletamatutest aegadest peale. Ometi võttis sakslane Christoph Cellarius selle meile nii omase kolmikjaotuse kasutusele alles XVII sajandil. Ja nõnda on see püsinud, vaatamata suurte mõtlejate Benedetto Croce ja R. G. Collingwoodi kriitikale, et niisugusel jaotusel on üksnes mnemotehniline funktsioon ning et ajalugu ei tunne selliseid ajastupiire, ainult õpikud peavad algama ja lõppema.

Euroopa keskaja ja uusaja rajajooneks on peetud (meie jaoks) tähtsaid sündmusi. Esimalt 1453. aastat, mil türklased vallutasid Konstantinoopoli ja Bütsantsi keisririik lakkas lõplikult olemast. Huvitaval kombel tähistab sama aasta ka Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise Saja-aastase sõja lõppu. Ajastupiiriks on prantsuse kultuuriruumis arvatud ka 1494. aastat, mil Prantsuse kuningas tungis Itaaliale kallale ja vallandas üle poole sajandi kestnud Itaalia sõjad (1494—1559). Seevastu saksa keeleruumis arvatakse enamasti, et Martin Lutheri teeside lõõmine Wittenbergi lossikiriku uksele ja usupuhastuse algus 1517. aastal tõi kaasa uue ajastu. Üldnimetatud aastaarvudest palju sagedamini leiame ajalooramatuis konstateeringut, et uue ajastu tõi 1492. aasta, mil Kolumbus avastas Ameerika. Tänavu, mil sellest sündmusest on möödas 500 aastat, on meil õigus küsida, kas see ikka oli nii või on tegemist ajaloolaste vaikiva kokkuleppega, mille kooliõpetajad on tõrkumata omaks võtnud.

Toosama 1492. aasta algas Hispaania kuningakojale õnneliku tähe all. 2. jaanuaril hõivasid Kastiliia väed Granada, mis oli mauride viimane tugipunkt Pürenee poolsaarel. Paar päeva hiljem saabusid pidulikult linna kuningas Fernando ja kuninganna Isabel. *Reconquista* ehk katoliku Hispaania maade tagasivallutamine musulmanidelt oli lõppenud. Kuningapaari Granadasse saatnud pidulikus protsessioonis osales ka Kolumbus, kes mõni päev varem oli teada saanud, et tema kava sõita Indiatesse lääne poolt oli lõplikult tagasi lükatud. Kuus ja pool aastat üritamist ja ootamist oli tühja jooksnud. Aga nagu imekombel tuli pööre. Prantsusmaale teel olev Kolumbus kutsuti õukonna juurde tagasi, 17. aprillil kinnitasid kuningas Fernando ja kuninganna Isabel Kolumbusega sõlmitava lepingu projekti ning 12. mail sõitis tulevane Ameerika-avastaja Palose sadamasse ekspeditsiooni ette valmistama. Tollase Hispaania sündmuste skaalas oli Granada langemisel hoopis suurem tähtsus kui 17. aprilli otsusel. Või oli pöördeline tähendus hoopis 31. märtsil, mil kuningakoda kuulutas avalikult, et juuli lõpuks on otsustatud mõlemast kuningriigist, nii Aragónist kui ka Kastiliast, pagendada kõik juudid kui kristlastele kahjulikud inimesed? Algas juutide ennenägematu epopöa. Ühe juudi ajaloolase andmeil lahkus Hispaaniast 165 000, lasi end ristida 50 000 ja hukkus 20 000 juuti. Hispaania inkvisitsioon jätkas juudiküsimuse lahendamist ristiisku pöördunud juutide tagakiusamisega.

Kolumbuse kolme laeva lahkumine Palose sadamast 3. augustil Hispaanias vaevalt üleriiklikku vastukaja leidis. Niisamuti kui maabumine 12. oktoobril San Salvadori saarel, millest teame üksnes Kolumbuse logiraamatu põhjal ja mida nüüd peetakse Ameerika (taas)avastamise päevaks. Sellest, mis reisil juhtus, kuulis Öhtumaa alles pärast 15. märtsi 1493, mil kaks karavelli randusid Palose sadamas. Kolumbus tõttas nelja indiaanlasega (kui asitõenditega) Barcelonasse ning kuningapaar võttis ta suurte auavaldustega vastu ja lubas tal valitsejate juuresolekul istudes — mis oli erakordne — jutustada oma reisist. Ei teadnud siis ei meresõitja ise ega kuningapaar, milline maa oli leitud, kas Cathay ehk Hiina või Cipango ehk Jaapan. Ajaloo iroonia on õieti kahekordne, sest ehkki avastatud saarel elanud pärismaalased, kellele Kolumbus kinkis paar kirjut mütsi ja mõned klaashelmed, ristiti ekslikult indialasteks ehk indiaanlasteks, ei kannu avastatud mannergi mitte Kolumbuse, vaid Amerigo Vespucci nime. Ja alles järgmisel, XVI sajandil hakkas Euroopa õpetatud peades kinnistuma teadmine, et leitud oli senitundmatu maailmajagu — Ameerika. Sellele arusaamale jõudmisele aitasid omajagu kaasa teised suured avastused. Aastal 1498 oli portugallane Vasco da Gama jõudnud meritsi tegeliku India rannikule ja aastail 1519—1522 purjetas Hispaania teenistuses oleva portugallase Fernão de Magalhãesi ekspeditsioon esmakordselt ümber maailma.

Kui Kolumbus oleks 1492. aastal Hispaaniast jäädavalt lahkunud, oleks Ameerika avastamise au vahest langenud Euroopa kõige rahvarikkama kuningriigi valitsejale, Prantsuse kuningale Charles VIII-le. Prantsuse kuningad, kõigi rüütlivooruste parimad kehastajad, olid pärast inglasega peetud Saja-aastast sõda (1337—1453) väsimatult ühendanud oma riigis maid ühe krooni alla. Takistuseks Prantsusmaa territoriaalsele, majanduslikule ja kultuurilisele ühendamisele oli keskaegselt stiilne Burgundia riik, mis lagunes pärast Nancy lahingut 1477. 1491. aastal nais Charles VIII Bretagne'i hertsoginna Anne'i ja Bretagne sai Prantsuse kuninga omaks. Lõpliku rahulepingu sõlmimine inglasega 1492 oli pelk formaalsus. Maa oli valmis ekspansiooniks. Kuningas janunes rüütlikuulsust, aadel igatses vallutusi ja relvade proovimist ning pretensioonid seati Napoli kuningriigile, ja kes teab, võib-olla koguni Jeruusalemmale. Kõik see tuligi, aga alles 1494, kui Charles VII tungis tolle aja kohta tohutu suure väega ja kahuritega üle Alpide kallale Itaaliale. See oli aasta, mil prantsuse humanist Guillaume Budé kirjutas oma töid kreeka keeles, humanist Jacques Lefèvre d'Étaples süüvis Aristotelese kom-

menteerimisse ning arvatavasti sündis François Rabelais, tulevane kuulus kirjanik ning «Gargantua ja Pantagrueli» autor.

Vastandina Prantsusmaale oli Inglismaa Ameerika avastamise ajaks hoopis rahumeelsem. Põhjusti tuleb näha vahetult pärast rasket heitlust prantslastega puhkenud kodusõjas ehk nn. Rooside sõjas (1455—1485), mille käigus suur hulk aadlimehi tapeti lihtsalt maha. Mille muuga seletada asjaolu, et Inglise kõrgeaadli hulgas oli meeste keskmine eluiga tollal 24 aastat ja et 46% meestest suri vägivaldset surma. Sellele puhastustulele tegi lõpu Bosworthi lahing 1485, kus hukkus kurikuulus Richard III ja troonile tõusis Henry VII, kellega sai alguse Tudorite dünastia. Sihikindla ja absolutistliku joonega valitsejana surus Henry maha parunite mässukatsed, tegi isehakanud troonipretendentidest Simnelist kokapoisi kuninga köögis, kogus kuningakassasse raha laevastiku ehitamiseks ning laveeris välispoliitikas osavalt Prantsusmaa ja Hispaania vahel, hoidudes targu sekkumast sõjalistesse konfliktidesse mandril. 1496. aastal pöördus kuninga poole Genua meremees Giovanni Caboto ehk inglispäraselt John Cabot, et saada toetust oma kavale reisiks üle Atlandi Hiinasse, millist ideed oli Henry VII-le aastaid varem pakkunud ka Kolumbus. Oma esimesel reisil 1497. aastal aga jõudis John Cabot üksnes Newfoundlandile. Henry VIII oli Kolumbuse naastes Ameerikast vaid aastane ning Thomas Morus õppis alles Oxfordi ülikoolis.

Saksamaal, täpsemini Saksa-Rooma riigis, valitses tollal juba üle poole sajandi Habsburgide soost keiser Friedrich III (valitses 1440—1493), kes oli kiivalt kuid kannatlikult kaitsnud Habsburgide pärusvaldusi Austrias ja võidelnud nende eest Ungari kuninga Matthias Corvinusega (valitses 1458—1490). Alles pärast Corvinuse surma viis Maximilian oma keisrist isa tagasi Viini. Jah, toosama Maximilian, kes juba aastast 1488 kandis Rooma kuninga tiitlit ja pärast Burgundia viimase hertsogi Charles Südi surma 1477 oli abiellunud viimase tütre Marie'ga, millega laiendas Habsburgide võimu Madalmaade üle. Niisama tulutoov oli Habsburgidele ka Maximiliani teine abielu Milaano hertsogi õe Bianca Maria Sforzaga, millisest ühendusest sündinud Philipp nais 1496 omakorda Hispaania printsessi Juana, ja see abielu andis Euroopale Hispaania kuninga Carlos I ja keiser Karl V ühes isikus. Too aeg ennustas Habsburgide hiigelvõimu saabumist, milleks kaval ja arvestav ning 1493. aastast keiser Maximilian I tegi targu ettevalmistusi. Ta oli keskaja lõpu viimane rüütel, nagu ajaloolased teda kutsuvad.

Teiselt poolt vaadatuna polnud Saksamaagi enam nii väga keskagegne. Itaalias käinud ja õppinud sakslased olid kaasa toonud renessansi- ja humanismituuli. Konrad Celtis, kelle keiser Friedrich III oli 1487 Nürnbergis krooninud *poeta laureatus*'eks, jätkas tollal oma rahutut rännuelu Euroopa ülikoolides ja kogus vanu käsikirju. Humanisti Johannes Reuchlini tõstis vana keiser oma viimasel valitsusaastal aadliseisusse, ehkki too oli rohkem süüvinud Kabala uurimisse ja koostas juba oma sellealast traktaati «De verbo mirifico» (1494). Ka Erasmus Rotterdamist polnud veel lõpetanud oma õpiaastaid, ehkki ta pühitseti preestriks juba 1492. Samasse põlvkonda võib arvata ka Nürnbergis sündinud Albrecht Düreri, kes tollal reisis niisamuti ringi ja kelle paremad loomeaastad olid veel ees. Oma kodulinna Nürnbergi külastas aga reisilustlik geograaf, matemaatik ja meresõitja Martin Behaim ning valmistas 1492 Nürnbergis esimese gloobuse. Martin Lutherist polnud Saksamaal kuulnud veel keegi, usutavalt õppis ta tollal Mansfeldi triviaalkoolis. Saksamaal oli suhteliselt rahulik ja vaevalt oskas keegi ennustada paari aastakümne pärast saabuvat tormi ja tungi aega.

Kuigi *Cinquecento* aja itaallased, kes olid üle elanud võõrvõimu kindlustumise oma kodumaal, vaatasid XV sajandi teisele poolele tagasi kui kuldsale ajastule, oli 1490. aastate alguse Itaalia poliitilises kliimas ohu märke. Lorenzo Medici, kes oli Firenze egiidi all loonud Itaalia riikide vahel omapärase tasakaalüsteemi, suri 1492. Too tasakaal

polnud juba siis enam kindel ja isegi Firenze kääris — Savonarola jutlustas fanaatiliselt oma kiriklikke ja sotsiaalseid reformikavasid, ründas luksust ja moraalilangust ning kutsus üles askeetlikule eluviisile. Saatusliku kokkulangemisenä valiti just 1492 Rooma paavstiks Alexander VI Borgia, kelle pontifikaadi ajal saavutas kiriku ilmlükstumine ja korrupsioon seninägematu ulatuse. Paavstil oli ühe armukesega, Vanozza Cataneiga, neli last, kellest üks oli legendaarselt kurikuulsaks peetav julmur Cesare Borgia, mees, kes andis Machiavellile ainet traktaadi «Vürstist» kirjutamiseks. Itaaliat haaranud sügav sisekriis ahvatles asjasse sekkuma prantslasi, ning kahe aasta pärast see saigi tõeks. Renessansi suurmeister Leonardo da Vinci oli Milaano hertsogi teenistuses ja nooruke Michelangelo prohvetliku Savonarola kaasaegne Firenze.

Põhjamaad kuulusid 1397. aastast alates Taani kuningate võimu alla ühendatud Kalmari uniooni. XV sajandi teisel poolel sai Põhjala poliitilise arengu põhiküsimuseks üha teravnev võitlus unioonimonarhide ja Rootsis tegelikult võimul olevate Sturede vahel, kes kandsid riigi eestseisja tiitlit. Rootslasi tüvustas 1471. aastal Stockholmil all Brunkobergi mäel Sten Sture Vanema juhtimisel Taani kuninga väe üle saavutatud võit. Rootslaste võidu jäädvustas 1489 Hansa-ruumi mainekaim kunstnik ja Stockholmis Rootsi riigi müntmeistri ametit pidav Bernt Notke oma hiilgava skulptuurteosega, praegu Stockholmil Storkyrkas asuva «Püha Jüriga», mille tellis Sten Sture. Aastail 1484—1495 püüdsid nii Taani kuningas Hans kui ka Sten Sture oma seisundit sise- ja välispoliitiliselt kindlustada. Hansul õnnestus 1490 sõlmida seljataguse kindlustamiseks sõprusleping Inglismaaga. Rootsi lootused olid suhete paranemisel Habsburgidega, sest aastast 1490 oli kujunemisejärgus Poola, Böömi ja Ungari valdusi ühendav Jagelloonide suurriik, mis põhjustas Maximilian Habsburgi poliitilise lähenemise Moskva suurvürstile Ivan III-le. Rootsi ja Moskva võimalikele sõbralikele suhetele said takistuseks Poola-Leedu uniooni ajutine lagunemine pärast Poola kuninga Kazimierz IV ootamatut surma ja Moskva kalalaltung Leedule. Sellises olukorras sattus vahetult ohtu Rootsi-Soome idapiir, sest Moskva-Vene oli Novgorodi allutamiseega tulnud rootslastele rajanaabriks. Tagatipuks sündis Põhja- ja Ida-Euroopas sootuks uus idee. 1493 sõlmis Taani Hans liidulepingu Ivan III-ga, mis oli selgelt rootsivastane, aga andis võimaluse ka Saksa hansakaupmeeste väljatõrjumiseks Novgorodist. Niisiis oli Põhjamaade elus 1490. aastate algul terve rida märke uuest poliitilisest konstellatsioonist, ent tegelik muutus tuli alles paari aastakümne pärast, kui Kalmari unioon lagunes Rootsi iseseisvumisega.

Ida-Euroopa ajaloo määravaks teguriks on läbi aegade olnud Venemaa. Kolumbuseaastal Venemaad meile tuntud piirides ja tähenduses veel polnud. Aga Moskva suurvürstiks oli 1462 tõusnud Ivan III, kelle võimuperioodi on Günther Stökl nimetanud lõikusajaks. Algas Vene maade ja vürstiriikide koondamine Moskva suurvürstide võimu alla. 1478 likvideeris Ivan III Novgorodi iseseisvuse viimased riismed, vastalised bojaarid küüditati ja kaupmehed vahetati välja Moskva omadega. 1485 oli liidendatud Tveri suurvürstiriik ning ka Pihkva «kaupmeeste vabariik» oli tasalülitatud, ehkki formaalselt püsis too veel 1510. aastani. Kuldhordi lagunemine tõi kaasa nn. tatari ikke heitmise Vene maadelt. Poola-Leedu uniooni lagunemine avas suurepärase võimaluse suruda põlvili Moskva ahistajat Leedut. Leedu pidi loovutama mitmeid alasid, ja kui lõpuks 1495 sõlmiti abielu Leedu suurvürsti Aleksandri ja Ivan III tütre Jelena vahel, siis teenis see vähem rahu kui Vene agressiivsete plaanide laiendamise huve.

Pinged Vene piiril aga üha kasvasid. Vene leetopissis kirjutatakse, et 1492. aastal lasi suurvürst Ivan III ehitada Saksa piirile vastu Rugodivi (Narvat), Narova jõe äärde Neit-simäele neljakandilise kivikindluse ja andis talle nimeks Ivangorod. Narva ordufoogt kirjutas raportis Liivimaa ordumeistrile, et kindlus valminud suvel seitsme nädalaga, mille järel ehitajad lahkunud ja kindlus jäänud tühjaks. Nii sündis Narva peegelpildina

Narva jõe teisele kaldale Ivangorod, mitte pelgalt Vene piirikindlus, vaid Moskva võimuambitsioonide tähtis eelpost Liivimaa idarajal. Veel enamgi, Ivangorod kujutas endast põhimõttelist alternatiivi Novgorodile, kus asus veel Saksa hansakaupmeeste kontor. Moskva järgmine hoop tabaski hanseaatide Peetrikoda Novgorodis, mis 1494 Ivan III korraldusel suleti, kaupmehed heideti vangitorni ja nende kaubad arestiti. Sellest süttis siiski ainult pikk diplomaatiline sõnasõda, võib-olla ka seetõttu, et Vene väed proovisid jõudu Karjalas ja rootslaste Viiburi vastu, paraku ebaõnnestunult, sest Viiburi kaitsetorni plahvatus 1496, nn. Viiburi pauk, võttis Vene piiramisvägedelt isu rünnakuid jätkata. Vaevalt aimasid Viiburi kaitsmist juhtinud sõjapealik Knud Posse või ka Narva ordufoogt, et nende vastas olid Kolmanda Rooma riigi väed, kes ei teadnud seda veel isegi. Moskva metropoliit oli nimelt kuulutanud Ivan III uueks Constantinuseks ja Moskva uueks Constantinuse linnaks ehk Konstantinoopoliks. Relvade edu tuli kinnitada võimuteooriaga. Moskva kuulutati Teise Rooma ehk Bütsantsi võimupärijaks ja väär- is seega täiel määral Kolmanda Rooma nime.

Sellal kui Kolumbuse karavellid purjetasid Palose sadamast merele, valitses Liivimaal keskaegne rahu. Ivan III oli 1480. aastate algul üritanud ka Liivimaal sõjaõnne katsuda, aga nn. esimese Vene-Liivi sõja ahervaremed olid ka Viljandimaal vahest juba üles chitatud. Liivimaa ordumeister Johann Freitag vom Loringhofe pidas sõda Riia linnaga ja jaanuarist 1492 tehti taas rahu, nõnda et Riia osavad raepoliitikud vandusid truudust nii ordumeistrile kui ka Riia tallinlasest peapiiskopile Michael Hildebrandile. Ordumeister oli ettevaatlik mees ega allunud Narva foogti õhutusele vastrajatud Ivangorod vallutada. Mõni aasta hiljem põletasid Ivangorodi nagunii maha rootslased, aga see ei muutnud põhimõtteliselt ajaloo käiku. Liivimaalased tegid 1493 targu Novgorodi ja Pihkvaga kümneks aastaks rahu, mis rahu küll ei toonud, vaid lükkas uue sõja puhkemise vaid aastateks edasi.

1494. aasta oktoobri algul mõisteti Tallinnas Lüübecki õiguse põhjal surma venelane Vassili, kes oli langenud sodoomiasse, ja põletati elusalt. Juba paar aastat varem oli Tallinnas üks venelane hukatud valeraha levitamise eest. Vaevalt oskasid tol 1494. aasta sügisel Novgorodi poole teelolevad Liivimaa saadikud, Tallinna rachärra Gotschalk Remlinkrade ja Tartu rachärra Thomas Schrove, aimata, et Tallinna rae kohtuotsuseid kvalifitseerisid venelased nii Liivimaale kui ka Hansa Liidule surmapatuks ja Tallinna saadik pidi sellepärast veetma Novgorodis aastaid vangikongis. Ent kõik see oli vaid sobilik ettekääne, sest Novgorodi hansakontori saatus oli nagunii otsustatud. Tollesama saatusliku aasta suvel oli Liivimaa ordumeistriks valitud Wolter von Plettenberg, kelle võimuaja poliitilistes päevamures oli võitlus Vene-hädaohu vastu esikohal.

Liivimaa lõpliku katastroofini oli jäänud pool sajandit.

Olles nüüd linnulennul tõtanud läbi Euroopa ajaloo, võime tagasi tulla algul esitatud küsimuse juurde. Kas 1492. aasta on põhjendatud piir kahe ajastu — keskaja ja uusaja vahel? Enne veel on tarvilik selgitada, mida tähistavad need üldisest ajaloo faktide merest eraldatud daatumid, sündmused, nimed. Kogu esitatud ajaloo kanvaat kirendab valitsejatest, sekka lahinguid ja sõdu. Ajaloolaste tsunfti liige vastab hõlpsasti — see kõik on ju üksnes poliitilise ajaloo jäämäe veepealne osa. Valitsejate ja pöördeliste poliitiliste sündmuste raamistik on meie kaasaegsele ratsionaalsele mõtlemisele, põhjuste ja tagajärgede keti uudishimulikule väljakaevamisele igati sobilik. Siit edasi arutledes jõuame tulemusele, et mõistagi ei teadnud Kolumbus tollal, mida ta tegelikult avastas, aga meie see-cest poole aastatuhande pikkuses tagasivaates teame ja hindame, et sellel avastusel oli maailmaajalooline tähendus, sest see oli moodsa Ameerika ajaloo algus. Teame ka, et Habsburgide ja Valois'de poliitika kujundas järgneval aastasajal Euroopa palet ning et

Moskva-Vene esiletõus vajutas oma sügava jälje sajanditeks ning mitte ainult meie kodumaa, vaid kogu Ida-Euroopa ajaloole.

Kuid isegi sel juhul, kui me täheldame uute poliitiliste struktuuride esimeste kontuuride tekkimist Ameerika avastamise aegu, siis ometi ei kujuta aasta 1492 endast mingil moel selget tsesuuri kahe ajaloolise ajastu vahel. Me tajume vaid põhimõttelisi nihkeid, mis Euroopa ühiskonnas toimuma hakkasid.

Õhtumaa universaalset, katoliiklikku vaimulaadi olid õnestanud renessanss ja humanism. Veerand sajandit pärast Kolumbuse esimest Ameerika-reisi puhkes Euroopas reformatsioon, mis lõhestas kristliku läänekiriku, aga tähendas ka uuenemist kristliku kiriku sees. Vana kiriku lõhkumisega tegelesid uued mehed, kellele igavesest ajast igavesti kindlaks määratud vaimne taevaletus jäi kitsaks ja polnud enam püha. Üksikindiviidi mäss näitas umbisikulise, kogukondliku mõtteviisi kriisi ja isiksuse läbimurret laia ning avardunud maailma.

Suured maadeavastused väljendasid sedasama vaimset murrangut õhtumaises ühiskonnas. Ühelt poolt kullajanu ja vürtsidejaht, teisalt renessanslik uudis- ja seiklushimu ning reisilust. Nood ideaalsed motiivid ununevad, kui mõtleme, et nii Kolumbuse kui ka Vasco da Gama reisid tähistavad Euroopa ülemere-ekspansiooni ja koloniaalajastu algust, maailmasüsteemi algust ajaloos.

Euroopa uuenemise põhjusi on teisigi. Kui teame, et XIV sajandil «mustast surmast» põhjustatud koletu tagasilöökk Euroopa maade rahvaarvule ületati alles XV sajandi keskpaigas ja võib-olla alles sajandi lõpul, siis on võimalik paremini tõlgendada näiteks Prantsusmaa, Saksamaa või Inglismaa poliitilisi arenguid. Rahvastiku kiire juurdekasv Madalmaade linnades XV sajandi lõpukümnendel tekitas tõsiseid probleeme linnade äratoitmisega, mõjutades sellega viljakaubandust, mis kohe peegeldus kasvavas nõudmises Ida-Euroopa, sealhulgas Liivimaa vilja järele. Selle tõendiks on sagedased kallinemislained (näiteks 1481/1482, 1492/1493) ja sagenevad näljahädad Euroopas. Lugeses kliima-uuringuid, leiame veenvaid tõestusi Euroopa kliima jahenemisest ehk nn. väikesest jääajast, mis mitte ainult ei hävitanud viikingite ajast pärit asustuse Gröönimaal, vaid varjutas kindlasti Euroopagi loodust ja inimesi ajavahemikul 1300—1600 ning võib-olla kauemgi. Nood põgusad väljavõtted moodsast Euroopa sotsiaal- ja majandusajaloo kirjavarast on küllaltki õpetlikud, et hajutada seniseid arusaamu, nagu oleks ajaloos tegemist ainult ühe ja kindla ajastute skeemiga.

Teise maailmasõja järel Lääne ajalookirjutuses moodiläinud ideed, mis tänaseks on meie kodumaises ajalooõpetuses ning -uurimises veel vähe juurdunud, purustasid ühelt poolt kogu vana, konventsionaalse historiograafilise traditsiooni, teisalt aga avasid alternatiivsete ajalugude kirjutamise seni lõputuna näiva perspektiivi. Prantsuse ajaloolased, nn. Annaalide koolkonna esindajad, lummasid 1960. aastatest alates kolleege mujal maailmas oma töödega. Moesõnaks sai 'mentaliteet', raskesti defineeritav, kirjeldatav ja uuritav nähtus. Hiljuti surnud Fernand Braudel käsitles oma töödes sageli Euroopa või ka maailma ajalugu ajavahemikul XIV sajandist XVIII sajandini, ja see polnud juhuslik valik. Annalistide arvates valitses neil sajanditel teatud kindel mentaliteet, mis *ancien regime*'i lagunedes hakkas kiiresti muutuma. Prantslastele võib ette heita subjektiivsust ja prantsusekeskset ajalooideoloogiat, aga nende algatatud revolutsioon on vilja kandnud. Teaduslik ajalookäsitlus pole enam ammuilma puine kateedriõpetus ega tsunftisisene salatarkus. Ajalookirjutusest ületulvanud loominguline puhang on tagasi toonud keskse huvi lihtsa inimese vastu. Mitte et kuulsusi ajaloost välja rookida, vaid et hoomata ajalugude lõpmatut paljusust, sõltuvalt sellest, kui palju küsimusi me möödanikule oskame esitada.

Nende mõtiskluste põhjal ei tohi ometi teha ennatlikku valikut ja kustutada mälust Kolumbuse avastusreisi Ameerikasse aastal 1492, olgu siis põhjusel, et too ei kõlba ajastute dateerimiseks, või koguni sellepärast, et suurte maadeavastustega alguse saanud veerine koloniaalvallutus on Euroopa ajaloo häbiväärsemaid peatükke. Ajalugu muuta ei saa, seda saab üksnes seletada, aga veel enam lõpmatu uudishimu ja naudinguga avastada. Isegi teades, et me ajaloost kunagi õppinud pole ja võib-olla õppida ei tahagi.

Kes rajas Balti liidu ja miks?

1991

Eesti Vabariigi (1918—1940) välispoliitikast huvitunud ei pääse kuidagi mööda selle perioodi tähtsaimast lepingust — Balti riikide sõpruse ja koostöö lepingust, mis sõlmiti Genfis 12. septembril 1934. Tõenäoliselt pole vaja pikalt tõestada, miks see nii on. «Balti riikide tiheda koostöö tarvidus on meie välispoliitika nurgakiviks,» kinnitati 1934. a. ilmunud Eesti valitsusasutuste ja täpsemalt välisministeeriumi tegevuse ülevaates.

Kas see nurgakivi aga oli piisavalt tugev, et sellele võis toetuda Eesti välis- ja kaitsepoliitika ja seega riigi julgeolek? Kas Balti riigid olid küllalt tugevad kaitsmaks end nii N. Liidust kui ka Saksamaalt tuleva ohu vastu?

Kui neile küsimustele anda eitav vastus, siis on võimalik suhtuda 1939.—1940. a. juhtunusse fatalistlikult ja vaadelda Balti riike kui mängukanne suurriikide käes. Kui riike, kes asusid kahe ilma (riigi) piiril ja tahes või tahtmata pidid tegema valiku — olgu õige või väär.

Põnevam on jaatav vastus. Kui eeldada, et Balti riigid oleksid suutnud end kaitsta, siis on võimalikud suurepärased spekulatsioonid. Näiteks niisugune, mis saanuks Eestist siis, kui K. Päts oleks märtsis 1934 surnud podagrasse või J. Laidoner langenud juhuslikust kuulist Vabadussõja lõpul. Siis oleksid ehk K. Selter ja F. Akel 1930. aastate teisel poolel kõrvaldatud Eesti välispoliitika juhtimisest. Peamiselt neid mehi — aga mitte ainult — on süüdistatud Eesti «üleminekus Saksa imperialismi teenistusse».¹ Ja ka selles, et oma «Saksa-orientatsiooni» tõttu nurjasid nad hiljem Balti riikide koostöö võimalused ja peamiselt Eesti pärast ebaõnnestusidki katsed luua sõjalist liitu Balti riikide vahel.²

Käesoleva artikli eesmärk pole tegelda spekulatsioonidega või üritada Eesti välispoliitika juhte puhtaks pesta, kui neil on mingi süü. Tahame vaid juhtida tähelepanu tõsiasjale, et Balti liidu loomisloole võib esitada erinevaid ja isegi vastakaid seletusi.

Kas on võimalik praegu üheselt vastata, millist informatsiooni Eesti välispoliitika juhid said ja mida nad võisid sellest järeldada? Kõike ei jõutud kindlasti suurriikide pealinnades või saadikutelt üle küsida, sageli tuli otsuseid teha kiiresti ning tuginedes osalistele või puudulikele andmetele. Kust üldse algab ja mida tähendab «orientatsioon» Saksamaale või Inglismaale? Kui «orientatsioon» tähendab püüt tihedaks koostööks kuni ühise valitsuse moodustamiseni või ühise riigipea valimiseni, siis Eesti puhul tuleb kõne alla vaid Skandinaavia, Soome või Balti orientatsioon.

Kahtlemata peame tunnistama ka Eesti iseseisva poliitika olemasolu, nii vilets, nagu ta oligi. Kõigil Eesti välisministeeriumi ametnikel olid välispassid ja nad võisid vabalt maalt lahkuda. Neil polnud tarvidust end tööga koormata, et Eestit iga hinna eest Saksamaa sõiduvette viia, nagu on püütud tõestada. Hoolimata Hitleri ja Stalini survest töötas tõenäoliselt siiski enamik välisministeeriumi ja kindralstaabi ametnikke Eesti Vabariigi püsimise nimel.

¹ P. Vihalem, Eesti kodanluse üleminek Saksa fašismi teenistusse. Tallinn, 1971.

² E. Anderson, The Baltic Entente: Phantom or Reality? The Baltic States in Peace and War 1917—1945. London, 1978, lk. 126—135; E. Anderson, The Baltic Entente 1914—1940 — Its Strength and Weakness. The Baltic in International Relations between the Wars. Stockholm, 1988, lk. 79—99; M. Ilmjärv, Balti liidu loomine, tegevus ja pankrot. «Looming» 1992, nr. 9, lk. 1249—1260.

Igal juhul tuleks hoiduda ühesest ja lõplikust hinnangust Eesti poliitikute käitumisele ja nende poolt tehtule. Eriti kui meie infoallikad pole oluliselt paremad neist, millele tuginesid oma otsuste langetamisel Eesti välispoliitika juhid.

Pakuksin siinjuures mõned võimalused, kuidas interpreteerida 12. septembril 1934 sõlmitud Balti riikide liitu. Miks oli teda just sellisena ning sel ajal vaja?

KAS OLI TEGU VANA UNISTUSE REALISEERUMISEGA?

Lihtsama lahendusvariandina võiks arvata, et tegemist oli juba 17 aastat tagasi Eesti maapäeval väljaõeldud unistuse (mis oli sündinud veelgi varem) realiseerumisega, kuigi esialgu hoopis väiksemas ulatuses. Jaan Tõnisson kõnles septembris 1917 Balti-Skandinaavia liidust ja septembris 1934 loodud Balti liit oli avatud kolmandatele riikidele. Lepingu laiendamine Skandinaavia suunas aga jäigi unistuseks. Mõnes Balti ajaloo ülevaates on siiski väidetud, et 1934 realiseeriti lõpuks idee Balti liidust või et Leedu ühines varasema Eesti—Läti liidulepinguga 1923. aastast. Kumbki väide pole õige, kuigi viimast võimalust 1934 tõepoolest arutati. Tõele vastab fakt, et Leedu lähenes 1934. a. kevadel kiiresti Eestile ja Lätile. Ja tõenäoliselt oli selle põhjuseks tema kahe kardetava naabri — Poola ja Saksamaa — suhete paranemine ning eriti nende omavahelise mittekallaletungilepingu allkirjutamine 26. jaanuaril 1934. Kaunas otsis liitlasi põhja poolt, sest teda ähvardas poliitiline isolatsioon.

Selle versiooni järgi oli 12. septembri leping tehing, mis sõlmiti ühelt poolt Eesti—Läti ja teisalt Leedu vahel hetkeseisu arvestades ja eesmärgiga tekkinud pingeid Baltikumis leevendada. Eesti võttis endale võimalikult vähe kohustusi ja lepingu edasine saatus jäi sõltuma Saksa—Poola—Leedu suhete arengust. Selle versiooni järgi toimus otsustav läbimurre just Leedus ja see avaldus tema 25. aprilli 1934 memorandumis, millega Eestile—Lätile tehti ettepanek tihedamaks koostööks. Eesti hilisem käitumine on seega seletatav kaugenemisega neist üldise solidaarsuse, koostöö ja ühise ohu tajumise meeolelustest, mis 1934. a. Baltikumis valitsesid.

Kuid Eesti välisministeeriumi jõudis 1934. a. alguses ka vihjeid, et ametlik Leedu polegi Poola—Saksamaa lähenemisest ning nende omavahelisest mittekallaletungi pakist eriti häiritud. Nii teatas Eesti saadik Kaunases Johan Leppik 3. veebruaril 1934, et Leedu valitsus ja ametnikud peavad seda vaid piiratud ulatusega taktikaliseks sammuks ja suuri muudatusi Leedu poliitikasse ei saa tulla. Ta ei välistanud siiski Leedu lähene- mist Eestile ja Lätile, see sõltus J. Leppiku arvatés N. Liidu reageeringust.³

BALTI LIIT VÕIS OLLA KA PÄTSI, ULMANISE JA SMETONA SOBING

Teine vaatenurk talub kriitikat vähem, kuigi esmapilgul lausa sunnib end peale. Ajaliselt nimelt klapib hästi väide, et Balti liit tekkis vaid tänu autoritaarsetele režiimidele. 17 aastat deklareerisid ju Eesti mitmesuguste parteide esindajad, et nende välispoliitiline eesmärk on võimalikult lähedane koostöö lõunanaabritega, aga Balti liiduni jõuti ometi alles pärast parlamentliku korra likvideerimist ka Eestis ja Lätis (Leedus toimus sama juba 1926—1927). Selle versiooni kasuks tundub rääkivat samuti tollase Eesti Kaunasaadiku Johan Leppiku ettekanne juba mainitud Leedu 25. aprilli memorandumiga taga- maadest. Tal oli andmeid, et tegemist oli «Leedu presidendi kaalutluste produktiga, millega välisministeerium pidi arvestama». President tahtis sellega rahustada opositsioo-

³ Eesti Riigiarhiiv=ERA, f. 957, n. 13, s. 797, l. 22, 30, 42.

ni, kes kritiseeris senist Leedu välispoliitikat. J. Leppiku arvates oli Balti liidu teema üks peamisi, millega Leedu opositsioon sai võimaluse end avaldada. Opositsiooni põhiväide oli Leedut ähvardav isolatsioon, mida tuleb vältida. Juulis 1934 teatas J. Leppik juba üsna ühemõtteliselt: «Leedu pööre Balti riikide poole oli presidendile sunnitud sammuks opositsiooni kasvanud survet arvestades.»

See viib paratamatult mõttele, kas septembris 1934 sõlmitud Balti liit polnudki just K. Pätsi, K. Ulmanise ja A. Smetona vastutulek opositsioonile või õigemini opositsiooni relvitukstegemine välispoliitilistes küsimustes. Eesti Riia-saadiku K. Menningu sõnul puudus Ulmanisel igasugune huvi välispoliitika vastu. Ka K. Päts polnud kindlasti vaimustuses A. Piibu poolt juba 1934 veebruaris pakutud mõttest. Nimelt arvas A. Piip, et Eesti—Läti—Leedu liitu peaks tulevikus juhtima ühiskabinet, mis koosneks liiduriikide valitsustest. Ei Päts, Ulmanis ega Smetona olnud huvitatud oma võimu piiramisest. Kuid samal ajal tahtsid kõik kolm jätta üldsusele muljet, et nad seisavad oma riigi julgeoleku eest ja arvestavad avaliku arvamusega. Balti riikide avalik arvamus aga nõudis suhteliselt üksmeelselt tihedamat koostööd. Tulemuseks oli mitte eriti paljuks kohustav leping. Seega tundub, et mitte tänu K. Pätsile ja J. Laidonerile, vaid nende kiuste jõuti Balti liiduni. Ja tegemist oli kompromissiga kaduva parlamentliku ning tugevneva autoritaarse režiimi vahel. Koos autoritaarsuse kasvuga nõrgenes hiljem sõlmitud liidu osakaal.

BALTI LIIT KUI IDA-PAKTI OSA

Kui Balti liidule vaadata pisut laiemalt, siis näib, et tegemist oli Ida-pakti ühe osaga ja niisiis N. Liidu — Prantsusmaa ühisloominguga, mille teatud tingimustel kiitis heaks ka Inglismaa. Ida-pakti ehk Ida-Locarno all mõeldi kava või õigemini ebatäpselt formuleeritud ja mitu arengujärku läbiteinud ettepanekut sõlmida Prantsusmaa, Poola, N. Liidu, Saksamaa, Tšehhoslovakkia ja Balti riikide vahel vastastikuse abistamise leping. See pidi sõlmitama Rahvasteliidu põhimõtteid ja regionaalse kollektiivse julgeoleku ideed arvestades. Eeskujuks võeti 9 aastat varem valminud Locarno garantiipakt.

Must-valgel lepinguteksti Eestile ei näidatud, idee ise tundus Tallinnale vastuvõetav. Inglismaa eeskujul seati siiski tingimuseks, et osavõtivate riikide hulgas peavad kindlasti olema Saksamaa ja Poola, sest räägiti ka teistsugustest Ida-pakti variantidest. Mitmest Ida-pakti nõrgast kohast üks olulisemaid oli tema määramatus. Lepingusse pidi tulema mõiste Balti regioon või Balti piirkond, mille julgeolekut siis suuremad naabrid tagavad. Kuid Balti riikide definitsioon vajas täpsustamist. Rootsi jäi muidugi kõrvale, aga Soome puhul tekkis juba kahtlusi.

Nn. Balti Antant, mis vormistati septembris, andis selge vastuse, kes kuulub Balti riikide hulka ja kes saavad seega partneriteks planeeritavas Ida-paktis. Nüüd sõltus Balti liidu saatus otseselt Ida-paktist ja kui pärast 1935. a. sellest enam ei räägitud, saabus kriis ka Balti liitu.

Ida-pakti idee kriisi üleelanud Balti liit omandas 1936. a. hoopis erilise tähenduse. Ida-paktist jäi järele N. Liidu — Prantsuse vastastikuse abistamise leping. Balti liidult lootis Moskva samasugust lepingut. 14. detsembril 1936 leiti Eesti saatkonnas Kaunas, et «Moskva ei soovi mitte tõelist Balti riikide rahvusvahelise seisukorra stabiliseerimist, vaid ainult neid kaasa kiskuda oma poliitilisse sõiduvette». Hoiatati ka Leedu osa eest selles poliitikas. Kaunas tegevat «katseid (Ida-pakti puhul näiteks) meid kaasa tõmmata isegi ühekülgsse sidumiseni N. Venega». Teatati, et Leedus levitatakse jutte sõjalisest liidust Venega, jne.⁴

⁴ ERA, f. 957, n. 14, s. 322, l. 65.

KAS EESTI OLI POOLALE TROOJA HOBUSEKS?

Neljanda lähenemisenurga alt võiks väita, et Balti liidu näol oli tegemist Eesti-poolse vastutulekuga Poolale ja Saksamaale. Poola ja Saksamaa lähenemine ning mittekallaletungilepingu allakirjutamine päästis Baltikumis lahti ärevate kuulujuttude puhangu. N. Liidu, Prantsusmaa ning Leedu sisemise opositsiooni huvides oli seda veelgi võimendada. Poola ja Saksamaa polnud aga huvitatud, et need ebakindluse ja ärevuse meeoleuld suunduksid sõjalise kaitseliidu loomisse Balti riikide vahel. Varssavis teati, et Eesti ja Läti on sundseisus — sisemine avalik arvamus ning Leedu 25. aprilli 1934 memorandum nõudsid reageeringut, s. t. mingit tulemust. Balti liitu oli juba õhus tunda. Tema realiseerimise ulatus — see, kas tuleb sõjaline liit — sõltus paljuski Eestist. Siit tulenes ilmselt ka Poolale sümpatiseeriva J. Laidoneri nõue Riigikaitse Nõukogu istungil 12. mail 1934 (2 kuud pärast riigipööret), et Poola arvamusega kindlasti arvestataks. Poola seisukohtadega tutvuti Eesti ja Poola välisministrite vastastikustel kokkusaamistel mais ja juulis 1934. Kuid põhimureks polnud mitte valmiv Balti liit, vaid hoopis Ida-pakt. Balti liit oli sel ajal juba vormistamise järgus. Ida-pakti saatus ja Leedu käitumine selle raames erutas Varssavit palju enam. Leedu pooldas Ida-pakti tingimusteta — ka ilma Poola ja Saksamaa osavõtuta.

Seega oli Poolale kasulik, et Balti liidulepingusse võeti kohustus kooskõlastada oma seisukohti — «ühist huvi pakkuvates välispoliitilistes küsimustes». Hetkel ja eeskätt puudutas see nõue Ida-pakti läbirääkimisi. Ühepoolset poolehoidu paktile ei saanud Leedu nüüd enam avaldada. Eesti poleks seda lubanud. Eesti ei pooldanud Ida-pakti ilma Poola ning Saksamaata ja Balti liidulepingu toel võis mõjutada ka oma lepingupartnerid. Või vähemalt ära hoida ennatlikke otsuseid.

ÄKKI TEGI BALTI LIITU HOOPIS STALIN?

Viienda versioonina võiks esitada retoorilise küsimuse — kas ei olnud Balti liidu taga Stalin? Ja mitte ainult sellepärast, et luua enda ja Hitleri vahele puhver, mille varjus relativistlikult jätkata. Muidugi oli talle ka kasulik Prantsusmaal ja mujal Euroopas levima hakkav või täpsemalt öeldes taastugevnev arvamus, et Balti riigid kuuluvad loomuliku osana Venemaa mõjusfääri. N. Liidu heakskiidul loodav Balti liit seda tähendas. Seni oli Moskva kõigi vahenditega sõdinud Baltikumi konsolideerumise vastu, nüüd asuti Balti riikide lähenemist heaks kiitma.

16. aprillil 1934 teatas Eesti välisminister Julius Seljamaa, et kui varem «Balti riigid ei saanud ette võtta mingit ühist aksiooni, siis nüüd N. Liit ise kutsub meid sellele». Mida Seljamaa täpsemalt silmas pidas, võib vaid oletada. Järgnev ongi suhteliselt nõrgalt argumenteeritud oletus.

Nimelt oli Moskva märtsis 1934 esitanud Balti riikide välisministritele ja kõrgematele sõjaväelastele kutse tulla külaskäigule. Ettekäändeks sobis soov pikendada vaid kaks aastat tagasi sõlmitud mittekallaletungilepinguid, mis polnud sugugi aegunud. Läbirääkimised pidid toimuma märtsis-aprillis 1934.

Selle plaani taga võis olla üsna kurikaval kavatsus. Just samal ajal (28.III 1934) esitati ilma Balti riike hoiatamata Berliinile ettepanek, et N. Liit ja Saksamaa võiksid kahekesi tagada Balti riikide julgeolekut. Berliini nõusolekul ja Baltikumi juhtivate poliitikute Moskvas olles saanuks kohe selle juurde ka asuda... Plaan ebaõnnestus. Berliin lükkas ettepaneku seekord veel tagasi ja ka Balti välisministrid läksid Moskvasse alles juunis 1934. Elmar Kirotar Moskva saatkonnast konstateeris 25. juunil 1934: Nõukogude Liidu «välispoliitika üldpildi sisse kuulub ootamatu hool Balti riikide eest». Selle hooli taga võisid olla kavatsused, mis esialgu jäid lõpuni avamata. Kaudsel teel anti neist aga märku. Seda tehti näiteks ajakirjanike ja Eesti—Läti saatkondade esindaja-

te ringsõidul N. Liidus aprillis-mais 1934. «Izvestija» välisosakonna juhataja, endine diplomaat Julian Rosenblatt käis sel ajal välja N. Liidu — Balti riikide ühise kaitselepingu idee. Tema sõnul rahuldunuks N. Liit esialgu allveelaevade ja lennuväebaasidega Baltikumis. Samast soovist koos hoiatusega, et oma tahtmine saavutatakse nõusolekut ootamatagi, kõneles N. Liidu uus saadik Tallinnas A. Ustinov.⁵

Septembris sõlmitud Balti liidu leping oligi avatud kolmandatele, seega formaalselt ka N. Liidule. Muidugi juhul, kui kõik kolm oleksid olnud nõus. Kas Stalin jätnuks sellise võimaluse kasutamata, kui Balti liit olnuks sõjaline kaitseliit? Või kas ta oleks lubanud sõlmida suletud sõjalist liitu? Ilmselt mitte, sest eriti Leedu pidi N. Liidu seisukohtadega arvestama. Aga Eestilgi poleks sel juhul kindlasti õnnestunud N. Liiduga kaubalepingut sõlmida, nagu nüüd oktoobris 1934 sündis. Lõpptulemus — Balti liit oli kompromiss, mis aga ei rahuldanud kedagi.

Kokku võttes meenutagem, et alates 1934. a. tahtis N. Liit Baltikumi kangesti «kaitseta» ja seda hoolimata nende endi arvamusest. Ühes Eesti välisministeeriumis tehtud kokkuvõttes 1934. a. I poole sündmuste kohta märgitakse, et see aeg oli Moskvale ja Balti riikidele «keerulise diplomaatilise mängu ajajärguks». Kõige negatiivsemana märgiti selles ära Balti riikide kiskumist Euroopa kahe kolossi vahelisse mängu. Eesti populaarse väliskommentaatori H. Tammeri arvates seisnes Eesti välispoliitika 1934. a. kohanemises väljastpoolt tulnud algatustele.

Balti liidule hinnangu andmisel tuleks arvestada veel teisigi lähenemisvõimalusi, kuid küsimus on niigi keeruline. Kuid see keerulisus ei tohi olla põhjuseks, miks valitakse üks lähenemisenurk ja seda agressiivselt absolutiseeritakse. Vaid Alice imedemaalt võib arvata, et ühte asja kolm korda korrates muutubki see tõeks.

Balti liidu loomisloost seni parima ülevaate kirjutanud Hugh I. Rodgers pidas Lätit ja eriti Eestit 1934. a. augustis kujunenud situatsioonis «kaotajateks», aga Moskva õnnistusel koguneti 29. augustil 1934 Riiga ja vormistati Balti liiduleping siiski ära. Kuid see leping oli ebasobiv, et temaga põhjendada järgnevate aastate «vagasuul peetud jutlusi Balti solidaarsusest». 1934. aastal eksisteerinud koostöö elemendid aja jooksul pigem nõrgenesid kui tugevnesid. H. I. Rodgersi arvates oli 1934. a. sõlmitud Balti liiduleping tunduvalt nõrgem 14 aastat tagasi Bulduris tehtud lepingust ja nõnda väljuti 1933.—1934. aasta «suurest diplomaatilisest keeristormist»... ei millegagi.⁶

Ilmar Tõnisson luges hiljem välisminister J. Seljamaa tegevust Balti liidu loomisel «narruseks», kuid vaevalt oli Balti liidule 1934. a. ka alternatiive.

Neutraliteedi väljakuulutamise mõte oli pärast Tartu rahulepingut jäänud liiga kauaks unustusse ja see taaseluslus lõplikult alles 1938. aastaks, mil keegi enam Balti neutraliteedist ei hoolinud.

⁵ H. L a r e t e i, Saatus mängukanniks. Mällu jäänud märkmeid. Lund, 1970, lk. 192.

⁶ H. I. R o d g e r s, Search for Security. A Study in the Baltic Diplomacy, 1920—1934. Hamden, 1975, lk. 102.

Anne Kalling

Pilk taani kirjandusse

Taani Kirjandusteabekeskus, mis kujutab endast Taani Kultuuriministeeriumi allasutust, avati septembris 1990. Taani Kirjandusteabekeskuse eesmärgiks on ergutada huvi taani kirjanduse vastu välisriikides ja anda informatsiooni taani kirjanduse levi kohta välismaal: keskus annab kaks korda aastas välja ingliskeelset infolehte «Danish Literary Magazine», kus tuuakse ära artikleid ja retsensioone uuema taani kirjanduse kohta, ülevaateid hiljuti ilmunud tõlkekirjandusest, teavet suurema läbimütüügiga raamatute ja kirjanduspreemiade määramise kohta; infolehega kaasneb iga kord 3-leheküljeline lisa taani lastekirjandusest. Keskus avaldab bibliograafiaid taani kirjanduse tõlgetest võõrkeeltesse ning informatsioonilist materjali lastekirjanduse kohta ja annab individuaalkorras konsultatsiooni kirjastajatele, tõlkijatele, ajakirjanikele ja teistele taani kirjanduse huvilistele. Taani kirjanduse väljaandjad välismaal ja väliskirjanduse väljaandjad Taanis võivad keskuse kaudu taotleda toetussummasid tõlkehonoraride katteks. Keskus vahendab Taani osavõttu raamatumessidest, kirjandusfestivalidest ja kirjandusalastest sümposiumidest kogu maailmas.

Kogu selle hiigeltöö teeb ära keskuse juhataja Lise Bostrup koos oma kahe abilisega. Loomulikult tähendab niisugune töö suurt organiseerimist, pidevat telefonihelinat, kirju ja fakse, saabumisi ja ärasaatumisi, kohtumisi, kokkuleppimisi, nii et ametlikust tööajast jääb sageli väheks, tuleb lisa võtta õhtutest ja mängu panna puhkepäevadki. Peale kirjandusalaste artiklite on Lise Bostrup tänu oma keeleõpetajakogemustele rahvaülikoolis avaldanud dialoogivormis õpiku «Aktiv Dansk», mille järgi meilgi Taani Instituudis õpetatakse eestlastele taani keelt.

Et «Europeia» kirjastusel on plaanis välja anda ühe tähtsama taani tänapäevakirjaniiku Svend Åge Madseni romaan «Jutustada inimesi» ning et teose autor ja tõlkija Anne Møller mõlemad elavad Taanis, avanes minul kui toimetajal võimalus kirjandusteabekeskuse kutsel sinna sõita. Peale individuaalse töö tõlkijaga ja kohtumise kirjanikuga lülitati Lise Bostrup mu pingelisse programmi, mis oli ette nähtud kahele lätlannast ja kolmele venelannast Põhjamaade kirjanduste tõlkijale. Taani keelt olen õppinud Taani Instituudis taanlastest õpetajate juhendamisel neli kuud ja selle napi pagasi toel sain ma vähemalt poolest jutust aru. Pikemaks vestluseks tuli appi võtta prantsuse keel või kasutada kolleegide abi, kes muuseas ei kõnelnud üldse taani keelt, vaid pidasid oma jutud edukalt maha rootsi keeles. Ettenähtud kursusest Kopenhaageni Ülikoolis sain oma eriprogrammi tõttu osa võtta vaid ühel korral ning seekord keelt ei õpetatudki — toimus hoopis loeng kaasagsest taani kirjandusest ja kirjastustegevusest.

Et olin Taanis esmakordselt, taani kirjandusega tuttav üksnes realugeja seisukohalt, siis kujunes mu reis tõeliseks avastusretkeks. Huvi taanlaste ja Taanimaa vastu tärkas eelmisel sügisel Itaalias Dino Buzzatille pühendatud rahvusvahelisel konverentsil «Buzzati, keel ja keeled». Tutvumine nooruslikult sädeleva, vaimuka ja erksa 80-aastase Åse Lagoni Danstrupiga, «Tatarlaste kõrbe» taani keelde tõlkijaga, jättis mulle kustumatu mulje. See ergutas mind vastu võtma riski, mida kujutab endast Svend Åge Madseni romaani toimetamine.

On ju vaja tunda maa ajalugu, kultuuri, põlisrahva iseloomu. Tagantjärele võin öelda, et veendusin oma reisis täielikult ühe eestiaegse kirjelduse paikapidavuses:

ANNE KALLING

«Taani on põhiseaduslik monarhia ja igapidi hästikorraldatud riik. Muulane peab vaid imestama seda vaba ja loomulikku viisi, kuidas igaüks kohtleb teist. Kõik harrastavad ühiskondlikke asju ja päeva põlevaid küsimusi. Taanlane pole loomult sentimentaalne, ta ei austa liiga palju autoriteete, kuigi ta on iseloomult lojaalne ega taha teiste eestkostmist. Ta peidab oma tunded kerge iroonia maski alla ja «taanlase irvitus», mis iga kord ei meeldi kõige tõsisemaile inimestele, aitab ta üle nii mitmestki raskest seisukorrast, kus raskema iseloomuga isikud masenduksid. Nagu vaikne oja, mis jookseb läbi haljaste niitude, on ka tema heatahtlik ja lahke, ja nagu suur meri ümbritseb sülena seda väikest maad, nii on ka taanlase elu nagu segu ülevaist, suurist mõttest ja äripäeva tööst.» («Maailma maad ja rahvad», Tartu, 1932, lk. 2136.)

Esimese külaskäigu tegime Kuninglikku Raamatukogusse, mis asub Christiansborgi lossi (parlamendi ja valitsuse asukoht) juures. Raamatukogu asutas Frederik III (valitses 1648—1670). Kuningas ei olnud küll edukas sõjas rootslaste vastu, kuid jättis jälje ajalukku kui Skandinaavia suurima raamatukogu rajaja. Kuninga raamatukoguhoidja ostis raamatuid Pariisis, Amsterdamis ja Veneetsias ning kutsus sealseid raamatukaupmehi Kopenhaagenisse oma kaupa pakkuma. Samal ajal omandati ka muinasislandi käsikirjad. Raamatukoguhuone püstitamiseks käidi Pariisis kardinal Mazarini juures mõõtu võtmas. Kui kuningas 1670. a. suri, oli raamatukogus juba 20 000 köidet. Praegune Rahvusliku Arhiivi hoone oligi algne raamatukoguhuone. 1793. a. avas Taani Kuninglik Raamatukogu oma ukсед kõigile soovijaile. Kuningas Frederik VI, kes külastas raamatukogu 1816. aastal, mõistis süstemaatilise kataloogi vajadust ja see valmiski 1830. aastaks 192-köitelisena. Aeg läks, raamatute arv kasvas, katalooge koostati üha juurde, 1906. aastaks valmis uus maja ja nüüd peidab Taani Kuninglik Raamatukogu endas tervelt 100 km raamatuid.

Tutvusime viie kirjastuse tööga («Hans Reitzels Forlag», «Rosinante», «Host & Sons Forlag», «Skarv» ja «Gyldendal»). Neli esimest kuuluvad Munksgaardi gruppi ja asuvad ühes ja samas majas. «Hans Reitzels Forlag» tegutseb alates 1949. aastast. Kirjastus annab välja raamatuid psühholoogia, filosoofia ja pedagoogika alalt. Varem publitseeriti ka ilukirjandust, alles on jäänud ainult H. Chr. Anderseni teosed. Erialakirjandust ilmub umbes 60 nimetust aastas, tiraaž on keskmiselt 1500 eksemplari. Anderseni teoseid kirjastatakse 20 000-listes tiraažides ja antakse välja ka võõrkeeltes. Näiteks ostetakse Anderseni teose tõlge Jaapanist, kirjastatakse Taanis ja müüakse siis Taanis jaapani turistidele, väljaspool Taanit aga seda jaapanikeelset tõlget õigust müüa ei ole. Võõrkeelsete Anderseni raamatute tiraaž on 2000 eksemplari. Kirjastus on huvitatud koostööst ka endise Nõukogude Liidu kirjastustega, eesmärgiks muidugi taani kirjanduse levitamine maailmas. Raamat ja paber oleksid Taani poolt, tõlkimine, toimetamine ja väljaandmine toimuksid näiteks Venemaal, kasud jagataks vastavalt kokkuleppele ja raamatut müüdaks mõlemal pool. Mullegi suruti pihku üks psühholoogia käsiraamat, mille võiks ära tõlkida, kui ainult leiaks tõlkija.

Kirjastus «Rosinante» on tegutsenud 10 aastat (alates 1982) ning spetsialiseerunud ilukirjandusele. Välja antakse peamiselt Põhjamaade naiskirjanike teoseid, teoksil on mitmeköiteline «Põhjamaade naiskirjanduse ajalugu» (*Nordisk Kvinde-litteratur Historie*). Kirjastatakse ka välisautoreid ja algajaid taani kirjanikke. «Host & Sons Forlag» on spetsialiseerunud käsiraamatute, sõnaraamatute ja lastekirjanduse väljaandmisele, «Skarv» tegeleb reisijuhtide ja looduseetmaliste teoste kirjastamisega.

Tervelt kolm nädalat läks aega, enne kui meid võeti vastu Põhjamaade vanimas ja ühtlasi Taani suurimas kirjastuses. Kirjastuse asutas 1770. aastal 28-aastane koolmeistri poeg Søren Gyldendal. Oma 30-aastase tegevuse jooksul jõudis ta välja anda 1495 nimetust. «Gyldendali» kirjastus asub Kopenhaageni südalinnamajas, mis ehitati pärast linna suurt põlemist ja millel 1984. aastal täitus juba 250 aastat. Vanusest hoolimata on maja laitmatus korras ja seal valitseb eriline atmosfäär. Nii pika aja jooksul on selle katuse alla mahtunud tuhandeid huvitavaid mõtteid, mis ei ole kuhugi kadunud, vaid aitavad

seal ringeldes tänastel töötajatel traditsiooni jätkata. «Gyldendali» kirjastuses töötab praegu 365 inimest. 1988. aastal anti välja 1519 nimetust 6,2-miljonilises kogutiraažis raamatuid, mille umbkaudne maksumus on 300 miljonit taani krooni. Külaskäigul «Gyldendali» kirjutasin muu hulgas alla «Europeia» ja «Gyldendali» vahelisele lepingule Svend Åge Madseni romaani kirjastamise asjus.

Seoses Taani kuninganna Margrethe II külaskäiguga Eestisse oli Taani Kirjastustea-bekeskuse ja Eesti Rahvusraamatukogu ühistööna valminud bibliograafiaväljaanne «Taani kirjandus eesti keeles ja eesti kirjandus taani keeles» (koostaja M. Liivamets), milles pikemalt tutvustatakse ka ühte kummagi maa nimekat kirjanikku: Jaan Krossi ja Svend Åge Madseni. Kirjastustes käies püüdis Lise Bostrup just selle raamatukese abil äratada kirjastajate huvi. Nimelt võtab taani kirjandus, mis eesti keeles — nii Eestis kui ka Torontos — raamatute kujul ilmunud (ajakirjandusbibliograafia Eesti osas puudub), enda alla 13 lehekülge — tõsi küll, lõviosa, viis lehekülge sellest loetelust kuulub vanale heale H. Chr. Andersenile —, taanikeelse eesti kirjanduse bibliograafia täidab aga häda-vaevu kaks lehekülge, kusjuures hulka on arvatud kolm Arvo Valtoni siin-seal ajakirja-des ilmunud, soome ja vene keelest tõlgitud novelli, ühistöös kirjastusega «Perioodika» väljaantud J. Oro, E. Raua ja V. Sõelsepa lasteraamatud ning veel il mumata, kuid kirjas-tusplaanis figureeriv K. Ristikivi «Hingede õõ», mille A. Behrndt on lubanud tõlkida 1993. aastaks. Eesti romanistidest on nimekirjas veel August Gailit (*Karge meri*, 1944) ja Ain Kalmus (*Õõ tuli liiga vara*, 1946 ja *Truudusetu*, 1956) ning ainsa tänapäevateose-na niisiis J. Krossi «Keisri hull» (sügis 1992) Søren Sørenseni tõlkes. Meie arvates oleks taani kirjastajatel tõepoolest mõtlemisainet. Vastukajad taani ajakirjanduses tõid esile aga hoopis teise puudujäägi, nimelt et eesti bibliograafias puuduvad nende kaks tähtsai-mat: Søren Kierkegaard ja Karen Blixen. «Selles on süüdi peamiselt tsensuur, mida en-dine vene valitsus teostas Eesti, Läti ja Leedu vaimuelus,» tsiteerib «Politiken» (21. juuli 1992) Lise Bostruppi. «Loodan, et mõni arvukatest viimasel ajal tekkinud pisikirjastus-test võtab nende autorite tõlkimise enda peale.»

Kuigi Søren KIERKEGAARDI loomingut pole siiani eesti keelde tõlgitud, on E. Sa-lumaa sulest 1939. a. ilmunud tema elu ja loomingut käsitlev raamat «Søren Kierke-gaard», mis kahjuks ei ole enam laiemale lugejaskonnale kättesaadav. Pole ka ime, et Kierkegaardi nõukogude ajal ei tõlgitud, propageeris ta ju individuaalse eksistentsi filo-soofiat, mis räägib inimese tõelise olemise ilmnemisest hirmus ja meelcheites, mida ei ole võimalik teistega jagada, inimese kohustusest pidevalt valida ja tehtud valiku eest ka eetilisel vastutada. Kõik see oli truualamlikku ja mõtlemisvõimetut massiinimest kujun-davale nõukogude ideoloogiale vastuvõetamatu. Seda enam tuleks meil nüüd kiirustada Kierkegaardi loomingu tundmaõppimisega, kui tahame kasvatada valiku- ja vastutusvõi-melist inimest.

Taanlased ise ütlevad, et H. Chr. Andersenile kuulub nende vaimukultuuris esimene koht, teine koht kuulub vaieldamatult Søren Kierkegaardile, kolmas koht aga läheb jaga-misele ning üks selle saajatest võiks olla Karen BLIXEN (1885—1962). Blixenilt on eesti keeles ilmunud vaid üks novell Ülev Aaloe koostatud antoloogias «Taani novell» («Eesti Raamat», 1978).

Ometi on Karen Blixen Põhjamaade nimekamaid naiskirjanikke. Tingimata tuleks jälja anda Blixeni peateoseks peetud «Aafrika farm» (*Den afrikanske farm*, 1937), mille järgi on vändatud film «Minu Aafrika» (*Mit Afrika*, Soome televisiooni vahendusel oli seda võimalik mõni aasta tagasi näha), omapärased on ka tema novellikogud «Seitse fantastilist jutustust» (*Syv fantastiske fortællinger*, 1935), «Talve muinasjutud» (*Vinter-eventyr*, 1942), «Viimased jutustused» (*Sidste fortællinger*), «Varjud rohul» (*Skygger på græsset*, 1960) jt. Huvi pakuksid ka Karen Blixeni kohta kirjutatud raamatud, näiteks Thorkild Bjornvigi «Liit» (*Pagten*), milles autor pajatab oma sõprusest Karen Blixeniga aastatel 1950—1954, samuti Blixeni sekretäri Clara Selborni sulest ilmunud «Ülestähendusi Karen Blixeni kohta» (*Notater om Karen Blixen*). Taani «noorte» kirjanike abiga

õnnestus meil ära käia ka Karen Blixeni majamuuseumis Rungstedlundis, mis asub linnast umbes poole tunni rongitee kaugusel. Edasi läksime läbi hobusekoplite ja metsasalu, kus ühe võimsa puu all asub Karen Blixeni haud, mida tähistab lihtne horisontaalne hauaplaat, peal ainult nimi — Karen Blixen. Samasse metsasallu on maetud veel teinegi kuulus taanlane, nimelt romantiline luuletaja Johannes Ewald (1743—1781). Luuletaja elas mõne aasta mõisas asunud Rungsted Kro's (*kro* — kõrts), mis hiljem, juba Karen Blixeni vanemate Dinesenide valduses olles nimetati ümber Rungsted Lund'iks (*lund* — salu), millest on saanud Rungstedlund. Karen Dinesen abiellus rootsi paruniga, kes narkatas ta süüfilisse, millest Karen kunagi ei paranenud. Paruness Blixeni esimene raamat ilmus alles pärast naasmist Aafrikast inglise keeles pealkirjaga «Seitse gooti jutustust» (*Seven Gothic Tales*, 1934, aasta hiljem taani keeles pealkirjaga «Seitse fantastilist jutustust»). Muuseum koosneb kahest osast: kõrgemas, endises hobusetallis on teisel korrusel välja pandud fotomaterjal ja raamatud, ühe väikese toa seinal ripub kellegi prantsuse kunstniku maal Karen Blixenist, väga ilus pilt suurte tumedate silmadega õhulisest olen-dist, mis Karen Blixenist haiguse tagajärjel oli järele jäänud. Alumisel korrusel müüakse pileteid, postkaarte ja raamatuid, seal asub ka kohvik. Madalamas, elumaja osas on toad nagu kirjaniku eluajalgi. 1958. a. muudeti Rungstedlundi park, kus kasvavad võimsad pöökpuud ja tammed ning kuhu Karen Blixen istutas puid veel juurde, kirjaniku eestvõtetel lindude kaitsealaks.

Muide, Taanis on praegu kaks kirjanike liitu: «noored» ja «vanad». «Noored» löid «vanadest» lahku eelkõige kõrge liikmemaksu, bürokraatliku asjaajamise ja stipendiumide määramise pärast. «Noorte» liidus on umbes 200 liiget, «vanadel» umbes 1000 liiget. Rohkem saime teada «noorte» elust. Kõik töötavad ajuti kusagil (näiteks Thorvaldseni muuseumis, Kunstimuuseumis jne.), sest ainult kirjutamisest ära elada on raske. Aegajalt saavad nad stipendiume, mis võimaldavad reisida ja kirjutada. Nii on Sam Fleischer, kes on õppinud kirjandust ja filosoofiat, avaldanud luulekogu, paar novellikogumikku ja ühe romaani, saanud tänu stipendiumidele ka palju reisida. Ta on käinud Aasias, Kaug-Idas, Afganistanis, Jugoslaavias; elanud Hispaanias, nüüd tahab minna aastaks Indiasse. Loomulikult kajastub see tema raamatutes.

Kierkegaardi ja Blixeni kõrval vääriskid eesti tõlkijate ja kirjastajate tähelepanu eelkõige järgnevad autorid, kes kõik on saanud kõrget tunnustust oma kirjandusliku loominguga eesti.

Henrik STANGERUP (1937) on oma varasemates teostes ägedalt kritiseerinud sotsiaaldemokraatlikku ühiskonnamudelit, mis on valitsenud Taanis aastakümneid. Eesti keeles on temalt ilmunud üks novell «Taani novellis», nimelt «Vaiksed päevad Bourg-La-Reine'is». Viimasel kümnendil on suurt tähelepanu äratanud tema romaanitrioloogia, mis on inspireeritud Kierkegaardi mõtetest: «Tee Lagoa Santasse» (*Vejen til Lagoa Santa*, 1981), «Raske on surra Dieppe'is» (*Det er svært at dø i Dieppe*, 1985) ja «Vend Jakob» (*Broder Jakob*, 1990). Teadlane P. W. Lund, kirjanduskriitik L. P. Møller ja vend Jakob, kolme raamatu peategelased, illustreerivad Kierkegaardi isiksuse arengu kolme astet: esteetiliselt, eetiliselt ja religioosset.

Dorrit WILLUMSENI (1940) kirjutamislaadi on nimetatud realistlikuks, teravaks, otsekoheseks, ent samal ajal ka analüütiliseks ning mõningal määral reserveerituks. Keskseks teemaks tema loomingus on armastuse ja mõistmise puudumine inimeste, iseäranis eri sugupoolte vahel. Willumseni raamatud on tavaliselt kirjutatud naise või lapse vaatekohast. 1980. aastatel toimub Willumseni naispeategelaste maailmavaates murrang — nad peavad võimalikuks ise oma elu aktiivselt juhtida. 1983 ilmus ajalooline romaan «Marie». Marie vormib ise oma elu, nagu ta vormib vahakujusid. Tegevus toimub Suure Prantsuse revolutsiooni ajal, Marie on vahast surnumaskide voolija, tapetud on aga sage-li tema sõbrad. Hoolimata õudusest ja vastikusest, teeb ta oma tööd osavalt ja meisterlikult ning see aitab tal üle saada ka kurvastusest. Raamat on tõlgitud juba seitsmesse keelde.

Ib MICHAEL (1945) on pühendunud oma loomingus kõige ilusa, meeletu, eksootilise ja eripärase otsingule. See otsing on pannud teda õppima erinevaid kultuure, filosoofiat, uskumusi ning ette võtma pikki reise. Kõik see on aluseks loomingule, mis on ühtaegu tundeline ja filosoofiline, lihtne ja üliintellektuaalne. Reisimine ja kohtumine erilisega ongi Ib Michaeli loomingu põhiteema. Kõik elnimetatu on leidnud kauni väljenduse romaanis «Trubaduuri õpilane» (*Troubadurens lærling*, 1984). Erilist tähelepanu on kõitnud tema romaan «Kilroy-Kilroy» (1989), see on inspireeritud taani füüsiku Niels Bohri komplementaarsusprintsipi, mille järgi kaks vastandlikku väidet võivad mõlemad olla tõesed. Kirjanik jutustab kaks lugu: esimeses räägitakse noorest eurooplannast, kes reisib 1980. aastatel läbi Hiina, teises nimetust ameerika piloodist, kes Teise maailmasõja lõpu poole tulistatakse Vaikse ookeani kohal alla, ent pääseb imekombel ning kolab nüüd meeltesegaduses oma identiteedi otsingul mööda maad ringi. Ib Michael on osanud need kaks lugu meisterlikult siduda.

Inger CHRISTIANSEN (1935), luuletaja ja prosaist, on oma loomingu üles ehitanud vormidele või õigemini süsteemile. Ta on öelnud, et kui ta inimesena kõike nagunii süsteemi elementidega võrdleb, siis peavad ka tema luuletused seda kajastama. Tema tuntuim luulekogu «see» (*det*, 1969) sai kaasaegse taani süsteemluule nurgakiviks. «See» käsitleb maailma loomist avatud, eksperimenteerival moel. Inger Christiansen on kirjutanud ka ülihuvitavat proosat. Romaan «Igiliikur» (*Evhedsmaskinen*, 1964) kujutab endast allegooriat Jeesuse kuju kohta, romaan «Azorno» (1969) aluseks on mäng keele ja keelekujunditega. Paljudest raamatutest, mis Inger Christiansen on kirjutanud, tuleb eriti esile tõsta romaan «Maalitud tuba» (*Det malede værelse*, 1976). Maalitud tuba on üks ruum Mantova hertsogipalees, mille Andrea Mantegna on katnud maalikutega ja mis esitavad stseene hertsogi perekonnaelust. 3-osaline jutustus kujutab endast sõnadega väljendatud pilte. Kõik 3 jutustajat on seinamaalingutelt võetud figuurid. Kirjanik eksperimenteerib vormidega ning loob nn. piltjutustuse.

Henrik NORDBRANDT (1945) on avaldanud oma luuleraamatus «Lahkumised ja saabumised» (*Oprud og ankomster*, 1974) mõtte, et kuhu me ka ei sõidaks, ikka jõuame kohale liiga hilja ega leia seda, mida oleme lootnud leida. Nordbrandti loomingu põhiteemaks ongi reisimine ja eemalolek, sest alates 1970. aastate algusest on ta pidevalt reisides olnud Taanist enamasti eemal. Ta on öelnud, et tunneb end igal pool võõrana, ent Taanis on see tunne kõige kohutavam — taanlasena ei peaks ta end oma kodumaal võõrana tundma. Lõunamaadest, eriti Kreekast ja Türgist, on tänu nende helidele, lõhnadele, värvidele, valgusele ja inimeste temperamentssele loomusele saanud tema eelistatuim peatuspaik. Seal on tema loomisvõime leidnud väljapääsu ja ta on jätnud taani luulesse mõnedki kaunid leheküljed. Tema luulele on iseloomulik võõrandumine iseendast ja oma elust, teatav kurvameelsus, et ta ei suuda iial tunnetada asjade tõelist olemust. Luuletaja tunnetab siiski vabadust, sest pidevalt reisides ei ole ta seotud argipäeva eluga. Luulekogudest on esile tõstetud «Jumala kodu» (*God's hus*, 1977) ja «Armeenia» (*Armenia*, 1982).

Peer HULTBERG (1935) on üks Põhjamaade suuremaid keelevirtuoose. Hultbergile on keel instrument, mille abil saab komponeerida lõputut meloodiat. See ongi teoreetiline alus, millele on rajatud kogu tema looming. Slaavi keelte doktor Peer Hultberg murdis kirjandusmaailmas läbi 1985. a. romaaniga «Reekviem» (*Requiem*), mis koos tema järgmiste romaanidega «Sissetallatud rajad» (*Slagne veje*, 1988), ja «Prelüüdid» (*Preludier*, 1989) on ainulaadsed terves taani kirjanduses. Romaan «Reekviem» koosneb 537 sisemonoloogist, millest igaüks kujutab endast miniromaan. Iga monoloog on ainult 1,5 lehekülge pikk, algab mingi kindla motiiviga, milleks võib olla värv, lõhn, südamevalu, ja kui siis teadvus käivitub, keerleb kõik selle punkti ümber, kuni lõpuks jõutakse teadmatusest selguse juurde. Kuigi monoloogid ei ole üksteisega seotud, korduvad mõned teemad sageli, näiteks vahekord vanematega, vahekord iseenda ja oma kehaga, pidev

võitlus teadmatuse ja kõrgema mina vahel. Tegelaskujude keelelised ja stilistilised erinevused on väga õnnestunud, ükski monoloog ei sarnane teisega.

Svend Åge MADSENIT (1939) on nimetatud intellektualistlikuks konstruktoriks, tema teoseid aga absurdseiks või fantastilisteks, kusjuures peateemana on esile tõstetud jutustamise endaga seotud probleemide käsitlemist. Kirjanik on võtnud vaatluse alla jutustamisega kaasnevad eetilised ja esteetilised probleemid, tema kriitika on sihitud dogmade vastu, kusjuures ta vaidlustab pidevalt ka oma «lahendusi». Et Madsen nimetab oma teoseid «eksistentsiaalseteks jutustusteks», siis on selge, et talle on eeskujuks olnud kaks suurt taanlast: H. Chr. Andersen ja S. Kierkegaard. Svend Åge Madseni teoseid: «Külaskäik» (*Besøget*, 1963), mida on nimetatud esimeseks stiilipuhtaks antiromaaniks Taanis, «Naudingupildid» (*Lystbilleder*, 1964), «Lisandused» (*Tilføjelser*, 1967), «Oletagem, et maailm on olemas» (*Sæt verden er til*, 1971) jt. ning viimati ilmunud «Inimesejah» (*Jagten på et menneske*, 1991).

Romaan «Jutustada inimesi» (*At fortælle menneskene*, 1989) võtab mitmes mõttes kokku Madseni eelneva loomingü, teos koosneb anekdootidest, fantastilistest jutustustest ja veidratest lugudest, mida jutustatakse nii irooniliselt, huumoriga kui ka tõsiselt. Peateemade hulka kuulub tõe väljaselgitamine ja identiteedi omandamine juttude abil. Pealkiri annabki edasi Madseni suhtumise jutustamisse — see on tema meetod inimesi tekitada, mis on võrreldav sigitamise-sünnitamisega. Madseni teos on väga mitmekihiline, ja oleneb lugeja haritusest, kui sügavale pealiskihile alla ta kaevub.

Svend Åge Madsen on tagasihoidlik ja sümpaatne inimene, ta oli meelitatud, et tema romaan ilmub ka eesti keeles ja et tal seetõttu avaneb võimalus külastada Eestit. Istusime «Vanalinna» kohvikus ja ajasime juttu prantsuse keeles. Århusi «Vanalinn» on omapärane vabaõhumuuseum, kuhu on maju kokku toodud mitmetest Taanimaa paikadest, meenutamaks tänapäeva inimestele, missugune oli elu Taani linnades olgu XVI sajandil või meie vanavanemate ajal. Kohtumine Århusi «Vanalinnas» oli tähenduslik ka sellepärast, et kirjanik on sündinud «Vanalinna» lähedal ja et «Vanalinn» esineb tema romaanis nii tegevuspaigana kui ka sümbolina.

Keele mitmemõttelisus ja iroonia, mõistete pahupidi pööramine, mida saadab mänglev jutustamisviis, teevad teose tõlkimise väga raskeks. Sellega võib hakkama saada ainult inimene, kes hästi tunneb nii keelt, olustikku, kirjaniku loomingut kui ka teda ennast. Selles suhtes on meil vedanud: Århusis elav Anne Møller vastab kõigile eelnimetatud tingimustele. Taani keel on tal hästi käes kõnes ja kirjas (elab juba kuuendat aastat Taanis, on abielus taanlasega, kodune keel on taani keel, lõpetab järgmisel kevadel Århusi ülikooli taani filoloogia alal), ta on uurinud Svend Åge Madseni loomingut ning kirjutab oma diplomitöö tema loomingut ja «Jutustada inimesi» tõlkimise kohta. Anne Møller on ka ise kirjanduse alal katsetanud, tema luuletusi on avaldatud «Tulimullas» (nr. 1, 2, 3, 1988; nr. 3, 1989; nr. 4, 1990), 1989. a. novembrikuu «Loomingus» ilmus Anne Mølleri lugu «Ärge tulistage lendavat meest».

Tänu Eesti, õigemini Saaremaa soojadele suhetele Bornholmi saarega õnnestus neljal baltlasel (Anne Møller oli koos meiega) ära käia sellel «Läänemere helmeks» kutsutud saarel. Kuigi Bornholm on Saaremaast umbes neli korda väiksem, on seal rahvast vähemalt ühe neljandiku võrra rohkem. Saare põhjaosa on kaljune ja meenutab Caprit, lõunas aga laiuvad liivarannad. Südame tegid soojaks imearmsad väikesed linnad. «Luigelinnas» Svanekes (*svane* on taani keeles luik) asub Balti kultuurikeskus, kus korraldatakse näitusi ja muusikaüritusi. Saar on kuulus keraamika ja klaasi poolest. Bornholm ja Saaremaa on ehitanud enda vahele nn. Balti silla. Käiakse üksteisel külas, eesti noored õpivad Bornholmil keskkoolis, noored taanlased on käinud Saaremaal keeli õpetamas, antakse välja brošüüri «Balti Silla Uudised» eesti ja taani keeles, Bornholmil õpitakse eesti keelt ja koostamisel on eesti keele õpik taanlastele. Meid võttis vastu «Balti Silla» aktivist, prantsuse ja taani keele õpetaja Alice Østerbog, kes on ise ka kirjanik. Ta on kirjutanud romaani «Vihmatants» (*Regndans*, 1986) intellektuaalse naise kohtumisest

oma alateadvusega ja kaose eelaimustest. Bornholmilased on Eestist väga huvitatud ja tahavad teha koostööd igal alal, ka kirjanduse vallas.

Puudutamata ei saa jätta lastekirjandust, on ju Taani maailma kuulsaima muinasjutuvestja kodumaa. Vähestes maades antakse välja nii palju lasteraamatuid ühe inimese kohta kui Taanis. Taanis ilmuv lastekirjandus on internatsionaalne, 60% kõigist uutest lasteraamatutest moodustavad tõlked ja viimastest poole tõlked inglise keelest. Kui 1970. aastatel ilmus palju kergesti loetavaid, argipäeva realistlikult käsitlevaid lasteraamatuid, siis 1980-ndatel võeti suund läänemaailma noorukite probleemide valgustavale kirjandusele ning fantastilistele ja ajaloolistele raamatutele. Taanis on praegu umbes 400 lastekirjanikku, lasteraamatu tiraaž on tavaliselt 2000, vähemal kui 10%-l ilmub ka teine trükk. Peale meil juba tõlgitud Ole Lund Kirkegaardi räägiti eeskätt kahest lastekirjanikust — Bjarne Reuterist ja Cecil Bødkerist.

Bjarne REUTER (1950) on Taani kõige loetavam kirjanik, keda loevad nii lapsed kui ka täiskasvanud, ta on samuti üks tõlgitumaid autoreid. Reuter on humoorikas, kuid ta ei tee ainult nalja, tema raamatutes ei puudu kriitika ühiskonna ja üldse täiskasvanute maailma pihta. Peab ju olema midagi viga, kui täiskasvanud ajavad taga materiaalseid väärtusi, jättes oma lapsed pikkadeks päevadeks kasvatusasutustesse või televiisori ette istuma. Reuter on öelnud, et suurim vargus inimkonna ajaloos on see, et lastelt on röövitud nende lapsepõlv. See mõte on leidnud kunstilise töötuse enamikus Reuteri raamatutes. Reuteri teostest väärib kindlasti esiletõstmist triloogia, mis räägib väikesest poisist Busterist, kelle võlurivõimed muudavad isegi Kopenhaageni igava eeslinna Brønshøj (seal möödus ka Reuteri enda lapsepõlv) poeetiliseks ja huvitavaks paigaks. Triloogia esimene osa «Busteri maailm» (*Busters verden*, 1980) on tõlgitud juba enam kui kümnesse keelde. Võimuvõitlus nelja 14-aastase poisi vahel on teemaks «Zappas» (1977), mis kujutab endast psühholoogilist romaani. Üks neljast poisist, Bjørn, on peategelane ka järgmistest raamatutes: «Kui kassitapp õitseb» (*Når snerlen blomster*, 1983) ja «Meie, kes me valisime Linnutee» (*Vi der valgte Mælkevejen*, 1989).

Cecil BØDKER (1927) kirjutab nii lastele kui ka täiskasvanutele. Tema teoste peateemaks on see, kuidas ühiskonna poolt tõrjutud suhtuvad normaalsesse ja kuidas normaalsed suhtuvad endast erinevatesse. Cecil Bødker sai tuntuks 1967. aastal oma esimese Silase-looga; neid lugusid tuli aja jooksul üha juurde ning viimane kannab pealkirja «Silas. Sebastiani pärandus» (*Silas. Sebastians arv*, 1986). Mitmeid lugusid on Bødker kirjutanud ka Jeruttest, 1976 tuli viimane, «Jerutte külastab Hundejensi» (*Jerutte besøger Hundejens*). Bødkeri sulest on ilmunud veel seeria lugusid «Piibli maailmast» (*Fra Bibelens verden*, 1975—1980), «Pikk teekond» (*Den lange vandring*, 1982), «Maria laps» (*Marias barn*, 1983—1984). 1976. a. sai Cecil Bødker H. Chr. Andersenini nimelise rahvusvahelise lastekirjanduse preemia, nn. lastekirjanduse Nobeli.

Loomulikult tutvustati meile ka H. Chr. Anderseniga seotud paiku. Iga turisti auasjaks on käia vaatamas taani rahvuslikku sümbolit, Andersenini väikest Merineitsit kujutavat skulptuuri Kopenhaageni lõbusõidusadamas. Tegelikult asub seal koopia, sest mõni aasta tagasi olevat sel kaunil skulptuuril, mille Edvard Eriksen lõi Kuningliku Teatri ühe baleriini järgi, pea otsast ära saetud, ja nüüd asub skulptuuri originaal H. Chr. Andersenini keskuses Nyhavn 69. Kirjanik elas suurema osa oma elust Nyhavis, Kopenhaageni vanas meremeeste linnaosas. Praegune kultuurikeskus (Andersen elas tegelikult kõrvalmajas) on vanas, ajaloolises majas, mis on restaureeritud täielikult Andersenini vaimus. Maja viis korrust on täis Andersenile pühendatud näitusi ja väljapanekuid. Teisel korrusel asub täpne koopia toast, kus muinasjutumeister lõi mõned oma kõige kuulsamad jutud. Kiiktoolis istudes imetles Andersen vaadet Kopenhaageni sadamale. Andersenini keskus ei ole tavaline muuseum, see on ülistuslaul maailma suurimale muinasjutuvestjale ja inspiratsiooniallikas kõigile neile inimestele, kes tahavad kokku puutuda tema maailmaga. Keskuses on võimalik tutvuda Andersenini elu ja loominguga helis ja pildis, vaadata nukuetendust, nautida kontserti Andersenini tekstidele loodud lauludest, kuulata tema muu-

nasjutte näitlejate esituses, vaadata muinasjutte suurel videoekraanil, tutvuda kunstinäitustega, osta raamatuid ja suveniire, istuda restoranis ja imetleda vaadet Kopenhaageni vanale sadamale. Kultuurikeskus loodi alles aasta tagasi, kuid on saanud nii laste kui ka täiskasvanute hulgas väga populaarseks.

Odenses, Anderseni sünnilinnas, tutvusime kõigepealt kirjaniku majamuuseumiga. Seal on väljas rikkalikult fotomaterjali Anderseni elust, joonistused, kollaažid ja käärilõiked, raamatud ja tõlked. Odenses võttis meid vastu luuletaja ja maalikunstnik Per Nielsen (1956) koos oma veetleva venelannast naise Natašaga. Per Nielsen on avaldanud mitu luulekogu ja tõlkinud läti luulet taani keelde. Sõitsime Odense ülikooli, kus asub maailma ainuke Anderseni uurimiskeskus, mis avati ametlikult 12. septembril 1988. Keskuse eesmärgiks on toetada, koordineerida ja arendada Anderseni loomingu igakülgset uurimist; pakkuda õpetust taani, eriti aga välismaa üliõpilastele, võtta vastu mujalt tulnud õpetlasi, aidata kaasa Anderseni teoste väljaandmisele välismaal. Keskusel on praegu teoksil kaks projekti. Esiteks uuritakse Anderseni teoste vastuvõttu XIX sajandi Saksamaal, kusjuures seda projekti tahetakse laiendada ka teistele maadele ja miks mitte Eestilegi. Teiseks tahetakse luua arvuti andmebaas, et varustada informatsiooniga kogu maailma Anderseni-uurijaid.

Mida öelda kokkuvõtteks? Taani on väike maa, pole seal ei kõrgeid mägesid, pikki jõgesid ega suuri metsi. «Taanis on siiski ka üks suur asi ja see on meri. Taani on väike, aga meri on suur ja lai ja meri on ikka olnud mitte üksnes taanlaste sõbraks, vaid osa nende olemusest, nende elu uhkus. Kes õpib lähemalt tundma taanlasi, märkab peagi, et selle väikese maa elanikud, kes on alati saanud vaadelda ulgumere laia veevälja, on ka ise laia silmaringiga ja suurte aadetega, elav ja valvas rahvas.» («Maailma maad ja rahvad», lk. 2126.)

Tõlkekirjanduse võimalikkusest

Kirjandusvahetusel peaks minu arusaamist mööda olema väga hinnatav roll kultuuride vahendajana. Ajalehed toovad iga päev meieni teiste maade poliitika, ühiskonnaelu, majanduse ja kultuuri uudiseid. Maateaduse- ja ajalooramatud kirjeldavad kõrgemaid struktuure ja reisirühmi juhatavad teed kõige maalilisematesse restoranidesse. Kuid ainult kirjandus annab meile pildi elust, mida inimesed elavad, mõtetest ja tunnetest, mis valdavad kirjanikku, piasjadest, mis mõjutavad argipäeva, normidest, kõrvalekalletest, rõõmust ja valust. Kirjandus annab meile võimaluse elada sisse teiste inimeste ellu ja aitab mõista seda, mis enne oli võõras; seega suurendab ta meie sallivust teistsuguse suhtes ja arusaamist teiste olukorrast.

Aga et kirjandus võiks oma ideelist funktsiooni täita, selleks ei tule tal ületada üksnes füüsilisi geograafilisi piire, ta peab ületama ka keelepiirid ja need kultuurilist laadi psühholoogilised barjäärid, mis on olemas meis kõigis.

Paljudele on tõlkekirjanduse probleemistik lihtsalt ja ainult keelelise ümberkodeerimise küsimus, kuid kirjanduse vahendamise protsess on kaugelt keerulisem. Järgnevas tahaksingi vaadelda mõningaid aspekte, mis puudutavad kirjanikku, tõlkijat, teost ja tema vastuvõttu uues kultuurikontekstis.

«Alles siis, kui prantslased mind lugesisid, mõistsin, kuivõrd ma olen taanlane,» kirjutab taani kirjanik Svend Åge Madsen mõtiskluses, mis ilmus «Weekendavisenis» ühe tema romaani prantsuskeelse tõlke ilmutamise puhul. Svend Åge Madsen oli pidanud oma tähtsaimaks mõjustajaks Jean Paul Sartre'it, ent lugedes oma teose annotatsioone «Le Monde'is» ja «Le Figaros», mõistis ta, et veel rohkem oli ta sõltuvuses Kierkegaardist ja H. Chr. Andersenist ja et tema eksistentsialistliku laadi juured on taani kirjandustraditsioonis sügavamal, kui ta oli varem arvanud. Svend Åge Madsen kirjeldab tüüpilist kogemust kultuuride kohtumisel. Harilikult oleme oma kultuurilise kasvatuses suhtes täielikus teadmatuses. Seda, mille keskel oleme üles kasvanud, kaldume pidama normaalseks ja üldkehtivaks, ning alles kohtumisel teiste kultuuridega hakkame mõistma omaenda elu- ja elamusvormi kui erilise kultuurimudeli üht osa. Seepärast on iseloomulik, et kirjanikud, kes lähevad reisile, et maailma tundma õppida, on koju tagasi tulles targemad mitte ainult välismaa olude, vaid ka iseenda ja oma kodumaa tundmise poolest.

Aeg, kus tõlkimist peeti lihtsalt ümberkodeerimisprotsessiks, on õnneks mööda saamas.

Hakkame mõistma, et tõlkimine on õigupoolest võimatu ülesanne. Vähe sellest, et tõlkija peab oskama tõlgitavat keelt perfektselt. Ta peab tundma ka kogu kirjanikule endale osaliselt teadvustamata kultuuri- ja ühiskondlikku konteksti, milles teos on kirjutatud. Aga sellestki on veel vähe. Kui teoses on viiteid maailmakirjandusele, peab tõlkija valdama ka seda. Ja lisaks peab ta ise olema kirjanik. Ja kui autor võib piirduda sellega, et kirjutab omaenda stiilis, peab tõlkija mõistagi suutma adekvaatselt tõlkida paljusid stiile.

Väikeste maade kirjanduse probleem on selles, et rahvusvahelise läbilöömise võimalus on nii uskumatult väike, ütles kirjandusajakirja «Les Lettres Internationales» toimetaja 1991. a. Frankfurdi raamatulaada pressikonverentsil. Kõigepealt peab väike maa üles kasvatama geniaalse kirjaniku ja seejärel lootma, et välismaal, nende üliväheste inimeste hulgas, kes suudavad väikese maa keelest tõlkida, leidub üks, kes on võimeline looma sama kvaliteediga kunstiteost teise maa keeles. Et see vahetevahel õnnestub, seda

tuleb pidada uskumatuks kokkusattumuseks. Et see õnnestub nende honoraride eest, mida tõlkijatele makstakse, seda tuleb pidada tõeliseks imeks.

Kultuurisotsioloogid on aastaid uurinud, mis toimub, kui inimene asub elama teisele maale, ja mitmel puhul võib meie arusaamist sellest, mis toimub siis, kui kirjandusteos tõlgitakse ja antakse välja võõras kultuuriruumis, kirjeldada mõistetega teooriast, mis käsitleb eri kultuuritaustaga inimeste kohtumist. Ja et seda, mis toimub teose ülekandmisel ühest kultuurist teise, on väga vähe uuritud, siis tahaksin just siit laenata inspiratsiooni, vaatlemaks kirjandusteose kultuurikonteksti vahetuse aspekte.

Hoolimata sellest, et rahvusvahelise lävimise võimalused on pärast Teist maailmasõda plahvatuslikult kasvanud, on teistsuguse kultuuritaustaga inimeste üksteisemõistmine ikka veel problemaatiline. Kõikjal on levinud kultuuriline *e t n o t s e n t r i s m*, sissekasvanud usk oma kultuurilise tagapõhja ainuõigsusse. Meile Läänes on omane üpris ohtlik tendents käsitleda teistsuguseid kultuure kui arenguetappe lineaarsel ajateljel. Meie siin Loode-Euroopas oleme mõistagi kõige keskpunkt, USA on meist arengus võib-olla mõni aasta ees, Lõuna-Euroopa aga püsib meil visalt kannul. Ida-Euroopa ja Venemaa on vähemalt 20 aastat maha jäänud ja araabia maad elavad ikka veel keskajas. Mõttekäik on samasugune kui kommunistlikus ideoloogias. Ainult et seal on formatsioonide paigutus teine. Feodalism oli esimene etapp, selle järel tulid läänelik kapitalism ja imperialism, mida pidi vaatlema ainult kui sotsialismi paratamatuid eelstaadiume.

Need lineaarsed meetodid äärmiselt erinevate, täiesti isesuguste lähtekohtadega kultuuride käsitlemiseks on minu arvates hirmuäratav kammits teiste kultuuride ja kirjanduste mõistmisel, sest huvi avardamise asemel tugevdavad nad üksnes valmisolekut tõlgendada kõike võõrast kui alamalseisvat, mis ei vääri tõsist lähelepanu.

Kultuuride kohtumise teoorias on keskne mõistepaar *keskus* ja *perifeeria*. Kui laps kasvab, võtab ta omaks ühe kultuuri ja õpib selles leidma oma individuaalset kohta. Mõned inimesed kalduvad iseäranis otsima norme ja defineerivad end peamiselt just nende kaudu, mida nad peavad ühiskonnas või perekonnas kesketeks. Teised panevad suuremat rõhku individuaalsele arengule ja loovad oma identiteedi väljaspool argielu. Neist võivad saada kunstnikud või kirjanikud, nad võivad ringi käia pisut koomilise kübaraga vms. Igal juhul on inimese identiteedi puhul otsustav see, et tema enesekäsituse ja ümbruse arvamise vahel valitseb tasakaal.

Kui «täiesti harilik» sakslane kolib Taani ja õpib ära taani keele, ent muidu käitub nii, nagu ta on harjunud, satub ta otsekohe väikesesse kultuurikonflikt. Ta tahab oma taani kolleege saksa kombe kohaselt viisakalt teietada, kuid taanlastele tundub see täiesti võõras, ja et iga kõrvalekalle sageli asetatakse väärtussüsteemi, on sakslasel oht muutuda veidrikuks. «Keskse» identiteedi kandjast on ta muutunud iseäratsejaks.

Kirjandusmaailmas on asi nii, et igal maal on oma kaanonid kirjandusteoste kohta, mida peetakse kesketeks. Rootsisis ja Norras on käibel koguni mõiste «keskne lüürika» (*centrallyrik*), mille all mõistetakse kõige paremat luulet või seda, mida meie Taanis nimetame lüürikaks suure algustähega. Mis aga juhtub siis, kui ühe kultuuri keskne teos tõlgitakse teise keelde ja seda loetakse hoopis teiste silmadega?

Egiptuse-reisiga seoses lugesin Egiptuse kõige kesksema kirjaniku, Nobeli laureaadi Naguib Mahfouzi romaani «Midaq Alley» (1947). Midaq on väike vaene tänav Kairo turukvartalis Khan El Khalilis. «Midaq Alley» on romaan, kus tsentrumis ei ole üksikisik ja tema elu, vaid terve rühm inimesi. Nende saatust kirjeldatakse kui hästi kooshoitud tervikut, suhtestades seda Egiptuse ühiskonna arengu ja islami usuga.

Taanlasena «Midaq Alleyd» lugedes liigitan ma selle «kollektiiviromaanide» hulka nagu näiteks Hans Kirki «Kalurid» (1928), mis teadlikult keskendub kollektiivi saatusele ja mitte üksikisikule. Niisiis paigutan ma egiptuse romaani oma taani mõistmisruumi — aga ehk küll kollektiiviromaanis esineb veel Taaniski, on see araabia maailmas keskne kirjandusžanr, sest araabia kultuurid käsitlevad üksikinimest perekonna-, ühiskonna- ja usuterviku osana palju rohkem, kui seda tehakse Lääne ja eriti Skandinaavia kultuurides.

Raamat, mis ühel maal on keskne, võib teisel maal niisiis olla absoluutselt perifeerne, ja mõned Naguib Mahfouzi teosed koguni ületavad piiri perifeerse ja arusaamatu va-

hel, kuivõrd pikad passaažid, mis iseloomustavad tegelaste suhteid islami maailmapildi mitmesuguste tõlgendustega, jäävad lääneeurooplastele enamasti arusaamatuks, kuna meil lihtsalt puuduvad taustteadmised islamiusu paljudest nüanssidest.

Samal viisil võib taani raamat muutuda kurioosumiks teistes maades. 1976 ilmus taani luuletaja Kristen Bjørnkjæri luulekogu, uue, nn. õrna mehe esimene poeetiline eneseväljendus. Nii Taanis, Norras kui ka Rootsis tuli hulgaliselt kordustrükke, kuid Saksamaal jäi teos ilmumata, sest nn. õrnad mehed ja nende probleemid pole seal kesksed nagu Skandinaavias, kus oleme sisse seadnud meeste lapsepuhkuse ja ära jaganud vanemate vastutuse — Saksamaal on see kõik alles meeletu utopia. Jaapanis seevastu ilmus Kristen Bjørnkjæri luulekogu 1990. aastal — mitte keskse teosena mehelikust tundlikkusest, vaid kui romantiline kurioosum läänelikust individualistlikust armastusest — maitsekas südamete ja punaste roosidega kaunistatud köites. Räägitakse, et kirjastaja sai alles pärast raamatu ilmumist teada, et Kristen ei olegi naisenimi ja raamatu on kirjutanud mees.

Väga suure üldistusena võib öelda, et on kaht liiki kirjandust: see, mis püüab peegeldada tegelikkust nii, et see oleks lugejale vahetult äratuntav, ja see, mis vormieksperimentide kaudu püüab luua uusi elamusvorme.

Taani kirjandust on väga oluliselt mõjustanud esimene laad, ja selle realistliku traditsiooni üks peateoseid on Martin Andersen Nexø «Vallutaja Pelle».

See, kas lugejal on võimalus identifitseeruda realistliku teose peategelasega, on sageli otsustava tähtsusega teose uude kultuurikonteksti vastuvõtmisel, ja teostel, mis lähtuvad silmatorkavalt erinevast tegelikkusest, on vahel raske seda identifitseerimisvõimalust luua.

Loengureisil Moskvasse novembris 1990 sattusid kaks taani luuletajat, Pia Tafdrup ja Søren Ulrik Thomsen, esimest korda elus vastamisi tohutute sotsiaalsete probleemidega tollal veel eksisteerinud N. Liidu novembrikülmas reaalsuses ning see sundis Søren Ulrik Thomsenit koju jõudes kirjeldama realismi probleeme järgmiselt:

«Hotellis «Ural», kus ma koos Pia Tafdrupi ja Lise Bostrupiga peatusin, et levitada taani kirjanduse rõõmusõnumit, koguvad paksud mammid hommikul tubade hiirelõksudest õist saaki, ja kui ma üritan kaasatoodud leiba näriliste eest peita roostes külmkappi, sööstab mulle sealt vastu prussakas. Läheduses on vist haigla, sest treppidest komberdab alailma üles ja alla karkudega inimesi ja eriti palju on väikesi poisse, kellel üks silm kinni seotud. Õhk on läbi imbunud kibedast ja hingematvast lehast, mida levitab mingis tõrvatünnis ringikantav desinfektsioonivahend. [...] Esimesed paar päeva olin ma hirmust kange ega suutnud seda kahjuks varjata meie vastuvõtja, Kirjanike Liidu töötaja Irina Zorina ees, kes tegi tõepoolest kõik, et me ennast hästi tunneksime. Ta küsis murelikult, mis mul viga on, ja kui vastasin: «I feel insecure», lausus ta traagiliselt ilmel: «We all feel insecure». [...] Meie kodune Ishøj (Kopenhaageni linnaosa. — *Tlk.*), mis peaks olema suurepärase pinnas mahlakale realismile, on Moskva kõrval täielik biidermeieriidüll, ja ma kujutlen, kuidas Moskva masendavates läbikostvates silotornides elavad inimesed puhkeksid sarkastiliselt naerma, kui nad saaksid teada, et kirjandus, mis Taanis kannab ühiskondlikult vastutustundliku realismi pateetilist nime ja mida eelistatakse esteetiliselt orienteeritud kunstile, jutustab peamiselt inimestest, kes kohmitsevad oma ridamajades ja keda häbistatakse, kui nad näpistavad üksteise abikaasasid tagumikust.»

Meeleolu paranes veidi, kui taanlaste väike seltskond kutsuti külla Moskva südalinn, vanasse peenesse aadliperekonda. Väikeses maitsekas korteris serveeriti head prantsuse juustu ja punaveini, mis perekond oli just kaasa toonud oma esimeselt Lääne-reisilt, ning kui taani külalised olid rahunenud, rääkis perenaine oma loo. See lugu on ühine paljudele endises N. Liidus: perekonnaliikmete hukkamine, küüditamine Gruusiasse, nälg, viletsus ja vastupandamatu ellujäämistung.

Olime vapustatud. Minema hakates tänas üks luuletajaist ilusa õhtu eest ning Pia Tafdrup kuulutas, et koosolemine nende inimestega ning nende eluloo kuulmine oli olnud talle võrratu elamus. «Ja veel selles ruumis,» lisas ta. Imestas algul selle lisanduse üle, kuid äkki mõistsin, et Pia oli meie, ülehooldatud taanlaste jaoks tabanud midagi

väga olulist, mis puudutab vene tegelikkuse mõistmist. Kui satud sellega vahetult silmitsi, reageerid sa hirmu, põlguse ja distantsitundega. Ainult siis, kui hirmuäratav on pakitud ilusti turvalisse, esteetilisse ümbrisesse ja kui jutustajateks on inimesed, kelle vastu tunnend sümpaatiat, osutub võõrastava vastuvõtmine võimalikuks. Kohe tuli mulle meelde taani bestseller, Rachel ja Israel Rachlini raamat «16 aastat Siberis», mis esitab oma versiooni 30. ja 40. aastate jubedatest küüditamistest. See jutt on Läänes mõistetav, sest ta on loonud selle hädavajaliku «ruumi». «Ärge katsugegi kaardil leida Kibarti küla, seda ei ole suuremaski atlases,» kirjutab jutustaja esimesel leheküljel. Meile tehakse selgeks, et jutustaja elab nüüd rahulikult Bagsværdis ja kõik on juhtunud palju aastaid tagasi väikeses kauges Siberi külas ning «16 aastat Siberis» ei ole ainult ebainimliku küüditamise, vägivalda ja näljahäda lugu, vaid ka kaunis ja jõuline armastuslugu, mis võimaldab Lääne lugejal sündmusi mõista ja end tegelastega identifitseerida.

Kirjanduse puhul, mis ei ole sõltuvuses otsesest ja äratuntavast tegelikkusekirjeldusest, on kultuuride kohtumise probleemaatika teistsugune. Søren Ulrik Thomsen kirjeldab oma mainitud essees kokkupuudet vene luuletaja Ivan Ždanoviga, «kelle luuletused Tetzlaffi ja Borumi suurepärasel tõlkes torkasid otsekohe silma. Sügava meeleliigutuse ja habemenoana terava analüüsivõimega läbivad need terve rea eksistentsiaalseid kategooriaid kaunis ja suveräänses esteetikas.»

Taani süsteemluuletaja (*systemlyriker*) Inger Christensen on just praegu tunnustajaks oma luulekogu «Tähestik» niinimetatud rahvusvahelisele läbimurdele. Luulekogu on kirjutatud Fibonacci jada reeglite kohaselt: esimeses stroofis üks värs, teises kaks, se järel 3, 5, 8, 13, 21 jne. Iga stroofi lähtekohaks on üks tähestiku täht ning kõik substantiivid algavad selle tähega:

*Duerne findes; drømmerne, dukkerne,
dræberne findes; duerne, duerne;
dis, dioxin og dagene; dagene
findes; dagene døden; og digtene
findes; digtene, dagene, døden*

Hoolimata rasketest probleemidest, mida selline vorm tõlkija ette seab, on Inger Christenseni luuletus luuletamisest ja surmast leidnud tee luulenautilaste südamesse Rootsis, Saksamaal, Prantsusmaal, Itaalias ja USA-s, teoksil on tõlked hispaania, poola ja vene keelde.

Abstraktsel, modernistlikul lüürikal on lugejaid kõikides maades. Sageli rajaneb niisugune luule rahvusvahelistel mudelitel ja traditsioonidel, tiirleb suuremate üldkehivate mõistete ümber ja võib oma vormiga, tema lugejaskond on aga kitsas — mitte niivõrd kultuuribarjääride kui oma elitaarse lähtekoha tõttu. See on magus muusika kirjanduse asjatundjatele ega muutu kunagi üldkasutatavaks.

Hea kirjandusvahetuspoliitika võtab arvesse kõiki ülalmainitud aspekte. Isegi kui me selgesti mõistame, et on väga raske ehitada silda üle etnotsentrismi ja kultuurierisuste, ja isegi kui mõnda teost on peaaegu võimatu tõlkida, nii et sellele kuidagi ülekohut ei tehtaks, tasub siiski vaeva luua sellele parimad võimalused, et ta teisel maal ei kaoks ära perifeeriasse. Tõlkekirjandusel on suurimad šansid murda psühholoogilisi barjääre, mis lahutavad erineva kultuuritaustaga rahvaid.

Taanikeelsest käsikirjast tõlkinud ANU SALUÄÄR

John Bunyan ja «Ristiinimese teekond taevalinna»

Mõned aastad tagasi pühitsesime esimese eestikeelse piibli väljaandmise 250. aastapäeva. Sellega saime endale mitte ainult emakeelse jumalasõna, vaid ka ühtse põhjaceuti kirjakeele, mis lõi eeldused rahvuskultuuri arengule. Siinne kirjatöö tähistab ühte teist, tagasihoidlikumat sündmust: tänavu möödus 150 aastat maailma loetavaima harduskirjaniku John Bunyani (1628—1688) peateose «Ristiinimese teekond taevalinna» ilmumisest põhjaceuti kirjakeeles («The Pilgrim's Progress from this World to that which is to come: Delivered under the Similitude of a Dream», 1678).

John Bunyan, mees, keda peetakse maailmakirjanduse «võõraks», on andnud inspiratsiooni pea kõigi loomevaldkondade esindajaile: maalingud Rootsi Naverstadi kirikus 1731. aastast ja Londoni Westminster Abbeys; mitmed lavastused ja heliteosed. «Kristlase lese teekonna» («Ristiinimese teekonna» teine osa, 1685) üks laul («Who would true valour see») kuulub tänaseni Inglismaa oikumeenilise lauluvara paremikku. Bunyani peateos on oma allegooriaga avaldanud mõju ka eestlase hingelaadile.

John Bunyani elulugu meenutab pühakute omi: ilmaliku perioodi lõpetab ärkamine, millele järgneb pühamehe kutsumuse täitmine. Lähemad teated Bunyani elust on siiski kaunis lünklikud, Bunyani täpne sünniaeg on teadmata; ta ristiti 30. novembril 1628 Elstow's. Bunyani kooliharidus jäi varakult pooleli. Ta pidas ametit oma isa, rändava katelsepa kõrval ja hankis katlapaikamisega elatist hiljemgi. Aastail 1644—1647 teenis Bunyan parlamendipooldajate armee (*Parliamentarian army*) garnisonis Newport Pagnellis, kuid Inglise kodusõja lahingutest ta nähtavasti osa ei võtnud. 1649—1653 elas ebaviisakas ning jumalakartmatu noormees läbi hingelise kriisi. Ta uuris piiblit, puutus kokku puritaanide ja baptistidega, teiste seas oli tema vaimseks nõuandjaks kodukoha lähedal asuva Bedfordi baptistide kiriku juht John Gifford. Ühel päeval tabaski Bunyani sisemine selgus. Viljapõllul kõndides kuulis ta sõnu «Sinu õigus on taevas» ja nägi seepeale vaimus Jeesus Kristus Jumala paremal käel istumas. «Sellest tunnist peale algab Bunyani tegelik töö Jumalariigis,» ütleb biograaf.

Bunyanist saab aktiivne ning hinnatud jutlustaja. Tema esimene religioosne kirjatöö «Mõned õhkamised põrgust» (*A Few Sighs from Hell*) ilmus 1658; sellele järgnes veel üle kahekümne teose. 1660. aastal Bunyan arreteeritakse. Teda süüdistati keelatud koosolekute pidamises, riigikiriku ning ametlike käsiraamatute (*Common prayer book*, 1549) ignoreerimises, 1661—1672 kandis Bunyan vanglakaristust, mille ajal kirjutas ning avaldas rea raamatuid ning töötas «Ristiinimese teekonna» käsikirja kallal. Pärast vaba-

nemist tegutses Bunyan Bedfordi koguduse pastorina ja rändjutustajana. Ta vahistati uuesti 1676. aasta sügisel, sest keeldus sakramendi vastuvõtmisest riigikirikus. 1677. aasta keskpaiku pääseb Bunyan teist korda vanglaseinte vahelt vabadesse. Järgnevatel aastatel ilmuvad mitu tema olulisemat teost ning ta jätkab usinalt mitmel pool oma hingekarjasetööd, saades hüüdnimeks «piiskop Bunyan». Bunyan sureb 31. augustil 1688 Londonis.

Niisiis, «Ristiinimese teekond taevalinna» on kirjutatud vanglas. Bunyan vihjab sellele kohe oma teose alguses: «Rännates maailma tühjas laanes, jõudsin ühe koopani (ingl. *den*), kuhu heitsin puhkama.» 1679. aastal ilmunud kolmandasse trükki on Bunyan lisanud ääremärkusena ka sõna «vangla». Kuid missugusel vangistusperioodil ta teose kirjutas? Mitmed Bunyani uurijad, nende seas K. Rätsep, on varem oletanud, et teos on valminud teisel vangistusperioodil. Kuid on vähe tõenäoline, et sellest ajast oleks piisanud teose trükivalmis kirjutamiseks. Võib oletada, et Bunyan alustas «Ristiinimese teekonna» kirjutamist juba enne teist vangistusaega. Kui teosest on valmis 2/3 ja Bunyan on toonud oma teekäija Õnnistustemäele, ütleb ta ilma igasuguse põhjuseta: «Siis ma ärkasin unest.» Ning sellele järgneb vahetult lõik: «Ja ma uinusin jälle. . . » Üks tuntumaid Bunyani eluloo uurijaid dr. John Brown on seletanud seda viitena vanglast vabanemisele 1672. aastal. Pika vangistusaja alguses kirjutas Bunyan oma vaimuliku autobiograafia «Külluslik arm suurimale patusele» («Grace Abounding to the Chief of Sinners», 1666). Seda teost on võrreldud Augustinuse «Pihutumustega», Thomas a Kempise teosega «Kristuse jälgedes» ja Pascali «Mõtetega». Ilma autobiograafia kirjutamiseta poleks sündinud ka «Ristiinimese teekonda». Ränduri teekond Hävituse linnast Taevamaale kajastab Bunyani enda hingelisi võitlusi ja elukogemusi.

Bunyani uurijad on näinud palju vaeva, et selgitada, missugused eeskujud on ränduri-allegooriat inspireerinud. Teekäija kuju kuulub juba iseenesest piibli maailma, mida Bunyan hästi tundis. Näiteks Aabrahamile antud kutse jätta isade maa ja minna maale, mille Jumal talle näitab. Või kui Jaakobilt küsitakse tema vanust, vastab ta: «Minu rännuaastad (ingl. *pilgrimage*) on kestnud sada kolmkümmend aastat.» Bunyan hindas kõrgelt ka Heebrea-kirja, kus kirjeldatakse inimesi, kes «tunnistasid endid olevat võõrad ja majalised maa peal» (He 11, 13). Selles piibli maailmas Bunyan elas ja hingas. Pole siis imestada, et ta vanglamüüride vahel nägi und teekäijast, kes rändab halvast maailmast taevalinna.

Teos trükiti esimest korda 18. veebruaril 1678. Samal aastal müüdi see lõpuni ja avaldati ka teine trükk; juba järgmisel aastal ilmus kolmas trükk. Autori surma-aastaks oli teosest ilmunud 11 trükki, kokku 100 000 eksemplari, mis XVII sajandil oli suur saavutus. Teose londonlasest kirjastajale Nathaniel Ponderile tõi edukas äri lisanime «Bunyan Ponder». Tõsi, Bunyan ise sai tuludest vaid tühise osa.

Varsti pärast «Ristiinimese teekonna» ilmumist hakati seda tõlkima ka teistesse keeltesse. 1682. aastal ilmus teos hollandi keeles ja muutus loetavimaks raamatuks Madalmaades. Prantsuse keeles nägi Bunyani peateos päevavalgust 1685. aastal, saksa keelde tõlgiti see aga 1703. aastal hollandi keelest.

XIX sajandi suurel misjoniajajärgul tõlkisid misjonärid teose algasukate keeltesse. Tähelepanuväärne on seegi, et «Ristiinimese teekond taevalinna» levis suurel määral ka

katoliiklikesse maadesse. 1772 trükiti Prantsusmaal ühe Sorbonne'i ülikooli doktori soovitusel lisaga väljaanne. Selle lõppu oli liidetud missas loetavaid palveid ja hümne pühale Neitsile, mis oleks sügavalt hämmastanud Bedfordi vaskseppa ja vabakiriku jutlustajat Bunyani tema eluajal. Kõnealusel trükist oli pealegi kõrvaldatud kaks lõiku, mis katoliiklastele ei sobinud. Esitcks episood, kus teekäija peab Alanduste orust läbipääsemiseks võitma kaks hiiglast: Paavsti ja Pagana, kellest viimane ongi juba surnud ja Paavst põeb vanadusnõtrust. Teiseks kõrvaldati lõik, milles kristlane jõuab Tühisuse linna Tühisuse laadale, kus müüakse kõike: maid, maju, ametid, eesõigusi, aunimetusi, kuningriike, naudinguid, naisi ja mehi, isandaid ja teenijaid, hõbedat ja kulda ning kõike muud mõeldavat. Tasuta näidatakse varastamist, tapmist, abielurikkumist ja teisi patte. Kogu kraami hulgas on Roomast tuleval eriväärtus, aga «üksnes inglased ja mõned muud rahvad on sellest küllastunud».

Rootsikeelne tõlge ilmus 1727 ja oli tehtud saksa keelest. Tõlkija Magnus Lagerström andis teosele rootsipärasema nime «Kristens resa», millest on tulnud omakorda soomekeelne «Kristityn vaellus» ja arvatavasti ka eestikeelne pealkiri. Kuigi pealkiri ei vasta täpselt originaalile, vastab see siiski suurepäraselt teose sisule. Stockholmi Konsistoorium arutas asja kolmel istungil, enne kui tõdeti, et Bunyani teos ei sisalda midagi võõrast Jumala Sõnale ja luterlusele. Lagerströmi tõlge ilmus viimati 1844. aastal. Rootsi XIX sajandi rahvaarutusele oli sellel suur tähendus. Kui 1809 ilmus Johan Jacob Malbergi sulest «Kristityn vaellus», siis levis see kiiresti ka soomlaste hulgas. Bunyani teosel oli suur mõju äratusliikumise silmapaistva tegelase Paavo Ruotsalaise (1771—1852) vaadete kujunemisele.

Esimesed teated eestikeelsest Bunyanist on pärit 1750. aastatest, mil «Ristiinimese teekonna» käsikirjaline tõlge levis Eestis peamiselt vennastekoguduse liikmete hulgas. Seepärast mõistame ka, miks piibli seletamisel kasutati nii sageli allegoorilist meetodit. Tavaliselt kinnitatakse, et saksa keelest tõlkis teose eesti keelde Urvaste köster-koolmeister Mango Hans (1713—1780). Endel Nirk väidab oma kirjandusloos, et tõlkija oli Urvastes sama ametit pidanud Adam Koljo (u. 1683—1759). «Ristiinimese teekonna» esimesest tõlkest on Kirjandusmuuseumis säilinud mitu eksemplari, mis näitab käsikirja elavat ringlemist vennastekoguduse liikmete seas. Samas on talle Bunyani teisegi allegoorilise teose «Püha sõda» («The Holy War made by Shaddai upon Diabolus», 1682) tõlke käsikiri, mida võib oletamisi siduda Mango Hansuga. Rudolf Põldmäe ütleb, et need XVII sajandi keskel tehtud tõlked on «kahtlemata esmakordsed algatused inglise kirjanduse tutvustamiseks eesti lugejale, kuigi tõlkimine on endastmõistetavalt toimunud saksa keele vahendusel» (Mango Hans. «Eesti Kirjandus» 1939, nr. 9, lk. 406).

Vennastekogudusel ei olnud võimudega kaugeltki head läbisaamist. Bunyani teos võis trükki minna siis, kui tsensor ei teinud sellele enam takistusi. Mõnel juhul aitasid kirjastuskulusid kanda välismaised usulised organisatsioonid, aga ka vennastekogudust pooldavad üksikisikud. Nõnda ilmuski 1817. aastal lõunaestis keeles «Õige Risti-Innimisse Tõisine Ellokäuk Iggawetse Ello pole», mille kirjastamise kohta öeldakse tiitelhel: «Minna Toozi Määrt olle sedda Raamatud trükki lasnu.» Nähtavasti kirjastas teose jõukas talupoeg, kellel polnud veel perekonnanimegi. Käsikirja koostas Kanepi köstri

16-aastane poeg Chr. Fr. Janter (1801—1882), pärastine Kursi pastor ja uuspietistlike jutustuste tõlkija.

Põhjacesti kirjakeeles ilmus «Ristiinimise teekond Taewa linna pole» esmakordselt 1842. aastal. Sellest tõlkest tehti hiljem veel üheksa kordustrukki, millest viimane ilmus 1903. aastal. Iseseisvusajal avaldati uus, korrigeeritud Daniel H. Matsoni trükk, mis nägi trükivalgust 1933. aastal Tallinnas R. Klaasi kirjastuse väljaandel. See kannab pealkirja «Ristiinimise teekäimine taevalinna». 1967. aastal ilmus samast trükist Helene Veski-mäe redigeeritud väljaanne «Kristlase usurännak» (Toronto, Vabaduse Kuulutuse Kirjastus). See on seni viimane eestikeelne kordustrukki. Bunyani peateos aga on täna leitav enam kui sajast maailma keeles.

Omaette uurimist vääriv teema on John Bunyani tõlgete vastuvõtt ning «Ristiinimise teekonna» mõju eesti kirjanduses ning kultuuris tervikuna. Mõjutused võivad olla vägagi erinevad, alates sellest, et hiljuti ilmumist jätkanud baptistliku ajakirja «Teekäija» (1904—1940, 1989—) asutaja Andres Tetermann võttis väljaandele nime Bunyani teose järgi, ning lõpetades komplitseeritumate nähtustega. Selle näiteks võiks olla ränduri ning teekonna filosoofia Karl Ristikivi loomingus. Üks teekond läbitakse ka romaanis «Hingede öö» (1953). Seda kommenteerides tunnistab Ristikivi, et «peamisteks eeskujudeks on olnud Bunyani «Kristlase rännak» ja Carrolli lasteraamat «Alice imedemaal»». (Väliseesti kirjandus. Tallinn, 1991, lk. 49.) Luulekogu «Inimese teekond» võib sisaldada otseviidet Bunyani teosele. Värsiraamatu lõputükli «Maa ja rahvas» domineerib piibellik filosoofia üksikinimese maise tee lühidusest.

John Bunyani «Ristiinimise teekond taevalinna» on unenäokirjeldus. Ta näeb meest Hävituse linnast lageda taeva all hinge kitsikus kiskendamas: «Mida ma peaksin tegema, et õndsaks saada?» Mehe juurde astub Evangelist, kes näitab talle eemal paistvat valgust. See juhib kitsa väravani, miskaudu tuleks teekonda alustada. Nagu öeldud, Bunyani allegooria peidab mitmesuguseid reaale ning autori enesekohaseid kogemusi. Evangelist näiteks pole keegi muu kui Ristiija Johannese kiriku pastor ja linnaarst John Gifford, mees, kes juhtis Bunyani hingelist vabanemist ja ristis ta Ouse'i jões ajavahemikul 1651—1653. Nii algabki Ristiinimise (*resp.* Kristlase) tegelaste- ja takistusterohke teekond hingeõndsuse otsingul.

Kõigepealt vajub ta Arguse sohu. Seal aitab ta välja Abi-nimeline mees, kelles tunne ära Martin Lutheri. Lutheri suur Galaatia-kirja seletus tõlgiti inglise keelde 1575. aastal ja Bunyan leidis, et see käsitleb just tema hingeseisundit. Bunyani uurija Richard L. Greavesi arust on Bunyani teoloogilised vaated suuremalt osalt Lutheri mõtete töötlused. Kuigi Bunyani peetakse baptistiks, ei ole ta kusagil kirjutanud ristimise kordamise vajadusest. 1660. aasta kohtuistungil süüdistati teda ainult keelatud koosolekute pidamises. Luther aitas Bunyanil kogeda seda, mis kristlikus usus on keskseim: õndsaks saab üksnes armust usu kaudu Jeesusesse Kristusesse.

Kristlane jõuab kitsale väravale ja saabub seejärel Seletaja majja. Seal nähtu ning kogetu on criti huvitanud psühholooge. Ameeriklane M. Esther Harding avaldas näiteks, 1956. aastal Jungi vaimus psühhoanalüütilise uurimuse «Teekond endasse» («Journey into Self»). Ta tõdes, et episood Seletaja majas sisaldab huvitavat materjali alateadvuse kohta. Seda võib mõista, kui mõelda tolmusele toale; lastele nimedega Hädalda ja

Kannatus; kustumatule tulele; mehele, kes, mõök käes, tungib Iluduse lossi, ning raudvõrede taga istuvale mehele.

Ristiinimene jõuab seejärel Vabaduse väljale, kus toimuvad mitmesugused sümboolsed stseenid ja ta saab muu hulgas kirjarulli, mis peab tagama sissepääsu taeva väravast. Siis märkab ta Iluduse lossi, mille eeskujuks peetakse Houghton Manor House'i, mille arhitekt oli kuulus Inigo Jones (1573—1652). Teed lossi takistavad lõvid, kes sümboliseerivad nii riigikirikust (anglikaani kirikust) kui ka ühiskonnast lähtuvat tagakiusamist. Lõvid aga on parajasti aheldatud, mis viitab tollal valitsenud ususalливusele. Sellele tehti lõpp 1661. aastal, kui parlament otsustas taastada anglikaani kiriku kõik varasemad õigused.

Lossis võtavad Ristiinimese vastu lossitütred Ettevaatlikkus, Tarkus, Jumalakartus ja Armastus, kes esitavad küsimusi tema teekonna mõtte ja eesmärgi kohta. Nii pidid ka Bedfordi koguduse liikmed jutustama oma vaimulikust elust, enne kui nad võeti vastu koguduse osadusse. Ristiinimesele näidatakse imesid ja loetakse ette raamatuid. «Siis loeti usukangelastest ja sellest, et Issand on armust valmis vastu võtma igäüht, vaatamata, kes ta on või mida ta on teinud.» Õhtusöögi «hõrgutised ja võrratu vein» tähendavad armulausaosadust, kuid ristimisest ei räägita midagi. See sobib kokku Bunyani käsitusega, et ukseks kogudusse on isiklik usk Kristusesse, mitte ristimine. (Bunyani teoloogilisi vaateid käsitleb: Richard L. Greaves, John Bunyan. «Courtenay Studies in Reformation Theology», 1969.)

Teekond jätkub Alanduse orus, kus Kristlane peab hirmuäratava võitluse Apollioniga, mille kirjeldamiseks on Bunyan kasutanud lapsepõlves loetud rüütliromaane ja lugusid Pühast Jürist. Jõudes Tühisuse linna, satub rändaja koos oma kaaslaste Ustavaga Tühisuse laadale, mis kestab vaheajata läbi aasta. «Siin oli erinevate riikide ja kuningriikide tänavaid — inglise-, prantsuse-, itaalia-, hispaania- ja saksatänav. Igal neist müüakse just selle maa ja rahva eripahesid.» (1964. aasta eestikeelses väljaandes on eespool mainitud asemel eesti-, inglise-, soome-, vene- ja prantsusetänav.) Laadakirjelduses kajastuvad Bunyani lapsepõlvemälestused Elstow' ja Stourbidge'i laadadelt. Need Euroopa vanimad (III saj.) ja D. Defoe hinnangul ka keskaja suurimad laadad lõpetasid oma tegevuse alles 1934. aastal. Tühisuse laadal äratavad kaaslasted oma esinemisega tähelepanu ja nad vahistatakse. Kohtunik Tõevihkajas võib näha Bunyani enda tõeliste kohtunike jooni. Ka kaasistujate nimed on samast vallast: Pime, Kõlvatu, Õel, Himur, Silmakirjalik, Tige jne. Ustav mõistetakse surma, Kristlane aga pääseb eluga ja jätkab teekonda. Tema teekaaslasteks saab nüüd Lootusrikas.

Järgmiseks satuvad rändajate teele härra Libekeelne Ilukõne linnast, Maailmasõber, Rahaahne ja Ihnus. Vesteldakse vabameelsest suhtumisest kristlusesse, milles võib ära tunda inglise filosoofi Thomas Hobbesi (1588—1679) kristluse-kriitikat. Ja seejärel — ikka edasi. Kahtluste Lossis viib Hiiglane Meeleheide Ristiinimese peaaegu enesetapu äärelle, kuid ta peab vastu, leiab lõpuks põuest võtme nimega Tõotus, mis avab «kuratlikult raske» raudvärava, ja pääseb taas vabadusse teekonda jätkama. Önnistustemäe tipult näeb ta kauguses paistmas Taevalinna väravat. Jääb veel ületada sügav jõgi ning linna väravast sisse astuda. «Värava avamisel tahtsin heita sinna ühe pilgu, ja ma nägin: linn säras kui päike, tänavad olid kullast, millel liikusid inimesed, palmioksad käes. . . »

Aga Bunyan ei lõpeta siin, nii meeldiv, kui see ka ei oleks. Ta jätkab: «Mõtiskledes kõige nähtu ja kuuldu üle vaatan kord tagasi. Teisel kaldal seisab Teadmatuse.» Teadmatuse parvetab üle jõe parvemees Tühilootuse abil, aga keegi ei ava talle väravat ega ole tal midagi esitada, kui tunnistuskirja küsitakse. «Ja ma veendusin, et on olemas teid, mis viivad põrgu, mitte üksi Hävituse linnast, vaid ka taeva väravast.»

Niisugune on Bunyani peatcos linnulennult, see on allegooria, mille detailidesse ei tarvitse meil takerduda. Tuntud XIX sajandi inglise kõnemees C. H. Spurgeon on kirjutanud: «Bunyan oli võrratu piibliseletaja, kes kasutas pühitsetud allegooriat. . . Ärgem siis pürgigem temast kõrgemale!» Bunyani allegooria leidis Inglismaa lihtrahva seas hea vastuvõtu, levis kiiresti Euroopasse ja Ameerikasse ning tagas endale kindla koha kristlaskonna klassikute hulgas (Augustinus, Anselm Canterburylane, Thomas Aquinos, Ignatius Loyola, Thomas a Kempis jt.).

Kõrgeid hinnanguid langetati mitmelt poolt (Bunyani retseptiooni kohta vt. näiteks: A. Sundqvist, John Bunyan — förkunnare-författare. Stockholm, 1978). Rudyard Kipling pidas Bunyani «romaani isaks». Jonathan Swift kinnitas, et sai «Ristiinimese teekonnast taevalinna» suuremaid elamusi ja paremaid teadmisi kui tahet ja intellekti puudutavatest diskussioonidest. Doktor Samuel Johnson (1709—1784) asetab Bunyani peateose «Don Quijote» ja «Robinson Crusoe» kõrvale. Bunyani suurust tunnistas avalikult Robert Southey (1774—1843), kes avaldas 1830. aastal esimese Bunyani eluloo. Temaga liitus S. T. Coleridge, kelle arvates oli «Ristiinimese teekond» piibli kõrval ainus teos, mis nii selgelt esitab tõde päästmisest Jeesuses Kristuses. Lord Thomas Babington Macaulay (1800—1859) läks isegi niikaugele, et klassifitseeris Bunyani koos Miltoniga XVII sajandi Inglismaa ainsateks suurteks vaimuinimesteks. Ja kui J. A. Froude (1818—1894) avaldas 1880. aastal uue menuka Bunyani-biograafia, liideti Bunyan «English Men of Letters» liikmete hulka.

John Bunyani «Ristiinimese teekonna» väärtustamine oli oma tipus siis, kui G. B. Shaw 1896. aastal kinnitas, et Bunyan oli «parem kui Shakespeare». Kuid ka tänane inglise kirjandusuurija leiab, et «Ristiinimese teekonnal» on «unikaalne koht meie kirjanduse ajaloos» (N. H. Keeble). Ükski teine Bunyani teos ei ole saanud sellise vastuvõtu osaliseks. «Isand Kurja elu ja surm» («The Life and Death of Mr. Badman», 1680) oli kavandatud «Ristiinimese teekonna» omalaadse peegelpildina. Autor kirjutab: «Kui ma uuesti juurdlesin selle üle, mida olin kirjutanud Kristlase teekonnast kirkuse poole ja kuidas nii paljud olid seda rõõmuga tervitanud, siis tahtsin kirjutada ka jumalatute elust ja surmast, nende teekonnast sellest ilmast põrgusse.» Kuid isand Kurjast ei saanud kunagi nii soositud tegelast kui Ristiinimesest.

«Ristiinimese teekonna» teises osas kasutas Bunyan samalaadset ainekku nagu esimeseski: tõsielulisi juhtumeid, meenutusi loetud raamatutest ning inspiratsiooni hetkil nähtud visioone. Tähelepanuväärne on «Ristiinimese lese teekonna» lõpp: «Kui Nõrgake ja Komistaja nägid, et neil oli käes Meeleheite pea, siis rõõmustasid nad selle üle rohkesti. Kristlase lesk oskas mängida viiulit ja Arm kannelt. Nad mängisid ühises rõõmus ja Komistaja tantsis. Ta haaras Meelenukruse käest Kurvameelse tütre ja nii tantsisid nad koos teel. Tõsi küll, Komistaja ei võinud tantsida ilma teise karguta, aga ta kasutas

seda eriti osavalt. Samuti liikus neiu graatsiliselt samas rütmis muusikaga. Nad mängivad ning tantsivad rõõmust.»

Siin ei leia me tävalist puritanismi, mis seab eeskujuks sünge moralisti, kes näeb kõiges pattu, ka kõige süütumas rõõmus. Siin kohtame küpset, kogenud ja elutarka Bunyani, kes vaatleb inimesi kaastundlikult ning mõistvalt. Ta on vabanenud ahtast ning sallimatust hoiakust ja avanenud puhtale elurõõmule.

John Bunyan oli siiski puritaanlane. Ja puritaanlased asetasi alati kõige tähtsamad ning kõlbelisemad küsimused esimesele kohale, kunstistki ettepoole, ja usk oli üks nendest. Aga võis juhtuda ka seda, et nad kõigest hoolimata ja endalegi teadmata löid meistriteoseid.

Mait Raun

Jäämägi

1201

Mis juhtub, kui eraldada jäämäe küljest tema veepealne osa? See jääkild hulbib mõne aja, kuni sulab vees. Jäämägi ise jätkab väiksemana, ent siiski jäämäena, kusjuures tal kujuneb kindlasti ka uus veepealne osa.

Niisugune võiks olla mõistukõne eestlaste rahvustervikust ja eliidist sovetliku okupatsiooni ajal. Kuidas meid tapeti, aga me jäime kõige kiuste alles ja nüüd teeme oma vaimu taas terveks ja suureks.

Kuid ei ole.

Tappa oleks meid võimalik veel küll ja küll: rahvus on olemas, kultuur on olemas, seejuures isegi üsna tavaline (tavadele tuginev). Ka eliiti ei suutnud vallutajad päriselt välja juurida. Me ei ole praegu sugugi hale, ilma tiputa jäämägi, vaid mõistame liüa kaasa enam-vähem kõiges, isegi sedavõrd komplitseeritud — ja vallutajate poolt tagakiusatud — valdkondades nagu äri ja poliitika.

Head kujundid, näiteks «jäämägi», kõlbavad kõikjale. Ütleme siis, et käesoleva teksti jäämägi on kultuur. Veepealne osa on see kultuur, mis vormitakse ilusateks piltideks, ilusateks raamatuteks, ilusateks etendusteks. Aga midagi jääb ka vee alla ning see on suur, hiiigelsuur osa. . .

(Siin on koht õlgu kehitada: milleks maalida kujundeid ja raisata trükivärvi asja puhul, mis on siililegi selge!)

Kui see osa saab kõvasti räsida, läheb jäämägi kummuli; kui see osa kaob, kaob ka jäämägi.

Vallutajad olid targad ning teadsid, et just kultuuri surm on rahvuse õige surm. Pärast esimesi metsikusi (kirvega raamatu kallale minek jne.), mis pani nende ees õudust tundma, muutusid nad leplikuks. Veelgi enam — asusid meie kultuuri jaoks püstitama Potjomkini küla.

Hästi ilusat küla jäämäe tippu, kus me rõõmuga kolisime järjest uutesse soojadesse taredesse, mida hakkasime armastama.

Igal pool rõhutati: eestlased loevad maailmas kõige rohkem raamatuid, sest tiraažid on maailma suurimad, eestlased käivad kõigist rohkem teatris jne. Tavalistele väikerahvastele kättesaamatult kallis meeskoor kogus kuulsust meie lauluarmastusele. Kirjanikud muudkui kirjutasid, näitlejad näitasid, heliloojad löid.

See ei ole halb.

Vastupidi, paljuskü just tänu sovetiaastate kultuuritööle oleme praegu suuelised maailma tagasi tulema.

(Muide, eestlane on kultuurne inimene: teeb alati vahet butafooria ja tõeliku vahel, põlastab Potjomkini küla ja muud venelikku.)

Selle kõige varjus paisati rahva kultuuritraditsioonid segi. Kultuuriametnikud ehtisid tippu, samal ajal salaja õonestades alust; võibolla isegi enda eest salaja.

Tavalise kultuuripildi taastamine on raske. Järjest rohkem inimesi on hakanud uskuma, et kultuuri moodustab peaaegu ainult see ilus, mida leidub erinevates variantides

üle maailma: kaunid kunstid. Liiga paljud neist, kellest sõltub meie edasine saatus, arvavad, et tavakultuur on sama mis kaunis kunst, ent välja kukkunud saamatul ja ebatäiuslikul kujul.

Ehk kole-kunst.

Kandis ta ju nimetust «kunstiline isetegevus» (hiljem leiutati uus sõnavärd «massi-
taidlus») ja oli kõvasti vürtsitatud proletaarse ideoloogiaga, et sõnnikulehk peletaks koduküla lähikonnast viimasedki heasoovijad.

Vastandsõnad olid seevastu ülimalt kõrgid: «professionaalne kunst», «tippkultuur», «kõrgkultuur».

Laias laastus on vaja kümme halba kirjanikku selleks, et oleks võimalik kaks head kirjanikku; kirjandustava on vaja selleks, et oleksid olemas need kaksteist kirjanikku; rahvaluulet, kirjaoskust, kirjanduselu ja publikut on vaja selleks, et ühel rahval saaks üldse olemas olla kirjandus.

On maitseasi, mitut kirjanikku eelnevas reas nähakse: kas kahteist või kaht. Igal juhul esindavad nad teistsugust kultuuritüüpi kui need, kes tegid võimalikuks kirjanduse olemasolu ja keda on palju kordi rohkem, ent kes ise ei ole — ega taha olla — kirjani-
kud.

Sama on lugu kõigil kultuurialadel. Eristuvad need, kes sihivad professionaalset tulemust, ja need, kes nokitsevad oma harrastuse kallal, otsivad lõõgastust või teritavad vaimu.

Sõnapaar võiks olla «saavutuskultuur» ja «kultuurielu».

Analoogia spordi jäämäega on ilmne. Igaüks osaleb mingil määral kultuurielus. Nagu ka tervisesporti teeb peaaegu igaüks: kas teadlikult, et olla vormis muu elu jaoks, või kogemata (näiteks bussi peale joostes). Seevastu saavutussport on allutatud tipp-
tule-
muse saamisele, olles segatud stimulaatorite, intriigide, alatusega. Neid seob peamiselt see, et rahvasporti võib võtta taimelavana — kui harrastajaid on palju, kerkib nende seast tõenäoliselt esile ka mõni meister.

(Kas võime olla kindlad sovetliku okupatsiooni lõpus? Kas võime olla kindlad, et ei tapa ennast ise edasi?)

Muide, ajaloo tagasivaade muudab need kaks palju rohkem üheväärseks, kui näib praegu; arheoloogi labidas kaevab maa seest välja suvalisi kilde, mis siis koos moodus-
tavad kultuuri.

KIRJANIK KIRJUTAB!

Andres Vanapa: «Surnutele on ladu avatud».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1992. 160 lk.

Vanapa uue kogumiku 15 novelli (juttu) on enamasti tuttavad kõik — siit ja säält. Seetõttu ennekõike mõned irdmõtted, mida raamat ja kirjanik tekitasid.

Brecht'i järgi peaks normaalselt funktsioneerivas ühiskonnas asi käima umbes niimoodi, et ärimees äritseb, lits lööb litsi, röövel röövib, arst arstib, minister peab kõnet ja kirjanik kirjutab. 1992. aasta lõpul elame ikka veel selles pikale veninud ajalooepisoodis, kus ärimehed röövivad, röövlid äritsevad, litsid arstivad, ministrid. . . Jumal nendega ja nende tegudega, arstid ja kirjanikud aga peavad kõnesid. Ikka veel! Kirjutatakse ju ikka ka, aga sellega tegelevad tihtipeale mingid hoopis muude tööde meistrid, mõnelgi neist on raskusi ortograafiaga.

Ja kunagi hiljem kinnitame, et need olid ajaloolised aastad. Seda küll, aga oleks nad ükskord ometi möödas! Peaksin ilmselt täna tundma uhkust ja ülevust, et mu kolleeg ja kogunisti mõnus toanaaber Kirjanike Liidus töötamise päevilt on nüüd meie riigi president, aga mina tunnen millegipärast (eriti unetutel öödel külmas toas ärgates) nõutust ja kõhedust.

Tahan sellega öelda, et ikka veel on liiga palju täisjõus eesti kirjanikke otsekui kusagil mujal. Nii on see kestnud pool tosinat aastat ja arvata võib, et ei lõpe niipea ega niisama lihtsalt. Olin «kusagil mujal» pikka aega minagi, nii et kõik öeldu kogu oma kibeduses käib kindlasti ka minu kohta.

Õnneks leidub siiski veel mõni, kes teeb just seda, mis tema tegu. Kõigi ahvatluste (poliitika, äri, kommerts-kultuur jne.) ja kõigi ahastuste kiuste (kümnekordselt kukkunud tiraažid, ilmumisvõimaluste küsitavus, elatustaseme langus alla tõsise vaesuse piiri) jätkavad päris mitu kirjanikku raamatute kirjutamist. Juba ainuüksi selle ees müts maha!

Üks neist on kindlasti Andres Vanapa. Mõne aja eest ilmus tal luulekogu, nüüd tuli novellivalimik. Tean, et ta kirjutab romaani; mõned katkendid, mida olen sirvida saanud, töötavad õigeigi põnevat suutäit elitaarpalasid eelistavatele kirjandusgurmaanidele.

Aga Vanapa on alati kirjutanud. Paradoks küll, kuna teame, et Vanapat tunnustati täiskirjanikuna alles autori viiekümnenenda sünnipäeva paiku, tema esimese raamatu (luulekogu «Pihlakaviin» 1974) ilmumise järel. Paraku on retsensioon piiratud mängureeglitega žanr, mis eeldab neutraalset ja jahedat distantsi arvustaja ning arvustatava vahel. Ning ehk pole ka ajahetk kõige soodsam täiesti avameelseks ja seejuures piisavalt subjektiivseks analüüsiks, kuidas siis ikka omal ajal niimoodi juhtus, et näiteks pikka aega ajakirja «Eesti Kommunist» lisa «Küsimused ja Vastused» toimetanud ja muusikakoolis ajalugu (teadagi punast!) õpetanud mehel ei tulnud kuidagi välja tolle aja kaanonite järgi sepitsetud jutustused, kuigi A. V. eneseiroonilist pihitimust mööda ta tol kaugel ajal muud ei soovinud kui sotsrealismi klassikuks saada!

Mina oletan siinkohal, et anne hakkas vastu. Anne oli selleks liiga isekas, et omandada igavat ja võltsi. Just neil aastatel kirjutas Vanapa mõnikord ajaleheservadele, märkmikulehtedele, pakendipaberile kummalisi mõnerealisi luuletusi, kinkis osa neist sealsamas (kohvikus, baaris, pargipingil) esimesele ettesattunule, sest üht teadis ta täpselt: selliste lauludega polnud mõtet ühegi toimetuse ukse kulutada. Aga see on juba Andres Vanapa elulugu, mille interpreteerimise esmaõigus on loomulikult temal enesel. Nii palju kui mina tean, on see põnev elulugu, kohati sama sürrealistlik nagu ta luule, uhke vaimu ja vale võimu heitlus ühe isiku dimensioonides. «Surnutele on ladu avatud» võib mingil määral käsitleda ka kui põlvkonnalugu. Sest Vanapa lügsid on ühendamas tihtipeale sarnane tege-lane ja tema liikumine ajas ligi poole sajandi vältel. Loomulikult on see meelevaldne lihtsustus. Veeni, Maua jt. novelliteljele tõstetud noored ja ka natuke vanemad tegelased ei ole kaugeltki samastatavad võimaliku autobiograafilise kangelase, ammukski siis põlvkonnaga. Ehkki ise tihti küllaltki draamatilistes situatsioonides, on Veenid ja Maud pigem töövahendid autori käes. Otsekui fotoaparaat. Nad on passiivsed ja staatilised mitte autori saamatusest, vaid autori tahtsi. Vanapale sobib just säärane tööstiil.

Nii olemegi jõudnud jutukogu endani.

Olen muide kuut juttu sellest valikust ükskord juba päris põhjalikult arvustanud. Tegu oli novellistükliga «Vale sadama jutud» (tookord sisaldas see kümme novelli), mis ilmus 1978. aastal ja oli Vanapa esimene proosaraamat. 1979. aasta «Keele ja Kirjanduse» 5. numbris kirjutasin säärase lõpulause: «Autori erandlik andelaad, oskus välise ja otsekui kõrvalise kaudu olulist ütelda on täiesti ilmne.»

Sellest väitest pole täna põhjust taganeda. Mõtteid tekitab üks teine tähelepanek samast kirjutisest: ««Vale sadama juttudes» aastast 1978 on ju tegelikult üsna vähe (või — harjumatu vähe?) okupatsiooni jõledusi ja vägivalla otseillustratsioone. [...] Tõsi, näiteks «Reederi väimehes» lastakse mehhaanik Kauba jalad läbi, aga olgu öeldud, et sandarmid ei taba teda sugugi lendlehtede kleepimiselt või doki õhkamiselt, vaid purjuspäi õlivarguselt. . . »

Võib-olla oli rämeda vahkviha täielik puudumine Saksa okupantide vastu üks põhjusi, miks Vanapa raamat ei ilmunud omal ajal mitte prestiižikas ja kiiresti ilmuvus raamatusarjas, kuhu ta käsikirja algselt pakkus, vaid tükk aega hiljem vähem operatiivses suurkirjastuses.

Ja veel üks tsitaat tookordsetest muljetest: «Minu meelest on A. Vanapa tabanud midagi väga olulist. See pidev rusutuse ja ajutisuse tunne, jutust juttu korduvad hämarpruunid toonid. . . »

Kui «Vale sadama juttudest» võetud novellides, sellega orgaaniliselt liituvus «Piiriületajas» ning romaanist «Taevatalu» (1984) lisatud novellides «Mängud» ja «Amok» (Saksa-aegne Patarei vangla) ongi nimetatud hämarpruun rusutis ehk ainuvõimalik koloriit, siis miks jätkub seda tooni lausa tänasesse ulatuvatesse juttudesse? Praeguses poliitistikast ja majandusest mõjutatud kultuuriõhustikus võiks mõni noorem ja karmim arvustaja Vanapale ette heita koguni teatavat sordiinsust ja ükskõikset reserveeritust. Hea küll, omal ajal ei mõistnud ta hukka sakslasi, see oli võib-olla isegi nagu väljakutse tensusurile; aga nüüd ei mõista ta hukka ka venelasi ja bolševikke, ei kritiseeri intreid ega «Vaba Eestit». Ma ei spekuldeeriks säärase mõttemängudega, kui me poleks juba midagi sarnast kogunud. Õnneks pole sellisest pahupidibolševismist siiski liiga hoogu mindud ja ilmselt ei vaja Vanapa eriti ka advokaate.

Küllap on tegu loomelaadi ja ampluaaga. Nagu varajasemates juttudes (mille väärtust aeg pole kahandanud), näib Vanapa ennast kõige paremini tundvat näiliselt kiretu ja isegi natuke kohmetu vaatlaja rollis. Ta on lakooniline mitte ainult armastusest lakonismi vastu, vaid asjaolude sunnil. Lakonism tähistab mingil moel selle vaieldamatu ande tegelikke piire. Vanapa on oma võimalused järele uurinud ja neist vööruse teinud. Niisiis: ei mingeid

suuri plaane, kasinalt verbaalset dünaamikatki, aga! — seal kusagilt kostavad napid laused, seal kusagil keskplaanis, selles pruunikashallis hämaruses sünnivad igasugused huvitavad asjad. Reaalsusse immitseb sürrealismivinetis, fookus nihkub paigalt. . . Ja mõnikord on tulemuseks vaieldamatult kunst. Raamatu annotatsioonis väidetakse, et «täpne sõna ja löikavselge lause loovad kõigis neis lugudes nautimistvääri ürgmehelikult karge stiili». Mina nii ei ütleks. Pigem meenutab Vanapa proosa oma stiililt koguka mehe ettevaatlikku liikumist õhukesel jään. Siin-seal märkame küll pragusidki, aga — tulemus on ootamatu ja lummas. Aukartusest proosa tegelike ja olematute ohtude ees on Vanapal välja kujunenud tõesti väga isikupärane stiil, mida ta professionaali kindlusega ka ekspluateerida mõistab. See oma võimaluste täpne tundmine võib sünnitada mõnegi üllatuse, aga paraku ka stambi.

Mõnikord tundub, et Vanapa kirjutab päris nimme läbi krestomaatilisi süžeid, otsides võimalusi neile oma värvi lisada. Näiteks «Semlakid». Peaaegu et haletraagiline jõulumoraal joodikust ja koerast. Riskantne tegu, aga ilmselt korda läinud. Mingi tabamatu salarütm selles loos võtab võimaluse õlgu kehitada või irooniline olla.

Juttude all puuduvad daatumid, ometi pole raske aimata, millisesse perioodi peaksid kuuluma näiteks säärased lood nagu «Kõik panevad relvad maha» ja «Surnutele on ladu avatud». Eks see millalgi seitsmekümnendate algul olnud, kui üle meie proosamaastiku puhus taas hilisekspressionismi tuuleke. (Üllataval kombel märgistas seda ühe oma parima looga — «Kindad hauakaevajale» — juba siis põhiliselt kriitilisi elureportaaze kirjutanud viljakas romanist Raimond Kaugver.)

Esmapilgul võib sobimatuna tunduda see distantseeritud hoiak ja isegi teatav delikaatus ütlgast aega ja jõledat tegu (küüditamine) töötlevas novellis «Kohtumine Heiti Talvikuga», aga kas oleks selgi puhul räige viha ikka andnud parema kunstilise tulemuse? Omaette seisab ning veel üht võimalust demonstreerib novell «Tangud», ehkki mõnes mõttes on see vägagi eesti jutt, haakudes terve generatsiooniga neist, kelle sünniaasta Vanapast kümnendi või kahe võrra hilisem. Kes ei pidanud tegelikult enam vaevlemagi probleemi üle, kas kirjutada sotsialistlikku realismi või hakata õövahiks. Unt, Vahing ja kõik me teised. . .

Pensionär Temmes novellist «Õnneseen» elab juba meie uusimas ajas, vististi üleminekuperioodi algul, ja tema päeva kirjeldus on tõetruu ning kuidagi huvitavalt, ütleksin, et tuimalt õnnelik.

Siis jõuangi lõppjäreldusele. Valel rajal on see, kes eeldab Vanapalt põlvkonnalugu või vähemalt selle tunnetust. Ta peab peituma. Vanapa rändab küll ajalikus ajas ja ruumis ja

tema tegelased on enamasti otsekui väikesed inimesed rataste all ja vahel, aga see pole määrav.

Pikemasse analüüsi laskumata oletan: kui kunagi hakatakse tõsiselt uurima eksistentsiaalsismi eesti proosas, tuleks esimeste seas alustada Andres Vanapast.

Kui seda arvamust tunnustuseks peetakse, ei hakka ma vastu vaidlema.

Nüüd, mil tiraažid ja läbimüük on saanud ärisaladuseks, on raske teha oletusi Vanapa uue raamatu tegelikust kandepinnast, kohast ja tähendusest. On aasta 1992 ja kõik on veel väga lahtine.

Koht ja tähendus on ilmselt olemas, aga antud juhul pole see eriti tähtis.

PÄRIS SÜMPAATNE LUGU...

Tõnu Trubetsky & Anti Pathique: «Inglid ja kangelased».

«Vennaskond», s. 1., 1992. 40 lk.

... kahju vaid, et liiga lühike. Kumatigi oli ilmumise eel liikumas ei tea kust lansseeritud kuulmus, et välja tuleb tõeline ilmkärakas, sürrealistlik jams, tagumikuhoop belletristika- ja ühiselureegleile. Ei midagi niisugust. Kes küll levitab sihukesi kõlakaid, ja mis pagana eesmärgil? Kas kõmu käimapanija oli (näiteks käsikirjas) juttu lugenud, tahtis ta teha reklaami või antireklaami? Ega ometi sa ise, Tõnu? Vaevalt. Või oli kuuldu rahva palav soov, õhus rippuv ja seni täitmata lugejatellimus? Sel juhul tuleb mürtsu- ja mässuootajail pettuda, vagusi edasi oodata — «Inglid ja kangelased» ei täida nende lootusi, ei rahulda kellegi skandaalihimu.

Ja ometi on teose kõige üldisem sõnum protest, ent vaoshoitud ja eetikanormide piiresse mahtuv protest. Vormi poolest on tegemist koguni üsna klassikalise novelliga, mis on kirjutatud paraja huumoriga ja lõpeb õigel kohal ära. Kirjeldused ja dialoogid on soravad, laused ladusad, on osatud põnevust üles kruttida. Lahterdajad võivad teose paigutada ulmesugemetega kriitilise realismi alla. Ja see on pisut kurbki, sest eesti Kerouac jäi sündimata. Enamgi veel — Trubetsky ja Pathique'il on eellane eesti kirjanduseski Habichti näol, kes vist esimesena käsitles meil rokkeri teemat. Aga Habichti võristajad kihutasid Kivimäe kandis, nüüdsed hoopis Pirital, Filipiinidel ja kosmoses.

Mille vastu noored siis protestivad?

Ei meeldi neile elu ega surm, kõrge ega madal, juhuslik ega püsiv. Ja päris tore, et nii autorid kui ka tegelased maailma nõnda tõsiselt võtavad ja protestivääriliseks peavad, et viitsivad veel kisa tõsta. Mina arvasin, et kõik on tüdinult käega lõõnud.

Minu jaoks on tegu ennekõike tõsise aktiga. Kinnitusega, et kirjanik teeb oma tööd. Kirjanik kirjutab raamatuid. Ta ei lase ennast juba ammu enam häirida. Eks temagi pidanud kunagi oma koosolekuid ja kõnesid, aga see kõik oli tõesti väga ammu ja sel pole tema jaoks tänaseks enam mingit tähtsust. Ei enam! Vanapa rahulik meeolek kindlus kunsti kasuks liigutab ning sisendab lootust.

Vähemalt nende ridade kirjutajale on see antud raamatu kõige tähtsam sõnum ja toime.

Teet Kallas

«Inglid...» on omamoodi parteiline kirjandus, mis valgustab rokkerite ideoloogiat. Isegi tegevuskohad on parteilised — eraldatud paigad, kuhu muidu inimestel pole asja. Elatakse peamiselt õiti, tõenäoliselt põhjusel, et väikekoodanlased seabivad päevavalgel. Ropendatakse, kakeldakse, ujutakse, ülbitsetakse, juuakse ja suitsetatakse, kokku võttes aetakse lahkumisasja. Mina ei märganud, et oleks narkootikumede tarvitatud. Minema!-soov läbib teost, tahetakse pageda sellest vastikust maailmast, kuid eskapism on füüsilise, mitte psühohodeeliline. Ja lõpuks kaotaksegi (vahepeatusena Filipiinidel) mingile teisele planeedile, kus saab tiba pulli. Siinpoolsuses aga on püha-paikadeks kõrtsid, äärmiselt olulised on sigarettide, veinide ja viinade margid, need on kui liturgiavahendid enesehävitamise jumalateenistusel. On muudki püha atribuutikat (nahktagi, säng jne.). Univorm on tähtis, sest väljendab hoiakut, jutustab ideoloogiat. Just sõdurid, preestrid ja protestijad (biitnikud, hippid ja punkarid) on kõigil aegadel kõige rohkem armunud oma rõivastesse, ning selle teose tegelased (inglid ja kangelased) tahavad olla kõik kolm kokku. Käitatakse väljakutsuvalt, oma ideaale suurt polegi, on vaid hukkamõist. Vastandutakse omandiiahele, puritaanlusele, viisakusele ja meeldival moel isegi rahvuslusele (teos on üsna globaalse haardega ja kosmopoliitiline), ent küllap on kuskil peidus ka kas või sõnastamata siseringi aukoodeks ning küllap on see nõnda püha ja salajane, et sellest juttu ei tehta.

Minu meelest on pütud epateerida ilus, iga tahes ilusam kui kohaneda. Kõrget ja üllast tulebki madaldada, kui see kõrge ja üllas on üles puhutud. Asjadele tuleb tagasi anda nende reaalsed mõõtmed ja väärtused ning seda ongi kõik protestijad proovinud teha — ka Trubetsky ja Pathique.

Olev Remsu

ARVUSTUSED

Antanas Škema: «Valge palakas». Leedu keelest tõlkinud Mihkel Loodus. «Perioodika», Tallinn, 1992. 128 lk. («Loomingu Raamatukogu» nr. 20—22.)

Antanas Škema loominguga silmitsi olin esimest korda 1988. aasta detsembris Šiauliais leedu rahvuslikul teatrifestivalil. Šiauliai teater mängis oma väikesel laval — kirikuks ehitatud hoones, mis nüüdseks on kuuldavasti uuesti kirikuks saanud, tema «Küünlajalga». See oli Škema näidendi esmalavastus Leedus ning väga otseselt ajastulises kontekstis. Baltikum elas suure vabanemise ja suurte lootuste rõõmsat aega. Ainukesel käepärasel oleval eestlasel tuli festivalipäeval järjest lohutada leedulasi, kes tahtsid vabandada: nende Ülemnõukogu ei olnud järginud meie Ülemnõukogu iseseisvusekuulutust. Trikoloorid lehvitsid sellest hoolimata uljalt juba kolmandat kuud. Iga festivalipäeva hilisõhtul lugesid näitlejad tollasamas teaterkatedraalis täissaalile isamaalisi värse. Jäi mulje, et leedulastel on lõppematu varu patriootilist lüürikat, tublisti rohkem kui eestlastel.

«Küünlajalg» etendusena oli staatiline, täiesti mitteolustikuline, selgesti tajutava ohuatsfääriga. Eestlasest vaataja jaoks oli selles harjumatu palju küünlaid. «Valge palaka» lugemine seda etendust meelde ei tuletata. Kokkupuutepunktid on sügavamal: inimesed elu ja surma piiri ohusel läheduses. Etendusest endast konkreetselt meelde jäänud noore leedu kirjaniku napp kommentaar: Škema on leedu kirjanduse ainuke ehtne eksistentialist. Tagantjärele kuulen, nagu oleks ütlemises olnud nii uhkust kui ka kahetsust: eksistentialist, aga ainuke.

Oli kummaliselt rõõmus ja suhtlemisergas aeg. Täna sobib taeva all, kus kultuuri-suhted leedulastega tunduvad olevat katkenud, kisub see vägisi meenutama.

Järgmise aasta aprillis näidati Balti teatritekadel Vilniuses konkursiväliselt Škema «Ärkamist». I. Vaitkuse lavastus ei varjanud, et tahab vaatajaid mõjutada, koguni ehk vapustada — ja mõjutaski. Armastuse, surma ja vihkamise mäng 1940/41. aasta poliitilistest kirgedest ülekuumenenud atmosfääris.

1988 ja 1989 oleksid juba nagu kauge minevik. Kuhu on kadunud Baltikumi-sisene kultuurisuhtlus? Vaesed omavahel ei lävi, ainult rikkastega? Selles olukorras tundub ka läti või leedu tõlkeramatute ilmumine rõõmustava sündmusena. Eriti muidugi, kui tegemist on tõepoolest hea raamatu ja rikkastava tutvusega nagu seekord.

Oleks küllap lootusetu hakata siin ja praegu Antanas Škema ja tema «Valge palaka» ümber sobilikku leedu kirjanduse konteksti kokku korjama. Ja kuidas selle kontekstiga lugu ülepea oligi, kui «Valge palakas» seisib tervelt viis aastat trükkimata? Ehk ütleb romaani tänasele eesti lugejale hoopis enam elementaarne tähelepanek, et tegemist on

Ristikivi ja arbutate põlvkonnakaaslase teosega? Saatusekaasus Teises maailmasõjas purustatud Euroopa varemle sellele lisaks. Võõraste poolt pealesunnitud maapagu, kodumaatus, mis Škema jaoks jäigi lõplikuks. Ei tule eesti kirjandusest meelde, aga tõenäoliselt ei ole lugenud ja ei olegi kirjutatud nii kõledat pilti dipiilaagrist kui siin. Kodumaatust, õigemini siis kodumaast lahusolemist meenutatakse aga lakkamatult. New Yorgi suurhotelli suletud liftiringis türlaja kujutlust elustavad üha uued teravamuljelised pildid Kaunasest ja Leedust. Otsesõnu pagulusest kõnelemist välditakse, aga kindlasti on see ka jutustus pagulusest ja pagulastest. Škema lisab pinget, jättes Antanas Garšva ja romaani jaoks olulised asjad nimetamata või peaaegu nimetamata. Milles on õieti Garšva haigus? Joomist ja selle olulisemat põhjust nimetatakse ainult korra. Ei mingit hellameelsust, aga kui palju aimatavat emotsiooni kas või üksnes nappides meenutuspiltides.

Et A. Škema loominguga intrigeeriva tunnustõnana nimetatakse eksistentialismi, tasub ehk meenutada ka ajakaaslast A. Camus'ga (1913—1960). Viimast nimetatakse romaani tekstiski (lk. 111), iseasi küll, kas sellest järeldub midagi Škema loominguga ja «Valge palaka» kohta. Ei tea, mida nimelt Camus siin meenutatud absurdiinimesest kirjutades silmas pidas. Otsesest seost Antanas Garšvaga nagu ei oleks. Garšva on ummik ja võib-olla on see ummik saatustlik. Aga ta armastab ja teda armastatakse. Võib imetleda tema taju teravust ja kommentaaride originaalsust.

Veel Esimese ja Teise maailmasõja vahele jäänud kümnenditel erinesid eesti ja leedu kirjandus omavahel oluliselt. Aga nii siin kui ka seal hakkas tunda andma (seda samuti rahvaste vahetu poliitilise kogemuse läbi) maailma süvenev ebastabiilsus ja inimeksistenti kasvav ebakindlus. Paljunäoline modernism ei ole ju mingi asi iseeneses, ka mitte elitaar-kaup, mille valmistamisega me ise hakkama ei saa. Oma ehtsas osas on see reaalses maailmas toimivate kindlasuunaliste muutuste peegeldus inimeste elutundes ja teadvuses. Škema «Valge palakas» ja Ristikivi «Hingede õõ» on samaaegselt kirjutatud raamatud. «Hingede õõ» modernism või see, mida selles raamatus modernismiks on peetud, tundub hoopis radikaalsemana kui Škema «Valges palakas». «Hingede õõ» jutustaja eksleb võõra maja labürintlikes interjöörides. Antanas Garšva lugu toimub algusest lõpuni reaalses ajas ja ruumis. Nii eesti kui ka leedu kirjanikul oli tundlikkust maailma nuripidisele muutumisele reageerimiseks. Ühine on elitaarse hoiaku puudumine, tahtmatus end oma kunsti kaudu lugejast eraldada. «Valges palakas» haakuvad eri ajaplaanid, üleminekud ajas ja ruumis on järsud, tühikuid rikkem. Täna sobib jaoks on niisugune esitusviis aga juba lausa tavaline ja normaalne, seda enam et episoodidest kujuneb päris iseenesest tervikuline isikulugu. Tühjal

ruumil ja ütle matajätmisel aga on Škema proosameetodis omaette tähendus. Sellega on küllap seotud, võib-olla ehk tasakaalustavalt, kujutuse tihedus, plastilisus, nägelikkus. Lugeja ja kujutatud tegelikkuse vahel oleks nagu optika, mis teeb piirjooned maksimaalselt teravaks.

Sajandi keskpaigas kirjutatud raamat ei

ole sajandi lõpuks oma värskusest midagi kaotanud. Škema eksistentsialismil puudub abstraheriv arendus, see on tervenisti mõtlevas ja tundlikus inimeses, kes seisab vastamisi suure tühjusega. Hotelle, lifte ja pagulasi on maailmas aga päev-päevalt rohkem ja rohkem.

Ülo Tonts

KROONIKAT

4. septembril suri Tallinnas marksistlik ühiskonna- ja kirjandustegelane Max Laosson (s. 10. augustil 1904).

6.—12. oktoobrini käisid Frankfurdi raamatumessil, kus oli välja pandud ka Eesti stend, Eesti Kirjastajate Liidu direktor Mart Helme, kirjastuse «Kunst» peatoimetaja Sirje Helme ja kirjastuse «Kupar» esindaja Mihkel Mut.

14. oktoobril esietendus Ohio Northern University teatris Paul-Eerik Rummo näidend «Valguse põik/ Blind Alley of Light». Näidendi tõlkis inglise keelde Mardi Valgemäe.

15.—18. oktoobrini käisid Saksa Autorite Liidu ja Berliini Autoriühenduse aastakongressil Berliinis Erika Esop ja Ira Lember.

15. oktoobrist 15. novembrini oli Maimu Berg Brandenburgi liidumaa stipendiaadina Wiepersdorfis Saksamaal.

20.—30. oktoobrini toimusid üleriigilised raamatukogupäevad. Seekordsete päevade peatähelepanu keskendus rahvaraamatukogudele.

21. oktoobril said Tallinna Kalamaja kooli esimese klassi õpilased Soomes trükitud aabitsate omanikeks. Aabitsapeo külalisteks olid teksti autor Viivi Luik ning piltide joonistaja Epp-Maria Kokamägi, samuti raamatu ilmumise tagajärjel seotud seltskond. Aabits valmis Eesti-poolse sihtasutuse «Hortus Litterarum» ja Soome kirjastuse «Tammi» koostöös. Aabitsat

trükitakse viie aasta jooksul 75 000 eksemplari.

25. oktoobril Eesti Teatriliidu ja Soome Instituudi korraldusel Kirjanike Majas toimunud kirjandusõhtul «Klaasimaaling» esitasid soome ja soomerootsi luulet Eija Ahvo ja Liisi Tandefelt.

28. oktoobril oli Eesti Kirjanike Liidu juhatuse koosolek. Liidu liikmeks ennistati Uno Laht, uuteks liikmeteks võeti vastu Rudolf Aller, Ottniel Jürissaar, Kalle Kasemaa, Ott Raun, Boriss Sandratski, Märt Väljataga, samuti Helga Nõu, Enn Nõu ja Andres Küng Rootsist. Eesti Kirjandusfondi bilanssi kuuluva Kirjanike Maja tulevikuväljavaadetest rääkisid juhatuse esimees Vladimir Beekman ja Kirjandusfondi direktor Laine Gross. Tutvumiseks ja seisukohavõtuks jagati juhatuse liikmetele välja Eesti Autoriseaduse eelnõu.

30. oktoobril oli Põlvas Jakob Hurda mälestuspäev. Sel puhul väljaantud Jakob Hurda nimelise kultuuripreemia esimesteks laureaatideks said Kristjan Torop ja Paul Lehestik.

5. novembril tähistas Bibliofiilide Klubi Stockholmis elava luuletaja ja kultuuritegelase Elmar Pettai 80. sünnipäeva kirjandusõhtuga, kus juubilari loomingust rääkis Eerik Teder.

ÕNNITLEME

2. detsember — Asta Hameri 70

7. detsember — Linda Ruud 60

8. detsember — Helmi Eller 90

30. detsember — Kalle Kasemaa 50

KALLE KASEMAA 50

Kui Odisseas Elitis 1979. aastal arvati Nobeli auhinna vääriliseks, oli Kalle Kasemaal «To axion esti» juba ammu tõlgitud. Kümme aastat varem oli ta kirjutanud luuletajale kirja ja saanud raamatuläkituse Pariisist, kus Elitis viibis Kreeka kolonelide eest maapaos. Tõlke käsikiri oli aga «Loomingu Raamatukogus» tagasi lükatud — teoloogiaüliõpilase kreeka keele oskus oli kahtlane, autor tundmatu ja luule ise nii. . . religioosseõitu. Aastaid hiljem oli No-

beli auhind sobivaks ettekäändeks kadumaläinud tõlkija üles otsida ja «Õige on» ilmus 1980 (nr. 48/49) — selle hinnaga, et kommentaarides kaotati mõned Jumalaema epiteetide seletused. Teoloogiaüliõpilasest oli vahepeal saanud teoloogia magister, Võnnu pastor ja Usuteaduse Instituudi õppejõud. Aga õnneks oli närviline kahtlustusteag mööda saamas ja amet ei olnud enam takistuseks raamatute tõlkimisel ja avaldamisel.

RINGVAADE

Seitsmekümnendate aastate teine pool ja kaheksakümnendate aastate esimene pool kulus Raamatute Raamatule — Kalle Kasemaa töötas piiblitõlkekomisjonis koos selliste kaptsiteetidega nagu prof. Toomas Paul, Jaan Kiivit, Herbert Kuurme, prof. Ago Viljari, prof. Hillar Põld jt. Selle töö suurust ja raskust peavad vaagima teoloogidest kolleegid mõnes professor Kasemaale pühendatud *Festschrift* -is. Hiljem on aega jäänud ka maisemale ilukirjandusele. «Loomingu Raamatukogus» on järjestikku ilmunud tõlked jidiši, ladina, uus-kreeka ja heebrea keelest:

- 1987 Šolem Alejchem «Ülemlaul»
- 1988 Petrus Alfonsi «Elutarkusest» (*Disciplina clericalis*)
- 1989 Šolem Alejchem «Piimamees Tevje»
- 1991 Jitshok Leib Perets «Kui mitte veel kõrgemale»
- 1991 Pandelis Prevelakis «Ühe linna kroonika»
- 1992 Manolis Karagatsis «Kastropirgose pealik»
- 1992 Abraham B. Jehošua «Luuletaja kasvav vaikimine. Raketibaas 612»

Ilmumisjärge ootavad valmis käsikirjad kahelt potentsiaalselt nobelistilt — albaanlaselt Ismail Kadarelt (tõlgitud saksa keelest) ning iisraellasel Amos Ozilt (tõlgitud heebrea keelest). Eriline armastus seob Kalle Kasemaad juudi kirjandusega, peale ilmunud raamatute on vaiksetel aastatel sahtlisse kogunenud veel muudki jidiši ja heebrea keelest tõlgitud. Kuuldavasti on teistes kirjastustes ilmunas veel K.K. ammuse lemmiku Isaac Bashevis Singeri romaani «Ori» — tõlkena Singeri enda keelest, jidišist, mitte inglise versioonist (valmimas on ka üks väiksem Singeri romaani), ning prantsuse keelest tõlgitud Wa-

lesi müütilised jutustused üldnimega «Mabinogion».

Ajakirjades «EELK», «Akadeemia» ja «Looming» on K. K. ilmutanud veel eriti nõudlikke vanakreeka, heebrea, arabia, etioopia ja süüria keelest tõlgitud tekste, rääkimata rootsi ja inglise keelest, kokku on tõlkekeeli siiani olnud tosina jagu.

Peale tegelemise semiidi tekstidega on Kalle Kasemaale tema enese sõnul erilist rõõmu valmistanud keskaegse kristliku müstiku Meister Eckharti traktaatide «Õilsast inimesest» ja «Eristamise kõned» tõlkimine keskülemsaksa keelest; osa neist tõlgetest on ilmunud EELK Usuteaduse Instituudi Toimetistes 1989. K. Kasemaa on tõlkinud EELK Usuteaduse Instituudi õppevahenditeks kümme raamatut inglise, prantsuse, hollandi ja saksa keelest.

Teoloogide seob tugev rahvusvaheline koostöö. K. K. artikleid on avaldatud Taanis ja Soomes, ning Uppsala Ülikool andis Tartu ülikooli taastatud teoloogiateaduskonna esimesele dekaanile 1991. aastal oma audoktori tiitli. Väheste eestlaste hulgas on ta aga seal osutunud juba teiseks Võnnu meheks: esimehe Uppsala *honoris causa* oli Gustav Suits.

Käivad kuulused, nagu kavatses K. K. asuda A. B. Jehošua viimase (1990), maailmas väga elavat tähelepanu äratanud romaani «Härra Mani» tõlkimisele, ning lootvat edastada ka mõnda osa David Šahari «Purustatud anumate paleest». Ka olevat tal nõuks, kui aega ja tervist antakse, jätkata tegelemist kreeka kirjandusega, aga sellest ei taha ta lähemalt rääkida.

«Looming» ja «Loomingu Raamatukogu» õnnitlevad 30. detsembril oma kaastöölisi ja loodavad jätkuvat viljakust tema sajandi teisel poolel.

L. R.

KERTTU MUSTONEN-HUKKIT EI OLE ENAM

Oli kaunisti kummaline mõelda, et kuni viimase ajani elas ja tegutses Soome estofiilide hulgas inimene, kelle sünniaasta oli veel eelmises sajandis. Mõtlen Kerttu Mustonen-Hukkit. 29. oktoobril läks temagi Helsingis manalatele.

Kerttu Mustonen-Hukki elutee oli pikk ja sisukas. Ta suutis anda hämmastavalt palju. Ta sündis 3. septembril 1899 Helsingis, lõpetas 1919 Helsingi Soome Ühiskõnnuasiümi ning õppis seejärel Helsingi Ülikoolis soome keelt ja kirjandust ning läänemeresoome keeli ja rahvaluulet. Tolle aja Helsingi üliõpilasingkondades oli ärganud elav hõimuliikumine. Ka Kerttu Mustonen-Hukki kuulus 1923. aastal Eesti—Soome Üliõpilasklubist väljakasvanud Akadeemilise Hõimuklubi asutajate hulka ning täitis seal hiljem mitmeid ülesandeid. Muu hulgas korraldas ta selles ühenduses Soome ja Eesti vahelist üliõpilasvahetust.

1921 kutsuti ta ametisse Eesti Vabariigi äsjaloodud Helsingi saatkonda, kus teenis seitseteist aastat, jõudes töötada kõigi enne sõda Soome akrediteeritud Eesti saadikutega. 1941—1944 luges ta Soome Raadios eestikeelseid uudiseid. Pärast sõda aga, ehkki tollele aegses ametlikus Soomes selle peale hea pilguga ei vaadatud, oli ta tihedates sidemetes väliseestlastega niihästi Rootsis kui ka Kanas ja Ameerika Ühendriikides. Teiste ettevõtmiste hulgas jäi tema teeneks väliseesti laste jaoks eestikeelse aabitsa väljaandmise korraldamine.

Loomulikult ei tohi me unustada Kerttu Mustonen-Hukki osa eesti kirjanduse soomendamisel. Alates Richard Janno esikromaanist «Metsmees», mille tõlge ilmus 1930, on tema vahenduses jõudnud soome keelde Irma Truupõllu lasteraamatud «Rohelise päikese maa» (1938) ja «Öömori okaslinn» (1943), August

Gailiti romaanid «Karge meri» (1939), «Toomas Nipermaadi» (1942) ja «Leegitsev süda» (koos tütre Liisa Mustosega, 1947), August Mälgu romaanid «Õitsev meri» (1941) ja «Hea sadam» (koos Liisa Mustosega, 1946), Karl Ristikivi lasteraamat «Semud» (1942), romaanid «Rohtaed» ja «Õige mehe koda» (mõlemad koos Liisa Mustosega, vastavalt 1945 ja 1953), Albert Kivika romaan «Nimed marmortahvlil» (1944), Valev Uibopuu romaanid «Neli tuld» (koos Helvi Katajavuoriga, 1952) ja «Janu» (1958), Gert Helbemäe romaan «Ohvrilaev» (1961) ning Lilli Prometi romaan «Primavera» (1977). Neile lisanduvad mitmete näidendite ja kuuldemängude ning perioodikas ilmunud lühiproosa tõlked.

Kõige selle kõrval on Kerttu Mustonen-Hukki olnud ligemale kolmkümmend aastat kooliõpetaja ja kooli direktor, juhatanud korraldaval eesti keele kursusi Soome Raadios ning rahvaülikoolides, avaldanud eesti keele õpikuid ja reisijuhte, eesti-soome ja soome-eesti sõnaraamatu ning arvukalt eesti kultuurielu tutvustavaid kirjutisi.

Tema valimine 1986 Friedebert Tuglase Seltsi auliikmeks ja 1990 Elias Lönnroti Seltsi välisliikmeks suutsid vaid osaliselt avaldada tänu ja austust kõige tehtu eest.

Endel Mallene

EESTI KIRJANDUSE PÄEVAD BERLIINIS

14.—20. septembrini toimusid Berliinis teised eesti kirjanduse päevad. Kutsujaks-korraldajaks oli ühendus «Literaturwerkstatt Berlin», üks kolmest omataolisest selles maailmalinnas; eesotsas oma juhi, kirjandusdoktor Thomas Wohlfahrtiga ja Leipzigi Ülikooli dotsendi Beate Biehliga. Endise Saksa DV esimese peaministri Otto Grotewohli kunagises villas, mis on nüüd antud kirjanike käsutusse, võetakse külalisesinejaid vastu järgimisväärse soliiduse ja tähelepanuga. Kõik tekstid olid aegsasti ja heal tasemel tõlgitud, ostjate jaoks oli valmis küllalt mitmekesine eesti kirjanduse saksa-tõlgete müügilaud, raamatute kaunist tehnilisest ja kunstilisest teostusest oleks asjatu kõneldagi. Õhtust õhtusse astusid selle nädala jooksul üles üksteist Eestist saabunud kirjanikke — viis paari ja üksainus: avaõhtul solistina Jaan Kross ning järgmistel Ellen Niit ja Ain Kaalep, Asta Põldmäe ja Mihkel Mut, Ene Mihkelson ja Maimu Berg, Doris Kareva ja Paul-Eerik Rummo ning lõpuks Juhan Viiding, kelle lavakava «Õötöö» partneriks oli nii nagu koduksi Tõnis Rätsep. Saalis viibisid alati ka mõlemad tõlkijad, Irja Dittmann-Grönholm (proosa) ja Gisbert Jänicke (luule). Väikeste loengutega eesti kirjandusest, keelest

ja tõlkimisest esinesid veel Maimu Berg, Mati Sirkel ja Ain Kaalep. Poolesajani küündinud publiku hulgas oli märgatavalt palju kohalikke eestlasi, baltisakslaste järeltulijaid (nende seas kirglik estofiil, kirjanduskohtumise väsimatu kaasaitaja arst Brigitte von Engelhardt) ja mõned Berliinis õppivad eesti noored. Iga *Vorlesung* lõppes diskussiooniga, kord elulisel, kord esteetilisemal pinnal. Südamlik ja ühendav oli pühapäev, kus meile koos Berliini eestlastega pakuti võimalust osaleda valimistel, olgugi et selle asjatalituse asupaik Saksamaal olevate eestlaste jaoks oli Bonn. Berliini Soome Seltsi ruumides oli saabunutele selle päeva puhul korraldatud mõnus kodune lõunasöök, ja hääletajate seas võis näha juba mõndagi tuttavat kirjandusõhtult, hääleõiguse tõestusmaterjalina kaasas terve perekonnaarhiiv ja näiteks... Siberis väljaantud sünnitunnistus. Kõigi sellel nädalal kohatud inimeste huvi, mõistmise ja poolehoidu tunnustusel võib öelda kindlalt, et nii eesti kirjandusel kui eestlaste parimail püüdlustel ka laiemas mõttes on Berliinis vähemalt sugulasrahvastega võrreldavalt tugev ja avar toetuspind.

Asta Põldmäe

SEE VAIKIV RAHVAS MINULE ON ARMAS

Rootsi pastor ja eestlaste sõber Christian Braw ilmutas 1992. a. kevadel Boråsi «Norma» kirjasutes fotodega illustreeritud luuleraamatu «Balti laulud» (*Baltiska sånger*). Pealkiri on mõnevõrra eksitav, sest tegemist on Eestiga, Eesti ajaloo ja Eesti inimestega, aga pealkiri juhib ehk lugejat ühendama Eesti saatust teiste Balti riikide saatusega. Et luuletused on siiani eesti keelde tõlkimata, siis annab sisust kõige parema ettekujutuse raamatu pildistik: 300 000

eestlast kogunemas septembris 1988 Lauluvaljakule, Rootsi rannavalve pukseerimas eesti põgenikelaeva sadamasse, kirjanik Jaan Kross, vahitorm Mordva sunnitöölaagris, eesti pastoreid noortekonverentsil Tallinnas, loomavagunid küüditamisohvritega juunis 1941, okastraat sunnitöölaagri ümber, Eesti president Konstantin Päts, surnud Nõukogude vangistuses 1956, vrakk Eesti rannikul, Heinrich Laretei, Eesti saadik Stockholmis 1936—1940, etc.

Niisiis — nii tuttav, nii tuttav, tahaks hütida küllastunud cestlane. Aga kas ka rootslastele?

Raamat on pühendatud endisele peapiiskopile eksiilis Konrad Veemile ja tema abikaasale Mariale ning eessõna on kirjutanud Jaan Kross. See introduktioon on mõeldavaist parim ja seepärast sunnib end tsiteerima. Kross võrdleb Christian Braw' teost Edgar Lee Mastersi *Spoon River Anthology*'ga, ehkki võrdlus on alati suhteline: «Eelkõige on «Balti laulude» struktuur vaheldusrikkam. [...] Siin leidub rikkalikult miljöö- ja sündmuste kirjeldusi, mis siiski laiali ei valgu, kuigi laulud kujutavad peamiselt elavaid. Mõnes mõttes on nad abstrakteamad kui Mastersi epiitaafid, samal ajal aga leidub neis rohkem inimlikku maailmamuret. Mastersi teos on kunstipärane *nature morte*, ja ta paigutab oma luuletused teatud korra kohaselt, nagu oleksid hauakivid malenupud. Kompositsioon on viimсени läbi mõeldud. Braw ei komponeeri. Ta registreerib. Ja sellega saavutab ta suhteliselt hõredamalt asustatud maa-alal ja vähem kunstipäraste vahenditega suurema kunstilise ehtsuse. Neist lauludest kiirgab käsitamatut selgust, valgust, mis võimendab lootusekiirt tunnelisus, ma mõtlen ajaloo tunnelit.»

Lootuses, et Jaan Krossi mõte tagasitõlkes rootsi keelest ei ole liiga palju moonundunud, tahaks samas uskuda, et teine kättesaadav tekst Chr. Braw' raamatu kohta — Ülo Koidu arvustus-tutvustus «Õhtulehes» (28.VIII 1992) — on just keelelistel põhjustel välja kukkunud ülearu mannetu. Tsiteerigem sedagi: «Muheleva Jaan Krossi foto kinnitab, et värsslugu «Luuletaja» on just samast mehest. «Balti värssides» on veel omariikluse rahuajast, presidendist ja iseseisvuse kaotusest.» Ja arvustuse lõpetab (just nagu) tsitaat Chr. Braw' luuletusest «Võõramaalane» — tegelikult viiets kompilatsioon mitmest luuletusest: «See

vaikne rahvas on mulle armas, nii lähedane mulle endale. Ent siiski tunnen, et ta on tulnud hoopis teisest ilmast. Kuigi elame sama mere kallastel. Nad ei tee suurt kära (*sic!*) ega paku petlikke lubadusi. Nad tahavad üksnes elada. Elada nii nagu elatakse vabaduses.» Kui nii, siis tahaks küll hütida koos Lembe Hiedeliga: tõlkimine on kriminaalkuritegu!

Ja siiski tuleb päästa luuletaja ja pütüda anda pisikegi maitseproov, mis ehk pisut enam vastab Chr. Braw' tegelikule laadile. Teeme katset sellesama «Võõramaalasega»:

*See vaikiv rahvas minule on armas,
ma armastan ka nende palgejooni,
nii mulle sarnaseid ja ometi
kui hoopis teisest ilmast —
nii harjund nägema,
kuis kogu nende töö
maatasa tehti;
nii vaevatud,
kuid siiski eales ahastuse keeris
neid pole kaasa viinud.*

*See tundus mulle püha kohusena
— neid pimeduse aastail esindada,
et sosin pääseks välja raudse rimba tagant,
ja tummadele sõna anda
ja seda siiski nõnda teha,
et pimedas ei tabaks neim
neid väheseid,
kes sosistasid.*

Vormiliselt on Chr. Braw' luule kord vabavärs, kord riimproosa, ja mõnetise kunstilise ebaühtluse teeb tasa seda suurem tütsus tunnetes ja usus. Või nagu luuletaja ise ütleb (väga vabas tõlkes): «Ja kui mu laulus iva leidus, / siis see, / et lauljas arm on peidus.»

Anu Saluäär

NOBELI KIRJANDUSAÜHIND 1992

läks, nagu nüüd teada, 62-aastasele kariibi luuletajale ja draamakirjanikule Derek Walcottile, kelle näidendit «Viimane karneval» parajasti suure eduga mängitakse Stockholmi *Dramaten*'i laval — asjaolu, mis pani reporterid küsima: kas lavastus *Dramaten*'is on Nobeli preemia saamise eeldus? Kui meenutada, et 1990. aastal mängiti samas Octavio Pazi «Rappacini tüdart», siis jääb üle ainult imestada, miks ei läinud möödunud aastal preemia Arthur Millerile, kes oli just kutsutud oma «Proovireisija surma» esietendusele. Või miks ei lavastatud tänavu Rootsi pealinnas «Pöördtoolitundi»?

Derek Walcott on näidendeid kirjutanud alates 1954. aastast ja olnud üpris produktiiv-

ne. Peale «Viimase karnevali» nimetatakse tema näidendeid nagu *Beef, no Chicken* («ülemelik komöödia korrupsioonist kiirtee ehitusel Jamaikal») ning *A Branch of the Blue Nile* («Jamaika must teatritrupp üritab kordki pääseda rahvaliku jandi kammitsast ja etendada Shakespeare'i»). Tove Ellefsen («Dagens Nyheter» 9.X 1992) näeb siin värsket nobelisti enda dilemmat: ta on valinud žanri, millel pole kariibi kultuuris juuri, ja pütüab kõige kiuste luua aluspõhja euroopalikule teatrile. Ülesanne tundub olevat sama raske kui «Viimase karnevali» kunstnikul, kes üritab keset karnevalimelu sundida külalisi vaikides imetlema oma maali Toulouse-Lautreci ja Jane Avrili teemal.

RINGVAADE

Lars-Olof Franzén peab Walcotti valimist suureks õnnestumiseks. «Olukorras, kus peaaegu iga Euroopa kirjaniku valikut võib tõlgendada poliitilise seisukohavõtuna vastava rahvuse suhtes, tõstab Rootsi Akadeemia esile väikese rahvuse, kuid suure rassi esindaja, kelle esiisad on kunagi vägivaldselt viidud üle Atlandi.» Franzéni arvates paneb Rootsi Akadeemia ootamatu punkti Kolumbuse-aastale, auhinnates Ameerika valgete loodud kultuurist hoopis vitsalema ja väljendusrikkama kultuuri esindajat.

Üks Walcotti mõjukamaid soovitajaid oli Joseph Brodsky, Walcotti hea sõber, kes kirjutab Walcotti seni ainsa rootsi keeles ilmunud valikku *Vinterlampor* («Talvelambid») eesõnna: «Selle luulekogu ilmumine on nagu Golfi hoovuse jõudmine Rootsi». Kirjastus «Wahlström & Widstrand» trükkis luulekogu 1991. aastal 2000 eksemplaris, kuid preemia väljakuulutamise päeval tellis kirjastaja silmapilk — pärast seda, kui personal oli saadetud šampanjat ostma — raamatust uue, 10 000-lise tiraaži. Kirjastus laseks otsekohe tõlkida ka Walcotti viimase tähtsama luuleteose *Omeros* (1990) — kariibi lugulaulu 64 peatükis —, kui vaid leiduks võimekas tõlkija.

Samal ajal kui Rootsi Akadeemia sekretär Sture Allén traditsioonilisel ajal — neljapäeval kell 13 (seekord siis 8. oktoobril) — reporteriteparve poolt vastu seina surutuna luges ette Akadeemia otsuse («suure kiirgusjõuga loomingu eest, mida kannab multikultuurilisest angažeeritusest väljakasvanud ajalooline visioon»), olid aga ühe Stockholmi raamatupoedaamid (ja kindlasti mitte ainult nemad) rivistanud aknale Jaan Krossi romaane. Koha leidis ka Joyce Carol Oatesi viimane teos — lootuses, et äkki on juba käes aeg, kui naiskir-

janikud võivad võita kaks aastat järjest. Õnneks leidis kaupluses siiski ka kaks viimast eksemplari «Talvelampe». Enne raamatulattu sõõstmist kommenteeris poemanik: tüüpiline valik. Küsige sajalt inimeselt tänaval, keegi ei tea, kes ta on.

Tänaseks on pilt muidugi teine. Terve maailm teab, et Kariibi Homeroseks nimetatav Derek Walcott on sündinud ja üles kasvanud Castriesi linnas Saint Lucia saarel Väikeste Antillide saarestikus, kus ema oli metodistkooli juhataja ja varakult surnud isa boheemlik kunstnik. Õppinud St. Mary kolledžis kodusaarel ja Lääne-India ülikoolis Jamaikal, kolis Walcott 1953. aastal Trinidadi, kus on olnud tegev teatri- ja kunstkriitikuna. Debüteeris 18-aastasena, on tänaseks välja andnud 17 luulekogu ja 5 näidendiraamatut. 1959 asutas *Trinidad Theatre Workshop*'i, mida juhatab peaaegu kakskümmend aastat ja kus esietendusid paljud tema näendid. Kirjanikuna leidis tunnustust aastal 1962, kui ilmus luulekogu *In a Green Night*. Ta on abielus ja tal on kolm täiskasvanud last. Elab vaheldumisi jahedas Bostonis, kus õpetab ülikoolis «loovat kirjutamist» (*creative writing*), ja troopilises Trinidadis. 6,5 miljonit Rootsi krooni võimaldavad tal aga ehk lõplikult Lääne-Indiasse paigale jääda. Tema enda sõnul: «Olen vaid punane neeger kes/ armastab merd/ sain laimatu koloniaalse/ kooli/ Mul on hollandi, neegri ja inglise verd/ ja ma olen kas mitte miski/ või terve natsioon.»

Eesti keeles leidub kolm Derek Walcotti luuletust P.-E. Rummo tõlkes — vt. «Antillide luulet», Tallinn, 1966.

A.S.

TÄPSUSTAVAID RIDU

Artiklis «Mis on saanud «rahvuskirjanikest?»» («Looming» 1992, nr. 9) jäi paari seal mainitud kirjamehe saatust andmete puudusel lahtiseks. Heatahtlike lugejate (Jaan Toomla jt.) abiga on nüüd võimalik teavet lisada.

Eesti Rahvuskirjanike Liidu liikmeskonnas figureerinud L. Künnapas oli Linda Künnapas, kes Theodor Kriguliga abiellunud hakkas hiljem ajakirjanduses kirjutama Linda Kriguli nime all. L. Krigul on esinenud Tartus viljaka teatrikriitikuna mitte ainult pärast sõda, vaid ka veel 1970. aastail.

Valga ajakirjanik Le(h)o Mõtus lahkus Eestist 1941. aastal Venemaale, sai Punaarmee luurajakoolituse ning heideti langevarjuga Valgamaa metsadesse diversioonitööd

tegema. Kuid Saksa võimud tabasid kirjamehe tema kodutalus ning lasksid ta maha.

«Postimehes» 24. VIII 1992 avaldatud juubelikirjutises «Sõdalane värsivibuga» olen Bernard Kangro ja Arvo Mägi avaldatud lühibiograafiate toel ekslikult pidanud luuletaja Harri Asi sünnipäevaks 22. augustit. Õigus on Arno Ojal «Loomingus» nr. 8 avaldatud lühikriitilise: Harri Asi on sündinud siiski 29. augustil 1922. Nii kinnitab vahekohtunikuks kutsutud Eesti Vabariigi Riiklik Perekoonnaseisuamet Valga-Petri evangeliiumi-luteri koguduse kirikuraamatute järgi.

Oskar Kruus

VEAPARANDUS

Meie ajakirja septembrinumbris Lauri Vaska kirjutises «Maalikunstnik» lk. 1233 peab sõna *aeg* kreeka keeles välja nägema nii: καιρος.

Palume vabandust autori ja lugejate ees!

RINGVAADE

NB!

Uuest aastast on «Loomingu» viimane leht reklaami päralt. Avaldage oma reklaami meil, siin jõuab see arvukate kirjandussõpradeni nii kodu- kui ka välismaal ja ei kao ühepäevaliblikana.

Täpsustused tel. 44 07 80.

Toimetuses on saadaval «Loomingu» bibliograafia 1940—1984 ja ajakirja vanu aastakäike ning üksiknumbreid.

Tel. 44 07 80.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, J. KROSS,
A. LANGEMETS,
T. LIIV, M. LOODUS,
P. OLESK, P.-E. RUMMO,
T. TOOMET, M. TRAAAT,
U. UIBO, E. VETEMAA

Peatoimetaja:
ANDRES LANGEMETS
tel. 44 32 62

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 44 13 65

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 80

Ilukirjanduse osakond
MART MÄGER
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 81

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
UDO UIBO
tel. 44 13 65

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 44 07 80

Korrektor
INNA LUSTI
Sekretär
BRITT PERENS
tel. 44 13 65

Toimetus: EE0090, Tallinn, pk. 66,
Harju tn. 1.

Kirjastus "Perioodika",
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 02. 11. 1992.
Trükkimisele antud 09. 12. 1992.

Trükiarv 5340.
Ofsetpaber, 60x7/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspoognaid 16,24.
Tellimise nr. 4262.

«Printall»
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

"Looming" nr. 12.
Detsember 1992.

Hind 3 krooni

Praakeksemplari korral
pöörduda TKO-sse Pärnu
mnt. 67-a, tel. 68 14 11.

- 1587 T. S. ELIOT
Ahermaa
- 1603 M. VEETAMM
Kohtumised libaskäijaga
- 1643 I. SAAL
See linnajagu
*kui imelik linn jt. luuletusi
- 1646 A. SUSI
Lilleneid
- 1658 K. SAABER
Viru vanne
Rojalismipisik jt. luuletusi
- 1661 Ü. PLOOM
Ironiseeriv kristlane ja Issanda ingel
- 1666 A. SCHOPENHAUER
Koomilise teooriast
- 1676 J. KIVIMÄE
1492
- 1683 E. MEDJAINEN
Kes rajas Balti liidu ja miks?
- 1688 A. KALLING
Piilk taani kirjandusse
- 1696 L. BOSTRUP
Tõlkekirjanduse võimalikkusest
- 1700 R. SAARD
John Bunyan ja «Ristiinimese teekond taevalinna»
- 1707 M. RAUN
Jäämägi
- 1709 T. KALLAS
Kirjanik kirjutab!
- 1711 O. REMSU
Päris sümpaatne lugu. . .
- 1712 Ü. TONTS
Inimene liftis
- 1714 RINGVAADE
- 1664 P. ALLIK. Maakera III
(Linoollõige) 1992
- 1665 P. ALLIK. Maakera IV
(Linoollõige) 1992

Esikaane siseküljel:
V. Vinn. Lennuilm II
(Kuiivnõel) 1992
E. TIHEMETS. Kinni pütud ingel
(Pehmelakk) 1991
Tagakaane siseküljel:
S. LIIVA. Pihitja
(Ofort) 1992
S. LIIVA. Siseneja
(Ofort) 1992

LOOMING

TEINE POOLAASTA
1992

LUULETUSED, POEEMID

CSOÓRI, S.:	Autoportree auruses peeglis.....nr. 10	1377
	Leegi vari, tühjus.....nr. 10	1377
	Helsingi pöörlevast toolist.....nr. 10	1378
	Pimid ja ploomid.....nr. 10	1379
	Möödunud on päev.....nr. 10	1379
	Oli hea.....nr. 10	1380
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud A. Valton</i>	
EHIN, A.:	* hüppab haljendavaid rotte.....nr. 11	1471
	* taburett käteräti poolvannana.....nr. 11	1471
	Katsesarv igavikku.....nr. 11	1471
	Diagnoos.....nr. 11	1472
	* rotikärbes rotikärbes.....nr. 11	1472
	Kupatatud kiilaspea.....nr. 11	1472
ELIOT, T. S.:	Ahermaa (The Waste Land, 1922).	
	Märkmeid «Ahermaa» kohta.....nr. 12	1587
	<i>Tõlkinud ja saatesõna kirjutanud P.-E. Rummo</i>	
HIRV, I.:	Uusi luuletusi:	
	* Mu hingetaevas päiklevad su põiad —.....nr. 7	920
	* Öö laskub randa värisevi tiivu.....nr. 7	920
	* Noh, vaata peni, igatsusest kõhna.....nr. 7	921
	* Kui karjased kesk sumuaedu lõövad.....nr. 7	921
	* kui öises kuluhääles tõuseb hingus.....nr. 7	921
	* kord soendas mind su huulte kül mavabin —.....nr. 7	922
	* Kumb õõtsutab ürgüska — laev või loom? —.....nr. 7	922
	Luuletus Sassi laadis (sass suumani loal).....nr. 7	923
	* ükspäev sa näed mu kutse äkki mõikab.....nr. 8	1011
	* kui kauged tuled puhub sumuks eha.....nr. 8	1011
	* mu kõhutuuled närtsitasid lilli.....nr. 8	1012
	* kraclõkmeil sädelevaid ruune varjas.....nr. 8	1013
	* veel õhtul ümber tüütuid hulki sagis.....nr. 8	1013
	* on surm mu sugulane otseliinis.....nr. 8	1014
	* laerute kliirises — neid katki lõikas.....nr. 8	1014
	* suur kurbus — naeruväärne aga võimas.....nr. 8	1015
	* vaid sina suudad anda mängujulgu.....nr. 8	1016
	* üks sama õud on süüdlasel ja süütul.....nr. 8	1016
	* mu elu see on kala elu vecta.....nr. 10	1348
	* öö läbi minu huulte kohal hingad —.....nr. 10	1348
	* ükskõiksel ilmel hoida silmad maas.....nr. 10	1349
	* ma võppun unes suudeldes su nime —.....nr. 10	1349
	* kord peeglis mille möödunud elu laenab.....nr. 10	1349
	* mu peegelpilt on pisut pikem must.....nr. 10	1350
	* õist kõrbe täitev tume ajuliiv.....nr. 10	1350
	* närtsinud tuulis ja kurvas.....nr. 7	924
ILUS, P.:		
IVASK, I.:	Iirimaal kirjutatud laule:	
	Fountainstown/Allikala 1992.....nr. 10	1346
	Viikingi märkidest.....nr. 10	1346
KALDMAA, J.:	* Ei küsi peale surma mitte keegi.....nr. 9	1207
	* Päev pooldus. Hirmsat haldjat olin kohanud.....nr. 9	1207
KAREVA, D.:	Tasakaalutera.....nr. 7	867
LAIN, J.:	Töötoa sisustamisest.....nr. 11	1496
	Suveöös.....nr. 11	1496
	Templid.....nr. 11	1496
	<i>Post coitum</i>nr. 11	1497
	Infoühiskond.....nr. 11	1497
	Tartu.....nr. 11	1497
	* Sajab esimene lumi.....nr. 11	1498
	<i>Tõlkinud I. Luhaäär</i>	
LEPIK, K.:	Ivar Ivaski mälestuseks.....nr. 11	1443
MALIN, J.:	Endasisendus.....nr. 8	1059
	Pietà.....nr. 8	1059
	* Vabana lasku me üle.....nr. 8	1060
	* Sama võimatu kui enese tundmine.....nr. 8	1060
	Jahe kaup.....nr. 8	1060
	Üks pidu.....nr. 8	1061
	Ihk ikkagi.....nr. 8	1061

MIHKELSON, E.:	* Me vajame üht laipa näidiseks et.....	nr. 9	1189
	* Summale eelneb alati mäng kuid nimi on.....	nr. 9	1189
	* Laps mängib tulega Maailm ilmalõpuga.....	nr. 9	1189
	* Koer on ikka maetud kuhugi Koeral pole vaateid.....	nr. 9	1190
	* Saagu ma saan ja ei sajata.....	nr. 9	1190
	* Aastaid mõtlesin millesse sina õieti surid.....	nr. 9	1190
	* Tasakesi mina lähen tuulte teede sisse.....	nr. 9	1191
	* Üksindus on omaette õitsev lill.....	nr. 9	1191
	* Neil oli aega laialt Mitu meetrit küll.....	nr. 9	1191
	* Meil on üksmeel Meie ei riidle Meil on Tema.....	nr. 9	1191
	* Nahk on parkund piinatute verest Sile sõbralik.....	nr. 9	1192
	* Viska villast vend kui räägid armust.....	nr. 9	1192
	* Sõbrad olid maiad Eriti mu kõrvu.....	nr. 9	1192
OJAMAA, L.:	This Shore of Dream.....	nr. 11	1473
	Hymn yheksa kax.....	nr. 11	1473
	* Mu kallim oli kahtlast päritolu & kondine.....	nr. 11	1474
	Keskõise kofilaua waikus.....	nr. 11	1474
PUU, A.:	* Mu.....	nr. 8	1077
	* Minu.....	nr. 8	1077
	* Valge joon.....	nr. 8	1078
	* Enām.....	nr. 8	1078
	* Ma.....	nr. 8	1078
	* Ööpimeduse.....	nr. 8	1079
	* Mingis tardumuses päevi veedan.....	nr. 8	1079
	* Olen ikka olnud üksinduse rüütel.....	nr. 8	1080
RAUN, O.:	* Ma nägin und.....	nr. 10	1331
	* Naine kes jagas armastust ja surma.....	nr. 10	1331
	* Ma luuletasin su tagasi armsam.....	nr. 10	1332
	* Kurb on olla olemata kurb.....	nr. 10	1332
	* Ma olen olnud kõikjal.....	nr. 10	1332
	Täiskuu.....	nr. 10	1333
	Vanakuu.....	nr. 10	1333
SAABER, K.:	Viru vanne.....	nr. 12	1658
	Rojalismipisik.....	nr. 12	1659
	* Kui iga inimene laseb.....	nr. 12	1659
	* Võta üks helin rinna seest.....	nr. 12	1659
	* Kroon ootab eesti rahvast.....	nr. 12	1659
	* Virumaa võtmisi pole ju palju.....	nr. 12	1660
	* Viru vanne.....	nr. 12	1660
	* Osoon on identiteet.....	nr. 12	1660
SAAL, I.:	See linnajagu.....	nr. 12	1643
	* kui imelik linn.....	nr. 12	1644
	* mülline linn.....	nr. 12	1644
	* nendel tänavatel alati oodatud on hobune.....	nr. 12	1644
	* järved on ääreni.....	nr. 12	1645
	* mul ei ole midagi pistmist võitudega.....	nr. 12	1645
SHALAMOV, V.:	Luulele.....	nr. 10	1373
	* On ulmad õpetlasel üllad.....	nr. 10	1373
	Känd.....	nr. 10	1374
	Merikarp.....	nr. 10	1375
	<i>Tõlkinud A. Reoli, kommenteerinud A. P.</i>		
SOOMETS, T.:	* käes roheline õun.....	nr. 10	1370
	* Neid õrnu sõrmi murda vastu põlvi.....	nr. 10	1370
	* Minu vormi otsige tumedas kevadtuules kui otsite.....	nr. 10	1370
	* Minu nuga on tupest tõmmatud.....	nr. 10	1371
SOVA, P.:	29. september.....	nr. 11	1483
	5. oktoober.....	nr. 11	1483
	6. oktoober.....	nr. 11	1483
	25. november.....	nr. 11	1483
	26. november.....	nr. 11	1484
	27. november.....	nr. 11	1484
	28. november Neljapäev.....	nr. 11	1484
	29. november.....	nr. 11	1485

	1. detsember	nr. 11	1485
	* nagu sulle liugleb kaua	nr. 11	1485
SUUMAN, A.:	Maalin õlelilli	nr. 7	895
	Poetesside tallatud trass	nr. 7	895
	Kunst on karge hommik	nr. 7	896
	Väike muhumälestus	nr. 7	986
	Mis on reviiir	nr. 7	896
	Hing	nr. 7	897
	Kahjurööm	nr. 7	897
	Polaaröö	nr. 7	897
SÄRG, I.:	* Milleks mulle potjomkini küla	nr. 10	1376
	Ei	nr. 10	1376
	NB!	nr. 10	1376
TALVET, J.:	21. balti eeleegia	nr. 11	1444
TRAAAT, M.:	Kuletuspäiv	nr. 9	1155
	Võõrass äidse	nr. 9	1155
	Tuul puhk	nr. 9	1155
	Tandsja	nr. 9	1156
	Talu tagasi	nr. 9	1156
	Paastumaarjapäiv	nr. 9	1157
	Süäüü poole	nr. 9	1157
	Keväjäne	nr. 9	1157
	Lahedade	nr. 9	1158
TURKKA, S.:	* Kui on kord luuletaja arust kuul	nr. 7	929
	* Relatiivsusteooria on teooria muutumatusest	nr. 7	929
	* Jah mitu korda rohkem kui see kivi	nr. 7	930
	* Vaid vihma vokaliis tormiraju saatel	nr. 7	930
	* Sa tõstad õhku suure uhke scene	nr. 7	930
	* Olen oodanud sind, oodanud	nr. 7	931
	* Laman põrandal	nr. 7	931
	* Sinust lahus. Sügis on sinust lahus	nr. 7	932
	<i>Tõlkinud T. Kokla</i>		
VALLISOO, M.:	Elulugu (eine murul)	nr. 10	1299
	* Õhtu jõudnud, päike veemud	nr. 10	1299
	* Taevas või maa enam vahet	nr. 10	1300
	* Nägin tüdrukut kaevul	nr. 10	1300
	Seisavad	nr. 10	1301
	Ürgne	nr. 10	1301
	Algolekud	nr. 10	1302
VARBLANE, H.:	Nende armastus	nr. 11	1493
	Käekell	nr. 11	1493
	* miks küll päevad must lähevad läbi	nr. 11	1493
	Isegi siin	nr. 11	1493
	Vähemalt luules	nr. 11	1493
	Mu käsi	nr. 11	1494
	Tema tuleb	nr. 11	1494
	Kirjutamisest	nr. 11	1494
	* Mõnele	nr. 11	1494
	Nendel on teised silmad	nr. 11	1495
	Teie kõik	nr. 11	1495
	Jääpäälne	nr. 11	1495
VESIPAPP:	Vetelkäija	nr. 9	1212
	paljas saar	nr. 9	1212
	* Tähelevad, täävitavad tundmatud	nr. 9	1213
	* Elulugu	nr. 9	1213
VILLANDI, V.:	Möte	nr. 8	1051
	* Maailm on tulvil	nr. 8	1052
	Rändaja	nr. 8	1052
	* Meie teekond elus	nr. 8	1053
	Igatsus	nr. 8	1054
ÖNNEPALU, T.:	* Maastikud, mida kägistab kevad	nr. 9	1194
	Noore munga laulud kevadisel palveteekonnal piiskopi hauale:		
	I Valge pilv	nr. 9	1194
	II Tihnik	nr. 9	1195
	III Järvepeegeldus	nr. 9	1195
	IV Maine elu — rüisarat maja	nr. 9	1196

V Veel selle maailma salakavalusest.....	nr. 9	1197
VI Öövalvamine	nr. 9	1197
VII Kiituselaul õndsas piiskopi mälestuseks	nr. 9	1198
VIII Haau ilu.....	nr. 9	1199

ROMAANID, NOVELLID, NÄIDENDID, JUTUSTUSED, MINIATUURID

ANSLAN, V.:	Tollaste mängureeglite järgi.....	nr. 9	1159
BACHMANN, I.:	Undine läheb.....	nr. 7	933
	<i>Tõlkinud H. Loik</i>		
BATURIN, N.:	Kartlik Nikas, lõvilakkade kammija.		
	Lapsepõlvemartüürium. Katkend romaanist	nr. 7	899
KIRBI, A.:	Mihklipäev.....	nr. 9	1218
Kuningate ülevus	nr. 7	957
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud K. Kasemaa</i>		
KÕIV, M.:	Igavese <i>physicus'</i> e elu.		
	<i>Mythologia theoreticorum</i>	nr. 8	1017
KÄSPER, K.:	Kolumbuse süda. Migrandi ülestähendusi.....	nr. 10	1335
KÜLVET, L.:	Turg ja ruupor.....	nr. 10	1351
NÕU, E.:	Kolm eesti kahekõnet. Katkend		
	romaanist «Presidendi kojutulck»	nr. 11	1475
PAREL, D. H.:	Lõpp-peatus	nr. 11	1488
PEETS, L.:	Saadia päev (Maroko aastal 1932)	nr. 9	1209
PÕLDMÄE, A.:	Kaotab tule.....	nr. 7	925
RAMMO, A.:	Viimased jaamavahed. Lugusid Marko Madrusest ja		
	tema sõbrast Lucast. Katkendeid jutustusest	nr. 9	1200
SINGER, I. B.:	Tulekahju.....	nr. 9	1214
	<i>Tõlkinud A. Verschik</i>		
SUSI, A.:	Lilleneid.....	nr. 12	1646
TALVE, I.:	Eraõpetlane Abraham Hiitsa. <i>In memoriam</i>	nr. 7	939
TAMMEVESKI, A.:	Elu parasvõõtmises.....	nr. 11	1461
TOONA, E.:	Kolm valget tuvi.		
	Katkendeid romaanist.....	nr. 11	1447
VAHING, V.:	Testament. Draama kahes vaatuses	nr. 7	871
VALTON, A.:	Teener.....	nr. 8	1063
	Teele	nr. 8	1068
VANAPA, A.:	Riulid. Romaani esimene osa	nr. 10	1303
VEETAMM, M.:	Kohtumine libaskäijaga.....	nr. 12	1603
VIITOL, L.:	Toolse kukits.....	nr. 8	1055
	Gellerti mäel	nr. 8	1057

ESSEED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, ARTIKLID

AHMAVAARA, Y.:	Lääne kultuur ja Soome nüüdisintelligents	nr. 8	1081
	<i>Käsit kirjast tõlkinud ja kommenteerinud K. Raig</i>		
BOSTRUP, L.:	Tõlkekirjanduse võimalikkusest	nr. 12	1696
	<i>Käsit kirjast tõlkinud A. Saluäär</i>		
EISEN, M. J.:	Päevaraamat 1918 lõpu ja 1919 alguse		
	kohta	nr. 11	1553
Gustav Suits ja Eduard Vilde diplomaadi rollis.....	nr. 9	1261	
	<i>Kommenteerinud ja saatesõna kirjutanud H. Arumäe</i>		
ILMJÄRV, M.:	Balti liidu loomine, tegevus ja pankrot.....	nr. 9	1249
JÕGI, M.:	Tundeline teekond viie aastakümnele taha.....	nr. 7	984
KALDA, M.:	«Semendivabrik» ei olnud lastekirjandus.....	nr. 9	1269
KALLING, A.:	Pilk taani kirjandusse.....	nr. 12	1688
KAPLINSKI, J.:	621	nr. 11	1499
KERGE, K.:	Kui, siis ka heas eesti keeles.....	nr. 11	1569
KESKÜLA, K.:	Mineviku varjud. Mälestusi kirjandusteadusest	nr. 10	1421
KIIN, S.:	Marie Underi töö tekstiga.....	nr. 8	1098
KIVIMÄE, J.:	1492. Ajaloomõtisklus	nr. 12	1676
KRULL, H.:	Kirjandus ja raha.....	nr. 8	1136
KRUUS, O.:	Mis on saanud «rahvuskirjanikest»?	nr. 9	1273

MEDIJAINEN, E.:	Kes rajas Balti liidu ja miks?.....nr. 12	1683
MIHKELSON, M.:	Punane terror ja kirik Eestis 1918—1919.....nr. 11	1545
PLOOM, Ü.:	Ironiseeriv kristlane ja Issanda ingel. Dialoog.....nr. 12	1661
PURJU, A.:	Ääremärkusi turu ja turumajanduse mõistmiseks.....nr. 9	1243
PÕLDMÄE, J.:	Üks paljudest.....nr. 8	1120
RAND, V.:	Kirjutat, avaldan!.....nr. 10	1426
RAUN, M.:	Noored ja vanad noored.....nr. 8	1112
	Jäämägi.....nr. 12	1707
REBAS, H.:	Uuenduste strateegiad ja Tartu Ülikool.....nr. 10	1411
RIISMAA, T.:	Koalitsioon.....nr. 7	978
SAARD, R.:	John Bunyan ja «Ristiinimese teekond taevalinna».....nr. 12	1700
SCHOPENHAUER, A.:	Koomilise teooria.....nr. 12	1666
	<i>Tõlkinud M. Säkel</i>	
TAEL, K.:	Euroopa, Põhjamaad ja meie.....nr. 7	971
UDAM, H.:	Võõras võim.....nr. 7	994
VASKA, L.:	Maalikunstnik. Meenutusi aastaist 1945, 1950 ja 1930 koos põigetega siia-sinna.....nr. 9	1226
VEIDERMA, A.:	Minu tegevus haridusministrina.....nr. 10	1391
	<i>Kommenteerinud ja saatesõna kirjutanud E. Laud</i>	
VEENE, I.:	Saatuslik ÕIGE.....nr. 10	1382
WOOLF, V.:	Kuidas rabas kaasaegset.....nr. 8	1089
	«Jane Eyre» ja «Vihurimäe».....nr. 8	1094
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud J. Rähesoo</i>	
ÕNNEPALU, T.:	Narridelaeva teekond maailma lõppu.....nr. 9	1281
KRIITIKA		
KALLAS, T.:	Teise aegruumi sattunud (J. Peegel: «Aegade jäljed. Kaks habrast jutustust»).....nr. 9	1288
	Kirjanik kirjutab! (A. Vanapa: «Sumutele on ladu avatud»).....nr. 12	1709
KRUUS, O.:	Kui mälestused kipitavad (B. Kangro: «Kipitai. Autobiograafiline romaan»).....nr. 7	999
	Üks Lõuna-Eesti saaga (R. Pöder: «Jahedad varjud. Romaan»).....nr. 10	1431
	Kas maksab propageerida pommi? (E. Vetemaa: «Pomm Eesti peaministrile. Uudisjutt»).....nr. 11	1571
LANGEMETS, A.:	Oli kevad, oli suvi. Mis on? (H. Runnel: «Oli kevad, oli suvi»).....nr. 9	1285
MALLENE, E.:	Eestlane, soomlane, soomerootslane? (J. Zilliacus: «Toisenlainen lapsuus»; J. Zilliacus: «Rajanylityksiä»).....nr. 10	1433
MIKLI, M.:	Läheb ja tuleb (M. Unt: «Tere, kollane kass!»).....nr. 10	1430
PÕLDMÄE, A.:	Pimeduses on valguse laike (V. Naelapea: «Traageliidid. Luuletusi 1954—1989»).....nr. 7	996
RAUN, O.:	Olla on mitte olla — ei mingit küsimust (D. Kareva: «Maailma asemel»).....nr. 8	1139
	Luiskamise kiituseks (O. Remsu: «Tartu- & Praha-mälestused II»).....nr. 11	1573
REINLA, A.:	Onolnu (E. R. Burroughs, T. Raudam: «Tarzani seiklused Tallinnas»).....nr. 7	997
	Oh, Miina ehk Isamaa asjad eesti kirjanduses (H. Mikelsaar, U. Mikelsaar: «Isa!»).....nr. 9	1289
REMSU, O.:	Ootame järke (H. Peep: «Hajamõtteid huumorist»).....nr. 11	1574
	Päris sümpaatne lugu... (T. Trubetsky & A. Pathique: «Inglid ja kangelased»).....nr. 12	1711
RUMMO, P.-E.:	Kirjandus otsib suhet (M. Mut: «Pingviin ja raisakass»).....nr. 8	1141
TONTS, Ü.:	Inimene liftis (A. Škema: «Valge palakas»).....nr. 12	1712
TOOTMA, R.:	Erootilised mälestusfantaasiad (V. Sermat: «Sigtuna novellid»).....nr. 7	1000
UNT, M.:	Ave Fanny de Sivers (F. de Si(c)vers: «Mateeriasse kootud palve. Esseid»).....nr. 8	1143

VAHER, V.:	K. M. Sinijärve luule parteiisusest (K. M. Sinijärv: «SürWay»).....nr. 9	1286
VARRAK, T.:	Lääne poliitikeadust eesti lugejale (R. Taagepera, M. S. Shugart: «Häälest mandaatideni: valimissüsteemide mõjud ja mõjutajad»).....nr. 8	1144
VEISPAK, T.:	Teekond üle aja (L. Vahtre: «Teekond läbi aja. Sugemeid eestlaste kultuuri ajaloost»).....nr. 10	1434

RINGVAADE

A. S.:	Nobeli kirjandusauhind 1992nr. 12	1717
Kroonikat	nr. nr. 7—1002; 8—1147; 9—1291; 10—1436; 11—1576; 12—1714	
KRUUS, O.:	Käsitajalast mälu toeks kirjandusloolenr. 7	1002
	Meenutades Karl Taevi teed.....nr. 11	1577
	Täpsustavaid ridu.....nr. 12	1718
LAGERSPETZ, M.:	Veel natsionalismist ja demokraatiastnr. 8	1149
L. R.:	Kalle Kasemaa 50.....nr. 12	1714
MALLENE, E.:	Kuidas sünnitakse kirjanikuks Soomesnr. 7	1006
	Kerttu Mustonen-Hukkit ei ole enamnr. 12	1715
M. S.:	Liit liitusnr. 7	1004
OJA, A.:	Harri Asi 70nr. 8	1147
PÖLDMÄE, A.:	Eesti kirjanduse päevad Berliinisnr. 12	1716
SALUÄÄR, A.:	Kirjanduse asendist tänapäeva Rootsis.....nr. 9	1293
	Jukola — Jakomägi — Brüsselnr. 10	1437
	Kui palju on tarvis kultuuriajakirju?.....nr. 11	1579
	See vaikiv rahvas minule on armasnr. 12	1716
SIRKEL, M.:	Göteborgi raamatulaadalnr. 11	1578
SIVERS, F. de:	Mõtteid kullatöbiste aastapäeva puhul 1492—1992nr. 11	1580
TEDER, E.:	Lõpetamata jäänud loo lõpetuseks.....nr. 7	1007
	Salme Ekbaum, mitmekülgne kirjaniknr. 10	1436
	Elmar Pettai 80nr. 11	1577
UUSTALU, L.:	Soome sild jälle tugevam.....nr. 7	1005
VÄLJATAGA, M.:	Kriitikute seminar Jyväskylä.....nr. 9	1291
Õnnitleme	nr. nr. 8—1147; 9—1291; 10—1436; 12—1714	

NEKROLOOGID

Osvald Toomingnr. 8	1151
Lembit Remmelgasnr. 10	1439

ILLUSTRATSIOONID

ALLIK, P.:	Maakera III (Linoollõige).....nr. 12	1664
	Maakera IV (Linoollõige).....nr. 12	1665
GALLÉN- KALLELA, A.:	Sampo kaitsmine (Tempera).....nr. 7	938
	Sampo kaitsmine (Puulõige).....nr. 7	938
HAUTALA, J.:	Lootus — väike liigutus I (Serigraafia).....nr. 7	919
JÕEKALDA, V.:	Pihtimus I (Kuiivõel).....nr. 7	esikaane sisekül
KLAR, C.:	Põhjamaa viisid (Ofort, akvatinta) Viikingite jälgedes (Ofort, akvatinta).....nr. 11	tagakaane sisekül
LIIVA, S.:	Pihtiija (Ofort) Siseneja (Ofort)nr. 12	tagakaane sisekül

MARKS, Ü.:	Must vesi (Kuivnõel).....nr. 11	esikaane sisekülg
OJAVER, T.:	Harmoonia (Paber, vask).....nr. 8	esikaane sisekülg
	Tempel (Pronks, raud).....nr. 8	tagakaane sisekülg
OOTSING, E.:	Tõus (Puulõige-bokashi).....nr. 10	1330
	Sügav kummardus (Puulõige-bokashi).....nr. 10	1372
PÕDER, A.:	Kevad '92 (Kips, kile).....nr. 9	1193
	Hüvasti, kollane allveelaev (Kips).....nr. 9	1208
PÕLLU, K.:	Siinpoolne ja sealpoolne maailm (Värviline metsotinto).....nr. 10	esikaane sisekülg
SIIB, L.:	Kakskümmend aastat hiljem (Lito).....nr. 7	tagakaane sisekülg
SIMSON SEAKÜLAST:	Eesti asi (Pronks, kivi).....nr. 8	1050
	Türannosaurus (Pronks).....nr. 8	1076
TALI, A.:	Väljumine (Serigraafia)	
	Purunemine (Serigraafia).....nr. 11	1486
	Üleschitus (Serigraafia)	
	Häving (Serigraafia).....nr. 11	1487
TIHEMETS, E.:	Kinnipüütud ingel (Pehmelakk).....nr. 12	esikaane sisekülg
VIHK, U.:	Märjad juuksed (Kuivnõel).....nr. 10	tagakaane sisekülg
VINN, V.:	Lennuilm II (Kuivnõel).....nr. 12	esikaane sisekülg
VÄLI, E.:	Kuuvalgus I (Kips).....nr. 9	esikaane sisekülg
	Kuuvalgus III (Kips).....nr. 9	tagakaane sisekülg



SILVI LIIVA. Pihtija

(Ofort) 1992



SILVI LIIVA. Siseneja

(Ofort) 1992

ISSN 0134—4536

LOOMING

3 kr.

78 174

LUGUPEETUD TELLIJAD VÄLISMAAL

«Loomingu» tellimusi 1993. aastaks võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland;

Rootsis: Bibliotekstjänst AB BOX 200. S 22100, Lund,
Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 München 34,
Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel. (089)
52 20 37.

Tellijad, kellele pole need firmad kättesaadavad, võivad
raha üle kanda: Suomi/Finland, Helsinki, Kansallisosake-
pankki, Pasila. Arve nr. 145 410/24 817.

Viimase võimaluse kasutajaid palutakse saata oma täpne
aadress ja pangakviitung aadressil: Kirjastus «Perioodika»,
Pärnu mnt. 8, EE0090 Tallinn, pk. 107, Estonia.

Hind: 12 kuud — USD 72, DEM 114, SEK 410, FIM 310;
6 kuud — USD 40, DEM 63, SEK 228, FIM 172.

Raamatukogu
13.1.93